

Vikerkaar

1/1986

Paul-Eerik Rummo, Doris Kareva, Indrek Hirve, Rein Raud luuletused, Mihkel Muti «Kriitiku elu», Jaak Jõerüüt rubriigis «Dixi», Richard Ehrlich teekonnast Hispaania kodusõtta, Sirje Helme eesti noorimast kunstist; rubriigid «Lugeja kool», «Poeetika lühikursus», «Filosoofi märkmik» jt, kriitikat, huumorit ja G. K. Chestertoni põnevusjutt «Nool taevast».

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. I aastakäik.

Juuli 1986. Nr 1.

Sisukord

Paul-Eerik Rummo *Con affetto* 1
Rein Veidermann *Saateks* 2
Doris Kareva *Pimeda piiril* 4
Indrek Hirv *Luulet* 5
Peep Ilmet *Saamees* 7
Ahti Arak *Üks mees* 13
Rein Raud *Lumme mattunud* 16
Georgi Kirillov *Luulet* 17
Aet Oks *Kirjad kallimale* 19
Mihkel Mutk *Kriitika elu* 27
Margit Arusoo *Friedebert Tuglas ja Noor-Eesti* 49
Sirje Helme *Tõde ja nurjatus. Märkmeid muutumistest 1980. aastate kunstis* 54
Dixi
Jaak Jõerüüt 57
Elav ajalugu
Lembit Võime *No pasaran!* 58
Richard Ehrlich *Kuidas sõitsime Hispaaniasse* 61
Lugeja kool
Ain Kaalep 64

Poetika lühikursus

Mihhail Lotman *Mis on poetika?* 66

Lendlused. Püsimõtted

Linnar Prümägi «*Noorus kohustab*» 69

Filosoofi märkmik

Ülo Kaevats 72

Vaatenurk

Mart Orav «*Käsi kirjutab sõnu*» 75

Joel Sang *Nauturlik sõna* 76

Lugemissoovitus

Vladimir Bragin *Headuse õppetunnid* 81

Vikerkaak

Toomas Kall *Rahvakalender* 82

Joel Sang *Valvuri laul* 83

Priit Aimala *Mööda suviseid matkaraudu* 83

Jurusaba

Gilbert Keith Chesterton *Nool taevast* 83

Kaleidoskoop 92

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograafid: Kalju Jõul ja Toomas Kohv

Esikaanel: Mari Kurismaa, s 1956. «Hommik». Õli, lõuend, 1983.

Tagakaanel: Epp Kokamägi, s 1959.

«Lapsed ja mängud aias». Õli, lõuend, 1984.

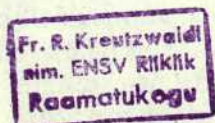
Con affetto
Paul-Eerik Rummo

Taas kas tõstmas oled pead
tõsimeelne luuletaja
julgelt uskumas et tead
kus on hääl kus ainult kaja
uskumas et tõuseb usk
uskmatugi unesoonde
taltub kaose sõnnipusk
asjad alistuvad joonde

Taas kas pöördumas su pilk
kõiksuse konkreetssustesse
et ei segaks neid su kilp
tungimas su teadvusesse
Naastes varjusurma teelt
haige argistiku nohust
taas kas sinu seitse meelt
valmis täitma oma kohust

Siis saab öö mis rahu toob
uueks päevaks mis on kuues
see on päev mis sinu loob
vaimu ümber vormi luues
Siin sa seisad kaljus tald
maksas jaks ja küdev sülg suus
ja su ümber ilmavald:
mõõtmatus ja kõigekülgsus.

Aprill—mai 1986

SAATEKS

Rein Veidemann, peatoimetaja

*Aga nüüd avardub kaugus. Vikerkaar look
viskub ühest taeva äärest teiseni. Ja
rong kihutab selle nagu värvilise värava
poole — ometi seda saavutamata...*

(F. Tuglas, «Muutlik vikerkaar»)

Hea lugeja. Sa hoiad käes ajakirja «Vikerkaar» esimest numbrit. Lehitsed seda põnevil ja kõhkvel, tunnetega, mis ikka saadavad uue ja tundmatuga silmitsi seisvat inimest. Peagi harjud meie olemasoluga, uuest saab enesestmõistetavus ja meie ilmumisfakt tasanud ühte ritta kõigi teiste nähtustega, mis märkisid Su elus millegi algust. Ühiskonnale tähendab uue väljaande asutamine siiski palju enam kui lihtsalt üht järjekordset kohe igapäevasusse vajuvat ettevõtmist. See tähendab uut tribüüni, lisanduvat häält meie ideede, tõekspidamiste, probleemide, soovide ja igatsuste, kõigi meie ideelispoliitiliste ja kunstiliste horisontide avamiseks ja laiendamiseks. Uute väljaannetega kaasnevad ka uued kohustused, kasvab vastutus.

Alustasin motoga meie kirjandusklassiku, kuid oma klassikuseisuses alati nooreks jääva Friedebert Tuglase teosest. Meie ajakiri alustab ilmumist Tuglase 100. sünniaastal. Meie tulek leiab aset ajal, mil kogu Nõukogudemaa on alustanud aastatuhande vahetuseni ulatuvate sihtide püüdlumist tõsisemalt kui kunagi varem. Meie tee algab partei XXVII kongressi aastal, kongressi, mille pöördelisuse tunnistajaks äsja olime, mille pöördelisust tunnistavad meie sõbrad ja mille pöördelisust on sunnitud tunnistama ka meie oponendid. Me alustame ülemaailmsel rahuaastal. «Vikerkaare» esimene number jõuab lugejani päevil, mil sotsialistlikku Eestit saab nelikümmend kuus aastat. Kõik see ajakirja ilmumistausta juurde kuuluv lisab meie etteastele erilisust.

«Vikerkaar» on noorte ajakiri. Kuid mõistes «noorus» eelistame rõhutada mitte niivõrd ealisi piire kui just hingeseisundit. See tähendab püsivat otsimistungi, mõttejulgust, ideaalihihalust. Meie ajakirjas leiavad koha nii andekas algaja kui ka juba oma tee leidnud autor, aga ka eakas elutark mõtleja, kellel noortega midagi jagada. Tähtsaimaks peame väljaande suunitlust. Püüame orienteeruda lugejaskonnale, kelle moodustavad keskkoolide lõpuklasside ja keskeriõppeasutuste õppurid, üliõpilased ja kõik vaimsuslembesed töölis- ja maanoored. Aga oleksime rõõmsad, kui ajakirjast leiaksid lugemisväärsset ka noorte õpetajad ja juhendajad. Me teame, et lugejate ülemist vanusepiiri ja kõiki vastuvõtutasandeid on üldse raske ette kujutada. Oma tegevuses lähtume põhimõttest, et kultuuri pole kunagi üle-

aru ja et kultuur on nagu kuu või nagu armastus: kui ta ei kasva, siis ta kahaneb. Täna ei kahtle loodetavasti enam keegi, et meie ühiskonna majanduslik ja tehnoloogiline edenemine sõltub lõppkokkuvõttes meie kultuuritasemest, inimese kvaliteedist, sest ainult väga kõrgel tsiviliseeritusel saab põhineda valmisolek edasi- ja ümberõppimiseks. Kuid asi ei ole ka ainult õppimises. Meie elu põhiküsimuseks on s u h t u m i n e. Oskusi saab õpetada ja omandada, suhtumine kujuneb. Kultuurse suhtumise tee on õppimise teest võrratult pikem. Algust tuleb teha juba maast madalast. Õige varakult peame huvituma vaimuvarast, mis loodud enne meid ja mis ümbritseb meid praegu. Ainult siis võime loota, et täiskasvanutena mõistame inimsuse olemust, kirjanduse ja kunsti olulisust inimsuse säilitamisel. Alles siis võime loota, et tööinimestena paneme rakkesse oma jõu ja mõistuse kõrval ka oma hinge, sest ainult hingestatud töö on loov töö.

Meie taotluseks on, et «Vikerkaare» lugemine oleks prestiiži küsimus. Kurvastavalt tihti näeme praegu veel noori mainet taotlemas mõne vääritud julgustüki kaudu, väljakutsuva riietuse ja asjade jahatamise ning jumaldamise kaudu. Vähem tuntakse uhkust selle üle, et ollakse lugenud midagi tarka ja üritatud ka loetust jagu saada. «Vikerkaar» püüab siin abiks olla. Ajakiri peab käima oma lugejast pisut ees, teda ala- ja ülehindamata. Me tahaksime, et meie juurde jõutaks, et ajakiri vahendaks niisugust ainet ja teadmist, mille juurde võiks tagasi tulla pärast läbisirvimist. Me loodame seda saavutada, kutsudes ajakirja valgustuslikule poolele esinema nii meie vabariigi kui ka vennasvabariikide prominentsemaid isikuid, kirjanikke, teadlasi, ühiskonnategelasi. Me soovime olla tribüüniks, kus esinemine oleks noorele inimesele juba saavutus. Me tahaksime, et meie tulevased aastakäigud vääriksid köitmist ja et nendes köidetes peegelduks nii meie noorte kirjanduslike lootuste, tulevikuteaduse kui ka noortele määratud humanitaarse valgustuse lugu. «Vikerkaare» sisu jaotub suures plaanis mitmeks põhilõiguks. Oma kaasaja ühiskondliku mõtte seisuga tahame avada nii algupärase, tõlkeilukirjanduse, publitsistika (ühiskondlik-poliitiliste käsitluste, loomingulist noorsugu, kirjandus- ja üldse humanitaarkultuuri puudutavate probleemartiklite) kui ka noore ühiskonnateaduse populariseerimise kaudu. Seda eesmärki teenib ka n-ö humanitaarne valgustus oma mitme juba avanumbristki selguva rubriigiga. Oma koht on kirjanduskriitikal ja kirjanduselu kroonikal ning lõõgastaval huumoril ja järjejutul.

Muidugi, ajakirja mänguregleid kehtestades ei soovi me olla liiga ranged. Ühelt poolt ühiskonna, kunsti ja kirjanduse areng, teiselt poolt aga ka lugejaskonna arenemine sunnivad pidevalt korrigerima ajakirjanduse mänguruumi. Ent ühes tahaksime kindlaks jääda, olla t õ e ja k u j u t l u s e p ä e v i k, nii nagu seisab see ka F. Tuglase raamatu «Muutlik vikerkaar» alapealkirjas. Selle mõttega asugemgi teele.

PIMEDA PIIRIL DORIS KAREVA

I

Peaaegu polnud Sind,
kui mina jõudsin.

Nii hämar oli naerataja pilk,
mis vaatas põhjatusse.

Jõeni jõudsin —
sääl minule ei kuulund ükski tilk
ja ükski paat sääl mind
ei sõudnud üle.

Kui nõdrad nägid järsku välja käed!

Neid lõikas teadmus sellest,
mida pole.

Mu karjet kaua kisendasid mäed.

II

Sääl kus inimese käsi
laseb lahti teise käest,
ainsa karjatuse viivul
maailm veereb alla mäest.

Tühjad sõnad tuule tiivul
plagisevad kõigest väest.
Pole purje. Paljad lipud
laeva edasi ei vii.

Igihaljad mägiaasad,
igatsuste lumitipud,
kurbus valuni.

III

Surmast, elust ja üksildusest
mõtles see vana mees
seistes õhtu viimases kumas
loojuvpunase maja ees.

Kas oli see palve? — see kõlas —
see kõlas kui oiatus.
Silm vaatas veel, nägu elas,
tuul kahistas lehti puus.

Ja seistes sääl pimedada piiril
ta tuletas meelde üht last,
üht imet, mida ta iial
ei lakanud uskumast. . .

Puud keetsid ja kohisesid.
Ja seisis see vana mees
sääl loojakukumas kui jumal —
kui laps oma Jumala ees.

INDREK HIRV

Marioneti triolett

Mind vabanda, kui saabub viimne vaatus, —
on pärast lõpugongi hingetu mu keha.
Niit hoiab püsti mind — see on mu saatus —
mind vabanda, kui saabub viimne vaatus!

On ainsas tunnis kogu elujaatus —
ka mul on soov siin ilmas üht-teist teha.
Mind vabanda! — kui saabub viimne vaatus,
on pärast lõpugongi hingetu mu keha.

Teise marioneti laul

Mind uskuge, kolleeg, me vaim jääb kängu,
kui me ei tõrgu olemast vaid tööriist
käes mänguri, kes ülal tõmbab nööriist,
et liigutada kehi, jalgu, päid.

Ei ole mõtet olla see, mis näid.

Las laval, väljumata valgussõõrist
jääb keha reveranssi tehes längu.
End keset ammutuntud kirepöörist
võib lülitada hoopis teise mängu.

Sonett

Ju meeltepudeleil on kaelad valla.
Õõ pakub end kui purjus lõbuneid.
Tuisk kerib vaimustunud tireleid
ja peletab meid hetkeks ulualla.

Siis pole jälle muud, kui «kõrtsmik, kalla!»
On sadam jäetud, peagi hajub reid. . .
me kaome tundmatumaid mereteid
öö, tähtede ja kõrge taeva alla.

Või jääda randa, hoida tuulevarju?
me sõidusiht. . . me olemuse tuum?
Kes hoiab kursil joobnud inimkarju? —

öö vaikib, vastamata hüüust kuum.
Me all on meri, rüüpav laineharju
ja üleval suur tummuv ilmaruum.

SAEMEES PEEP ILMET

*Üks Saamees läks metsa
sääil saemetsa pool.
Tali oli kätte tulemas,
Saamees metsa minemas.*

Õieti oli ta metsas kogu see aeg: nii talvel kui suvel, nii kevadel kui sügisel, hommikul ja õhtul, lõuna ajal ning öösel. Metsas ta nimelt elaski, elas ja tegi tööd, tegi tööd hommikust õhtuni, iga päev tegi tööd — mõnusa ilmaga väljas, sandi ilmaga uluall. Töö, mida ta tegi, oli metsatöö ja tema kodu oli metsas ning võib kindla peale öelda, et oma tööd ta tundis, et oli selles päris kodus.

Üks Saamees läks metsa . . .

Mida mõtleb üks mees metsa minnes? Kas sellest, et täna tuleb vast tõsine tööpäev, et taevast on küll pilves, aga sajuks vaevast et läheb, et kõik riistad on ikka ligi võetud, et kuida see luisk seal märkis sedasi vastu joogipudelit koksib, et sai ju lõunaleib vahele seatud, lõhub veel viimati pudeli puruks, et luudliikmed on hommikuti nii kanged, aga üks nad tööle hakates lähe päeva peale jälle soojaks ning sitkeks? Küllap ta seda kõike mõtlebki.

Aga kui metsamees on vana, kui tee selle päeva tööpaika on pikk ja üldsegi mitte sillutatud, kui valuhood rinnus sunnivad sageli peatuma ning nagu vabanduseks seljakoormat kohendama? Väga võimalik, et siis mõlgutab inimene oma noorusmälestusi. Oojaa, ta teeb seda päris kindlasti.

Üks Saamees läks metsa . . .

Terve talu lastevägi lippas särgijupatsite lehvides ja kannikate välkudes reheahju kütmise aegu mööda lumehangesid ning polnd neil häda kedagi, aga tema jäi haigeks, vaakus pikka aega elu ja surma vahel ning sinna vahepeale ta jäigi, jäi elu lõpuni tõbiseks. Ema nuttis teda haletsedes silmad peast, aga harjus siis äbarikuga ja hakkas üha tihemini teda suutmatuse pärast pragama. Isa häbenes alul hirmsasti oma sandistunud poega, aga pika-peale harjus temagi ning hakkas poisile jõukohaseid töid otsima, sest niisama vahtides talus küll elada ei saa. Poisi peale jäid pliidi puud ja haoraiumine ahju tarvis. Tollest ajast sai poiss kätte kiini käsitemise oskuse.

Täiskasvanuks vindudes, jõunatukese kasvades, hakkas ta ka suuremaid põletispuid tükeldama. Jaksu oli tal napilt ja järsk pingutus võis teda minestama panna — suurte, jändrike pakkude

lõhkumine käis talle esialgu üle jõu — seda enam lasi ta pika pannaga vibusael käia. Saagimine hakkas talle hullul kombel meeldima; varsti käis ta isegi naabertaludes kütet järkamas. Eks siis ta Saemeheks ristitigi.

Üks saamees läks metsa . . .

Kraaviperve pidi vantsides jõudis Saamees kahe metsakraavi ristumiskohta. Siin pidi ta üle kraavi minema. Ta lasi kaasa- toodud plangu kaenlast maha kukkuda, suskas oma tubli kadakase kepi mättasse, võttis õlalt kolm kokkuseotud pandsaagi ning riputas need kepi käepideme otsa. Siis ajas ta kaelas rippuva märsi üle pea ja pani ettevaatlikult kepi kõrvale. Koormast vaba, napsas ta paar peotäit kuiva kulurohtu, tegi märsi lahti ning mässis rohu- tuusti ümber joogipudeli. Märss kinni, võttis Saamees plangu ja upitas selle püsti. Ta lasi plangu üle kraavi kukkuda ning see langes otsipidi kenasti pesadesse, mis eelmiste metsaskäikude ajal olid kraavikallas- tesse jäänud.

Külarahvas naeris Saameest selle plangutassimise pärast — kes siis seda öösel metsa varastama tuleb — aga tema ei teinud küla naerust väljagi. See oli tugev vaigune kuuseplank, ei võtnud see vihma sisse ega kõmmeldunud päikese käes pleekides. Ta mäletas hästi toda puud, mille südamikust see plank oli saetud, mäletas hästi tolle puu kändugi. Paljudest kraavidest oli see plank teda lugematuid kordi üle aidanud. Kuda sa jäta sihukese varanduse metsa! Tänapäeval hulgub metsas igasuguseid võõraid inimesi — nii ilus plank pole mitte varnast võtta. Ja mis seal varastamisest rääkida; tänapäeval on isegi nii hulle inimesi, kes võivad kalli plangu tule- hakatiseks lõhkuda.

Saamees riputas märsi uuesti kaela, võttis saed õlale, tõmbas kepi mättast välja ning sellega julgustuseks vastu planguääri kop- sides nihkus väikeste sammudega külitsi üle kraavi.

Edasimineki oli juba kergem, sest planku raielangile tarida polnud küll mingit mõtet. Aga õhtul võtab ta selle igatahes koju kaasa.

Küla naeri! Mis loeb küla naer talle enam! Ja paljudest ta siin metsas seda külarahvast kohtabki. Vanasti küll, jah, vanasti küll, siis kui ta veel isatalus elas, siis läksid teised inimesed talle korda.

Kõige hullem oli olnud, kui ta meheks hakkas saama. See oli olnud lausa põrgupiin. See metsik pinge kubemes ja hirmus igatsus hinges võisid päris hulluks ajada. Sagedased koledad peavalud ning palavikuhood loksutasid teda alalõpmata elu ja surma vahe- lisel eikellegimaal siia ja sinna. Samamoodi nagu tõvevoodis loksuta- ti teda siia-sinna ka muus elus. Keegi ei võtnud teda päris omaks.

Mehed, kes toorelt tõgasid tema kidurat kookus keha, pikki til- bendavaid käsi, moonutatud näoilmet, arusaamatuseni segast kõnet, pidasid tast lugu kui kõvast töömehest. Saagimises andis ta paljudele silmad ette, ning iga kord kui tal õnnestus mõnest tervest ja tugevast rohkem tööd rabada, hõiskas ta hing otse taevani välja.

Ega need mehed teda muidu pilganudki kui purjuspäi; siis lõi välja inimestes pesitsev viha iseenda piiratuse vastu ning maha laaditi see ikka selle kaela, kes tundus armetum ja kaitsetum. Purjus inimesi õppis Saamees kartma, seda enam, et ta haiguse pärast viina üldse ei kannatanud.

Muidu aga harjusid mehed tema välimuse ja olekuga üpris kähku. Meestega võis külge külje kõrval pingil istuda, võis palgikoorma otsas seljad vastamisi sõita. Tuttavad mehed, kellega koos metsas oldud, said aru ta jutust ning küsisid mõnigi kord tõsistes tööasjades nõu, nemad naeratasid teretades sõbramehelikult ja vaatasid otse silma nagu igale teisele inimesele. Aga ka kõige sõbralikumad mehed ei võtnud teda kaasa teiste külade pidudele, kus kambaviisi käidi tantsimas ja laulmas, kaklemas ja armastamas.

Naised olid teistmoodi. Nendel olenes kõik vanusest. Kõige sõbralikumad oli vanad memmed. Nemad teda ei häbenenud, andsid teretades kätt, kuulasid vahel ta juttugi, aga ohkasid siis raskelt ja hakkasid heietama enda elumuredest, tema metsatöö neid ei huvitanud.

Pereemad olid lahked ta vastu. Nemad pistsid talle tihti poolsalaja rahatüki või maiuspalakese töötasulisaks, aga söögi tõid ikka kohe saagimispuki juurde. Vahel unustas mõni end tema ligi käsi-põsakil istuma, vaatas teda veekahkvel silmadega, mõtted teab kus mujal, aga ikka lõppes see istumine järsu võpatusega, pereema silmadesse ilmus äratundmist väljendav õudus ja ta tegi toimetusi vabanduseks tuues rutakat minekut.

Kõige rohkem tegid ta hingele haiget noorikuealised. Nemad meeldisid talle rohkem kõigist teistest inimestest, nende jaoks oleks ta või kõik maailma metsad sõrmepaksusteks ketasteks saaginud, aga just nemad põlgasid ja kartsid teda hullupööra. Tühjal teel keerasid nad teda nähes otsa ringi või pagesid teelt kõrvale. Iial ei vaadanud nad talle otsa, ning kui tal juhuslikult õnnestus mõne nooriku pilk kinni püüda, lendas too punastades ja vabisedes läbi läveava või mööda tanumat eemale.

Pikka aega ta ei teadnud, miks tema lähenedes mõnele neiukeste trobikonnale oli ikka nii, et üks oli pisarateni vihane ja teised itsitasid kõigest väest. Hiljem sai ta teada, et oli niisugune mäng. Kes teda esimesena märkas, võis susata sellele, kellele tahtis: «Näe, sinu peigmees tuleb!» Teised toetasid esimest tulevase kooselu üksikasjade ettekujutamise ja järjekordsel ohvril olid varsti silmad pihus.

Kui Saamees selle mängu mõttest aru sai, tahtis ta ennast ära tappa, aga haigusega vintskeks vintsutatud eluvaim ajas asja nurja. Ta hakkas noori naisi vihkama ja tegi neid vältides ise pikki jänesehaake. Kui ta viimaks metsa, oma osmikusse oli kolinud, võõrdus ta pikapeale kõigist inimestest, kodused kaasa arvatud.

Üks Saamees läks metsa . . .

Raielangini polnud enam palju maad. Saemees lisis sammu nagu hobune, kes vastumäge jõudsamalt vedama hakkab. Juba paistiski esimene kütteriit kätte ära. Soe tunne käis Saemehel südame alt läbi; see oli ikka nii, kui ta oma tehtud tööd üle vaatas.

Tasu pärast ei tinginud Saemees kunagi; võttis vastu, palju anti, ja asi ants, aga alati oli tal kole kahju, kui nagu noaga tasaseks lõigatud riidad koormasse rändasid ning minema veeti. Iga uue tööotsa puhul palus Saemees ka endale küttepuid. Oma riita ladus ta siis need tüved, mis talle kuidagi eriti ilusad paistsid. Kodus oli terve rehealune saetud ja lõhutud puid täis. Ei jõudnud ta neid kuidagimoodi ära kütta. Alumised, vanasse kõdusõnnikusse vajunud puud pehastusid niiskusest ja vohavast vammist, aga nii hea oli vahel mõni tuttav halg kätte võtta, seda silitada ning meelde tuletada, kuis oli seda saetud ja lõhutud, kuis veetud ja laotud.

Ladumises oli Saemees pea sama suur meister kui saagimiseski. Ta võis laduda nii tiheda riida, et linavästriki sinna pesa ei teinud, aga ta oskas laduda ka nii, et pealtpoolt paistis riit täitsa kobe olevat, sees seevastu võis karugi talveund magada. Neid õõnsaid riitu tegi ta siis, kui tööandja oli ta mingil moel ära pahandanud. Muidu olid ta riidad igapidi toredad.

Üks Saemees läks metsa . . .

Ta jõudis kohta, kus tööjärg eelmisel päeval pooleli oli jäänud. Ega see suurem asi raiemets olnud. Kunagi olid siin küla metsaheinamaad. Saemees mäletas selgelt, kuidas siin aastat viiskümmend tagasi talgu korras heinal käidi. Hiljem olid käinud veel üksikud pered, aga kui külarahvas kokku kuivas ja vanad tugevad sepavikatid kolatsides roostetasid, muutis pealetungiv võsa paikkonna peagi padrikuks, kust suvel silm enam läbi ei näinud. Nüüdseks olid vanad puisniidupuud oma võrad kokku kasvatanud; nende all ei kasvanud midagi peale piibelehtede. Endistel lagedatel kõrgus teibajämedune saare-vahtra segamets, mille all ajasid toomingapõõsad laiali oma vintskeid, raiumisel teravalt lõhnavaid oksahaarmeid. Kogu see ala pidi nüüd maaparanduse alla mine-ma ja külarahval oli lubatud siit kütet teha. Saemehel siin tööd jätkus, sest ega üksikutest mutikestest ju puude ülestöötajaid polnud. Saemehele oli küll öeldud, et peent võsa pole mõtet raiuda, aga vanast harjumusest tegi ta ikka enne suurte puude langetamist metsaaluse puh-taks — mõnusam saagida, ohutum laasida ning tööjärg kah kohe selgelt näha.

Üks Saemees sai metsa . . .

Otse laastatud ala piiril kõrgus võimas tamm. Vanasti lagedal kasvanud puu alumised, tüvest risti eemale sirutuvad oksad olid varju jäädes ära kuivanud. Rinnakõrguselt kätega ümberhaaramatu tüvi hargnes süld maad ülevalpool kolmeks. Kaks haru olid hulk aastaid tagasi ära kuivanud ning püstusid nüüd heledaks pleekunud hiigelkontidena tumedakorbalise toore tüveharu kõrval.

Nii suuri puid ei pidanud Saemees langetama. Neid pidid

võimsad maaparandustraktorid maha kangutama ja kogu täiega minema vedama. Aga Saemehel oli täna imelik meeoleolu; liig pikalt oli ta metsa tulles mõlgutanud elatud elust.

Ta riputas saed ja märsi oksa otsa, tõmbas vöö vahelt kirve ning asus tamme takseerima. Kõigepealt tegi ta ringi ümber puu ja leidis, et see kasvab üsna sirgelt ning et toores tüveharu on lageda poole — tähendab raskus kaalub tüve metsast välja. Tuul, mis tõukas tamme vastassuunas, polnud õnneks kuigi tugev. Saamees kopsas kirvesilmaga mitmelt poolt vastu tüve ja tegi kindlaks, et õõnes see polnud. Ta hindas kännu kõrgusel tüve jämedust ning mõistis, et tüve keskel pääseb saag ainult poole vaksa jagu liikuma. Kõik oli selge. Saamees otsustas tamme maha võtta.

Ta astus oma saagide juurde, võttis kätte kõva ja kuiva puu lange-tussae ning vaatas eileõhtuse terituse üle. Kõik oli kombes: saetee oli parajalt lai, hambad haljad ja teravad. Selle saega teeb ta suurema osa tööst. Toore puu jaoks võtab ta teise sae, see siin kipub toores puus kinni jääma. Ta võttiski esimeseks tolle teise sae, vaatas tollegi üle ja läks tamme juurde tagasi. Kiiniga puhastas ta tamme ümbruse saagi-mist segavatest võsavitstest, patsutas paar korda nagu andeks paludes vastu koorekorpa, lasi end põlvili ning hakkas langetussälgule ette saagima.

*Sihkat, sahkak, sae puud,
pisikesed pliidipuud,
suured, pikad ahjupuud.*

No saagimine juba Saemehele istus. Alustas ta ikka aegamisi, jõudu tagasi hoides. Veidi aja pärast, kui selg, õlad ja käed olid üles soojene-nud, tegi ta pausi, et oma paks, arvutute eri karva lappidega paiga-tud vammus maha võtta. Käed said nüüd vabamaks ning saag hakkas üha nobedamini edasi-tagasi siuhkama. Niiviisi oleks ta võinud tundide kaupa saagida, ainult et jalad surid pika põlvitamise ära; neid tuli vahepeal sirutada ning ringi kõndides elustada. Ei aidanud midagi, et Saamees oli püksipõlvedele mitmekordsed lapid õmmelnud, vanast vih-mamantlist veekindlad paigad kõige peal, ikka väsisid jalad põlvita-misest enne kui käed saagimisest. Puki peal saagimine oli selle poolest palju parem, aga seal sai saagimismõnu kole kärmesti otsa ja jälle tuli uus nott puki peale punnida.

Saamees oli kolm korda jalgu elustanud, kui ta võis hakata lan-getussälku raiuma. Raiumine Saemehele ei meeldinud. Kui ta oleks olnud suitsumees, oleks ta enne raietööd suitsutunni vähemalt kolme pläru pikkuseks venitanud.

Saega või kiiniga võib nõrgukegi ajapikku suure töö ära teha, aga kirves on tugeva ja äkilise mehe tööriist. Ometi ei saa metsas ilma kir-veta kuidagi hakkama. Näe, ilma langetussälguta võivad suuri puid maha lasta ainult lollid või enesetapjad. Tänapäeval on muidugi need mootorsaed, aga neid ei kannata Saamees silmaotsaski. Hir-mus plärin lõikab peast läbi, õliving matab hingamist ja rasked on

need kah kui kuradid. Need Rootsi omad, need küll, aga nende jaoks peab luba olema ja Saamees on liiga vana ümberharjumiseks. Pealegi kui nii võtta, siis on temalgi tema paarist tosinast saest pool tosinat Rootsimaal tehtud. On tõesti head saed, aga kolmel on ta ikkagi pidanud hambad ümber viilima. Kõigi saekavaluste peale pole seal Rootsi-maalgi tulnud.

Saamees ohkas ning võttis kirve. Ega sel kirvel midagi viga olnud, pidas tera ja hakkas puule õige valusasti külge. Mõõdetud hoopidega hakkas Saamees langetussälku raiuma. Nagu ikka sai pealmisest, koorealusest kihist kergesti jagu, sisemine lülipuit oli aga tammine mis tammine. Nii jämedale tüvele täismõõdus sätku sisse raiuda, seda Saamees ei suutnud. Ta otsustas riskida. Võtnud kätte kõva ja kuiva puu sae, tegi Saamees teispool tamme põlvede jaoks pesad ning alustas seda päris lõikust.

Tund kulus tunni järel, Saamees muudkui saagis ja saagis. Aeg-ajalt upitas ta end püsti, lasi sael jahtuda ning sirutas kangestunud koibi. Hirmus kõva on see metsakuiv tammepuu. Keskpäev oli ammu läbi, kui saekäik jäi nii lühikeseks, et polnud enam mõtet sedasi jõnkshaaval nüsida.

Saamees võttis märsist lõunaleiva ja joogipudeli. Söömavahe oli ainuke aeg, mil ta töös pikema pausi tegi. Tema tarkus oli lihtne: tööd tee pikka, aga pidevalt. Vaevalt olid viimased leivaraasukesed joogiga alla uhtud, kui ta uuesti ametisse asus.

Saamees alustas paar tolli esimesest lõikest kõrgemalt uut lõiget. Kahe lõike vahelise klombi lööb ta kirve, kui tarvis siis kiiluga välja, siis saab ta viimast lõiget vabalt saagida, sest saepind mahub väljalöödud vahest läbi käima.

Jälle kulusid tunnid. Vägisi hakkas hämaraks kiskuma. Saetõmbed läksid üha tihedamaks. Saamehe selg oli läbimärg. Lõpuks jõudis ta teise lõikega esimesele järele. Klombi väljalöömisel tal vedas, see tuli kergesti lahti ja Saamees võis alustada viimast lõiget.

Hämarus tihenes üha kiiremini. Saamees saagis vahetpidamata. Kogu ta keha leemendas higist, jalgu ta enam peaaegu ei tundnudki ja ega tal olnudki mahti neist mõelda.

Saaks ometi enne päris pimedat tamme maha. Õieti peaks juba koduteele asutama, aga sihukest mürakat ei tohi pooleldi saetud peast mingil juhul püsti jätta. Hädapärast võiks ju toed panna ja klombi kinni kiiluda, aga see võtaks veel kauem aega. Mis see siis olgu, puu on pea tervenisti läbi lõigatud, aga ei liigu mitte üks raas.

Ja siis tamme tüvi liigahtas. Äkiline tuulehoog tõukas tüve metsa poole ja saag kiilus kinni. Saamees lasi panna peost ja kukkus seliti. Tamme tüves raksatas miski. Tuulepuhang lõppes ning aeglaselt nagu unes hakkas hiigeltüvi langetussälgu poole kalduma. Ikka kiiremini ja kiiremini langes suur tamm, kuni prahvatas hirmsa jõuga vastu maad. Palgijämedused oksad lendasid raginal juppideks, terve tüvi lõhestus pikuti pooleks, ja kui tuul oli ülespaiskunud prahi eemale

pühkinud, lebasid tamme kuivanud ning toores osa eraldi teineteise kõrval.

Üks Saamees sääl metsas . . .

Üks haige Saamees hüppas püsti nagu terve; see vana Saamees keksis jalalt jalale nagu poisike; see rõõmus Saamees hõiskas valjult, ja kui keegi oleks seal juures viibinud ning tema segastest häälistsustest aru saanud, oleks ta ära tundnud muistsete aegade tagant meieni kandunud lauluread.

*Tüvest saab tüki tünderida,
ladvast lauluraamatuida,
juurtest teevad joomakannu,
oksakestest orja süngi.*

Üks Saamees läks. . .

Oh kulla, kulla Saamees! Pimeduses käsikaudu teed kobades komberdad sa koju; sa oled nii rõõmus oma elu suure tamme langetamise üle, et jätad isegi kalli kuuseplangu ööseks metsakraavile; sa jõuad vaevu tule pliidi alla teha ja jääd siis oma lipilapilistes ainsates rõivastes sinnasamasse raiepaku kõrvale magama; sa ei ärka ühegi hääle peale, mis alul on vaiksed ja salapärased, koguvad aga kärmelt jõudu juurde, muutudes praksumisest pidevaks praginaks, kahinast kurjaks mühinaks, visinast hullunud möirgeks; sa ei ärka enam kunagi; su osmik põleb öösel mõne tunniga maani maha, ilma et ükski inimhing seda märkaks; sa ise põled tuhaks oma valitsetud puude tuleriidal ning vastu taevast lendavad aastakümnete jooksul kogunenud oskused ja teadmised; tarbetuks rauarisuks muutuvad su kakskümmend neli erineva hammastusega saagi, mida sa videvikutundidel ikka ja jälle ümber viilitsid; nagu mehed muiste, lahkud sa koos oma relvadega.

Üks Saamees ei lähe enam kunagi metsa.

ÜKS MEES AHTI ARAK

Ventilaatori labad ringlesid laes. Ajasid taga õhku.

Ventilaatori labad ringlesid laes. Kahvatu tapeediga toas. Üks kapp ja toolid. Toolide kõrval voodis pikutas üks lühikene mees. Kes alustas päeva.

«Olen veel rahutu. Olen väheke rahutu,» leidis mees.

Tuba oli päikesevalgust täis. Peeglis peegeldus tuba ja see mees. Mees vaatas ennast oma peeglist.

Tapeet seinal pleekus. Ventilaator töötas laes.

«Olen vähe rahutu ja mul on soe,» leidis mees.

Oli mingisugune päev. Järgmine päev oli kaugel, järgmist polnud saabunud.

Oli soe ja õhk liikus toas.

«Tuleb uurida. Tuleb uurida, mis on juhtunud,» vaatas see mees tapeeti ja laiali aknapooli.

«Mis on muutunud, mis on juhtunud,» peegeldas lühikene mees oma mõtet, ajas ennast püsti. Laiad püksid mehe jalas.

«Mis on juhtunud,» otsustas kuumal päeval vaadata laiade pükstega mees.

Mees istus rattale. Sõitis uurima lühikene mees.

Üksikud autod sõitsid vastu. Autoplekk lõhnas, asfalt pehme. Päike paistis. Õrn, hästi õrn tuul puhus. Ei tea kust tuli.

Mees peatas ratta peatänaval. Vaatas kuumusest juhmi peaga peatänavat. Mees sõitis peatänavat mööda. Päev oli kole kuum. Möödus suurtest ja väikestest meestest. Tüdrukutest. Naistest. Ühest kassist ja kaks tuvi hõljus üle.

Mees sõitis vaatama, kas on midagi juhtunud, kas on midagi muutunud.

Laiad püksid selle mehe jalas nägid palju maju. Majad polnud suured. Väikeses linnas pole suuri maju. Väikeses linnas võivad olla mõned suuremad majad. Teised majad on siis veelgi väiksemad.

See mees elas väikeses linnas. See mees ei elanud suures linnas. Laiad püksid möödusid väikestest majadest, aga ei saanud mööduda suurtest majadest.

See mees jõudis sinna, kuhu ta tahtis jõuda. See mees jõudis kohale.

Küsis: «Kas vahepeal midagi juhtunud? Kas on vahepeal midagi muutunud?»

«Jah. Seinast on krohvi maha kukkunud. Ongi midagi muutunud,» astus peremees ligi, «kas saad tööga hakkama?»

«Saab küll,» ütles laiade pükstega lühikene mees.

«Miks siis ei saa,» ütles lühikene mees.

Peremees kõndis minema.

Mees vaatas seina, kus oli midagi muutunud. Krohvi maha kukkunud. Pragu sisse tulnud.

«Maja on vilets. Maja on inetu. Uue seina peaks laduma. Kui kuumal päeval seda jõuakski,» mõtles see mees.

Mees valmistas segu ja parandas seina. Silus plokkide nurki ja silus seina, viskas krohvi peale.

«Emme,» hüüdis peremees.

«Emme,» hüüdis peremees kaebliku häälega.

«Emme,» hüüdis peremees väga kaebliku häälega, «kuidas see värv uksele läheb?»

Perenaine: «Oh, issi! Kuidas siis nii saab? See värv ei lähe üldse, issi!»

Mees aga parandas seinu. Mees parandas maailma. See laiate pükstega mees. Lühikene mees.

Päev oli palav. Parandas natuke, puhkas rohkem. Silus seinu ära. Silus seinu ära, viskas krohvi peale. Maja oli paremaks muutunud. Tööd oli palju tehtud. Päevaga võis rahul olla.

Peremees tuli vaatama.

«Noh, mees,» ütles peremees. «Töö on tehtud, päev on otsas. Tule teinekord jälle!»

«Tulen ikka, peremees,» ütles laiate pükstega lühikene mees. Sõitis rattaga minema.

Õhtu oli. Inimesed kõndisid tänavatel tolmu sees.

Laiate pükstega mees sõitis järveranda. Läks ujuma lühikene mees. Vesi oli huvitav, taevas täiesti roosa. Taevas oli ka huvitav.

«Maailm on nagu unistus,» mõtles mees, veemullid vulisemas ujumisprillide ees.

Järverannas laisklesid hilised heledad inimesed.

Mees tundis ennast kalana. Pea vasak külg ees, pea vasak külg vees, veemullid vulisemas prillide ees.

Lühikene mees kroolis sihitult. Konnastiilis pöördus kaldale tagasi.

Kaks preilit kalpsasid tema ees rannaliivale.

Märg mees jõudis ratta juurde. Preilid kuivatasid oma kehasid. Jultunult alasti kehasid. Üsna lähedal.

Rattakell kilksus. Mees võttis põõsa najalt ratta. Ja rattakell kilksus.

«Oi! Siin on üks mees,» ütles pikem preili.

Rattakell kilksus.

«Võib süsti teha,» lisis see pikem preili.

«Võib süsti saada,» lisis see preili.

«Mis siis,» ütles teine preili.

Kas midagi oli muutumas? Kas midagi oli juhtumas? Selle mehega. Lühikese märja mehega.

LUMME MATTUNUD REIN RAUD

Õied

Jää ei kannata
  enese rasket keha
Sildu lõhkudes
  väga on tarvis minna
Kindla rannata
  taas loodab tahtelt tuge
Teadmata et ta
  on iseenda teha

Kägu

Pärast kurnavat
  seisakut pärast pikka
Väsimust taevas
  lähedal oli liialt
Tõusmise vaevas
  korraga metsa hää l siis
Kuskilt sügavalt
  ütles mäleta ikka

Kägu

Tema nägu nii
  lähedalt nõnda näinud
Pole vist keegi
  läbi laotuse sina
Ainult kägu nii
  tasa nii kaugel vaikib
Nüüd on see möödas
  nüüd on ta ära läinud

Kuu

Udust näen tõusmas
  sarvist maa-alust linna
Keda pean needma
  pidades teda omaks
Kadudes korraks
  silma pilgutab mulle
Mööda üht teed ma
  sügisel lähen sinna

Kuu

Veel pärast kära
  hiline mesilane
Vastu õhtut end
  tasa asutabteele
Tema mesi ei
  lõpe enne kui sina
Unustad ära
  vana ilusa keele

Kuu

Lainetes lõpeb
  kitsas ja kivine neem
Ühe väikese
  elu ahtake lootus
Siiski päikese
  valgust igatseb taga
Mis nüüd läks looja
  see viimane krüsanteem

Lumi

Alust otsima
sõge lõputus ajab
Üht kohta kinni
peab see kes ennast vajab
Lootust trotsima
veab kes ei kuule kuidas
Mägede vaikus
meresügavas kajab

Lumi

Seda peab hüüdma
mida keegi ei kuule
Vabadus mõelda
kasvab mu südame seest
Õpetab püüdma
möödavooolavat tõde
Nagu see kiri
mida ma lugesin veest

GEORGI KIRILLOV

Tõlkinud Arvo Valton

*

Tunnete tõeline sügavus — nagu mulle vahel näib —
saabub vaid hetkel, kui sa muutud interjööri osaks
oma armuliku peremehe majas. Vahel
tahaks olla ese.

Elegantne iluasi — kes inimene veel peaks olema? —
nõuab ideaalset ümbrust,
teisisõnu austust ja armuohete aimust.

Kui õhk, kastanid ja kaldapealne seda ei tee,
siis teen ma ise.

Nii luuakse maailma. Rebane leiab omale sõbra.

Roos otsib tiigrit. Hing nimetab loodust täiuslikuks.

Kõnnin liivaluidetel, hiirepoeg käekõrval.

*

Usk sõnade või kogu keele

ilusse segab mõnikord rääkimist. Nautides
elurõõmsa teksti tormakaid vooge unustad asjade olemuse.

Maailm oli nii värske, et tema kuum hingus

sundis hammustama planeedi küljest tükki,

maailm oli aval, kuid tema ilu ei lasknud vaadata talle silma
ja rääkida armastusest tolmu tuule

ja vaevaste radade vastu. Me olime natuke noored

ja pisut rumalad, me kuulasime lumehelveste langemist

ja üsna hea veini punakaid sädemeid. Ja seda kuulates

mõistsime, kuidas tungib sisse harilik ennasttäis päev

või ebatõsidus lipsab kui tõmbetuul läbi.

*

Küünlakuu tuule
kohmakas hellus
olematuse haldja rohekad silmad
vahakäte kuivanud sõrmede taga
soov hulkuda
vihma
raske sooja helge voo all
kui hea on kaduda
värsside abstraktsiooni
elada kuulmise ebamäärast püha
kuulata kastanilehtede pilku
tere homme
paratamatu kohtumine rumalalt sõbraliku taevaga
ja tohutu
tohutu õnne kaja
    värss Andaluusiast
    kui tuule naer kui taeva ohe
    su kätepaari juurde tõuseb
    mu huulte vaikimine oo kui poleks seda

*

Raske öelda, millest algab trepp.
Vahest õnardunud, kulunud astmest
või astmest, mis on kaetud jultunud, puritaanlikult neitsiliku,
väljakutsuvalt puhta vaibaga, mis on kui tühjus
ja odava prestiiži märk, või joonsulest kuiva,
pisut muigava vatmani kohal tahtmas jälle kord luua
ladinliku baroki imet, või katsest vedada varesejalgu tapeedile,
kui kuritahtlikud vanemad usuvad, et sa kannad ausalt
oma karistust mõrdis määritud puukingade eest,
või on see avatud vihiku tühi leht ja lakkamatu bolero
ja tema trummisoolo, või on see samm ummuksis bussist
sama ummuksis linna ja lämmatise eelaimus pinkide ja jaheduse
puudusel, hingeldamine, pealesunnitud majesteetlik poos ning
ees trepp tuppa, kus sind ootab klaas vett ja sinu kurtumuse
täielik eitus.
Aste algab hommiku ja voodiga. Sa püüad temast mitte mõelda,
aga sind ootab seitsmekümnekuuenda, tõenäoliselt sinu viimase
eluaasta seitsmenda kuu kaheteistkümnnes päev.

KIRJAD KALLIMALE AET OKS

I/1980/

Sa vist vältisid absoluudi saavutamist. Et vältida /võimalikku/ valu. Või oli see midagi muud? Igatahes midagi oli, millest sa loobusid, et mitte saada haiget. Aga mina ei karda. Ma vist ei väldi valu. Vist, võib-olla isegi vastupidi. Võib-olla et valu ongi see jõud, mis paneb liikuma, tegutsema. Vältimatu kaaslane. Järsku sihtpunkti? Elu kui valude astmik, skaala, mille ühes otsas taevas, teises põrgu. Önn ja õnnetus ja kõik muu mahub sinna ära. Valu on see ühendusniit, mõistad? Ei, mina ei saa ilma valuta. Kõik mu elu kõrgpunktid on seotud valuga. mille või kelle pärast valus on, ei tea ma enamasti. Mingil seletamatul kombel on seda vaja, et saavutada . . . Jah, mida? Täiust?

Sa ütlesid, et ei armasta teatrit. Aga näitlejaid kadestad. Sellepärast, et nende looming sünnib ja sureb ühel ja samal hetkel. Oo, seepärast ma neid ei kadesta. Ma kadestan neid sellepärast, et nad võivad läbi elada nii mitut elu. Ma mõtlen, kui rikkad nad peavad olema. Teater on väike ime. Väljas läheb kõik omasoodu. Trammid kolisevad, inimesed sagivad. Sees, ühes väikeses majas aga elavad ja tunnevad sootuks teistmoodi inimesed, mõned neist eelmistest sajanditest. See on hoopis teine maailm. Häirimatult terviklik. Segamatu. Mõistad?

Ah jaa, valu. Klounid. Saad aru, need on klounid. Puhta valu võrdkujud. Oled sa mõelnud klounidele? Kui armetud on nad areenil. Oma totrate püüdlustega kõige hinna eest publikut naerma ajada. Kodus aga on neil jalas määrdunud tuhvliid. Millele kohv ajuti peale tilgub. On see motiiv Böllilt? Millegipärast ta kummitab — see motiiv. Kohviplekiliid tuhvliid klouni jalas.

Kodud on täis räpasust. Pisikesed räpased kodud. Võltsid. Kus igaüks varjab oma valu. Või kui ei suuda, siis laseb seda vastikul kombel välja paista. Kui armetu on pealt vaadata valust mõirgavat olendit. Kus saab siin olla absoluut? Absoluut võib olla valu mulle endale, teatud hetkel. Mitte aga kellelegi teisele pealt vaadata. Ma mõistan soove ja tahtmisi. Nad ei täitu, enamasti. Ära karda, seda, mida sa tahad, ei saa sa kunagi. Keegi ei saa. Minagi.

Mõtlen tagasi «Pink Floyd»ile. See oli sinust nii lõpmata kena mul seda kuulata lasta. Kuigi ma ei mõistnud seda päriselt. Seda peaks veel kuulama. Mind vapustas see, kuidas nad valu välja mängisid. Ja üldse

need üleminekud ühelt etteantud teemalt teisele. Just nimelt etteantud. Nüüd tagasi mõeldes meenub mulle see skisofreeniku luul, millest sa rääkisid. Mis seob seda «Pink Floyd»iga, ma ei tea. Mõtlen seda saart, kus suved on suved, talved on talved, kevaded on kevaded ja sügised on sügised. Miks peaks see olema skisofreeniku luul? Niisugune lihtne, kena tunne. Kuidas me ometi ise sellele ei tulnud? Et suvi võiks olla suvi, ja nii edasi.

Ma soolasin ükspäev kurke. Kui lõpetasin, siis võtsin kätte Toomas Vindi «Väikelinna romaani». Mul läks süda nii lootusetult pahaks seda lugedes, ja üldse jäin ma haigeks. Jätsin ta muidugi pooleli ja põdesin päevi. Ma mõtlen, mis võis seal olla? Mis salakeeli pidi see minus puudutama? Oli see see, et ma ei kannata alastiolekut? Vastik, vastik on olla alasti.

Ütlesid, et ma ei tohi olla liiga hea. Kas tohib või ei tohi? Liiga-hea-olekut kanname me alati kaasas, nii see on. Koormana vist. See ei kao ka aastatega. Imelik, aja jooksul see hoopis kristalliseerub, puhastub kõigest ebaolulisest.

Armastad sa Hieronymus Boschi? Just selline on maailm. Iharuse pillerkaar. Vaata enda ümber. Tunned sa selle ära? Ka me ise . . .

Imelik, kuidas ometi võib unustada. Mulle tundub ajuti, et olen unustanud kõik. Saad aru, kõik. Pisasjad, mis on kunagi nii tähtsad olnud. Ma tean, et nad olid, aga ma ei tea, mis nad olid. Jumal küll, mõni õhtu, mõni kividelt vaadatud päikeseloojak, mõne tänavalaterna kuma — kus nad kõik on? Ei, ma ei mäleta neid, ma ei mäleta midagi, midagi nagu polekski kunagi olnud. Ma ei mäleta. saad aru, ma ei mäleta. Kuuled, ma ei tea neist midagi. Kuule . . . Kuskil, kunagi, keegi. Aga keegi teine, mitte mina. Ei, mingil juhul mitte mina!

Midagi hakkab üle pea kasvama. Midagi lööb lainetena kokku. Ma hakkam vist väsima. Jah, olen nüüd peaaegu kindel, et olen väsinud. Teadsid sa seda, kui ütlesid, et olen oma olemisega nii hädas? Jah, kõik on ju saadud, kõik on ju antud. Mis on veel jäänud? Ei, ära küsi, kas ma vajan veel midagi. See on õigupoolest kena, et sa minu eest hoolitsed. Aga sa ei saa aidata. Sa oled ju tark ja tead seda. Ja sina juba oskad valu varjata . . . Küsimus on selles, millest me ilma jääme. Loobumist polegi ju. Sundseis ei võrdu loobumisega. Kuigi kunagi oli ka loobumine. Et mitte hävitada absoluuti? Et mitte lakata elamast? Ei, me ei või söösta päästmisse. Närbumine on ju loomulik.

Viimasel ajal on nii, et ärkan alles õhtul. Hommikust õhtuni voolavad mu silme ees pildid. Öösel pilte pole. Ma ei tea, kuhu kaob kõik öösel, aga päevad on mu jaoks painajalikud unenäod. Mul on halb ja ma tahaksin ärgata, aga enne õhtut ei saa. Õhtul saabub rahu ja vaikus, ja suur tühjus. See on nii meeldiv, tühjus, ma mõtlen. Päevased unenäod on mu ära kurnanud, ja kui poleks öid, ei elaks ma vist enam.

Kallim, sina näed unenäopilte endiselt öösiti. Ütlesid, et oled paaril korral mind unes näinud. Aga mina, mina ärkan igal õhtul tühjusesse, ja seal pole kedagi, ei sind, ei mind . . .

Käisin peol. Kõik jõid ennast täis. Ma jõin seal punast likööri ja korraga olin ma jällegi tuttavas maailmas, Hieronymus Boschi pildimaailmas, igal pool hiilis see, mida inglise keel nii tabavalt tähistab sõnaga *evil*. Kallim, ma olin hämmelduses ja jahmunud, ja mul hakkas hirm. Ma jõin punast likööri edasi ja iga uue sõõmu järel tundsin, et see, mida joon, on valu. Sest laua taga oli poiss, kes öö läbi mängis suupilli. Tal olid nii säravad silmad ja ta mängis ikka ja jälle, ka siis, kui teised lindi-muusika järgi tantsisid. Ta silmad särasid öö läbi ja aeg-ajalt lükkas ta hooletu liigutusega eemale laubale tikkuvaid juuksekahte. Ta oli teises ajas kui meie. See hetk, milles meie olime, lihtsalt ei saanud talle kurja teha.

Kallim, ma ei saa unustada seda suupillimängijat. Kallim, ta ju ei teagi, et ma teda kuulsin.

Käin vahel Saiakangis jäätist söömas. Üksinda. Kui mu meeleolu on eriline, siis võtan ma jäätise likööriga. See on talvel, kallim, enne aasta-vahetust. Ma vaatan läbi suure akna välja. Kuidas helbeid langeb ja kuidas inimesed tõttavad, mantlikraed üles tõstetud. Imelik, kunagi ei suru keegi oma nina vastu klaasi, et vaadata, mis toimub seespool.

Kallim, kas mäletad seda lumist päeva, kui sulle ootamatult helistasin? Sa tegid remonti, aga olid nii rõõmus, et tulid jooksujalu. Me sattusime baari, kus tuli kohutavalt palju süüa ja kohutavalt palju maksta. Aga me jõime jõhvikalikööri ja sa ütlesid, et seal oli väga hea muusika. Sa vahtisid mulle ainiti otsa, kaks tundi järjepikku, ja naersid kogu aeg. Iga natukese aja tagant kordasid sa üht lauset — «Mul on nii hea meel sind jälle näha!» Sel pärastlõunal sadas tund ja ma lasksin tänaval liugu. Kallim, ma jooksin ja lasksin liugu, ma jooksin ja lasksin liugu!

Oli see aasta tagasi? Kaks? Või enamgi? Ma ei tea, ei mäleta. Ja siiski. Ma mõõdan aega rõõmudega. Su mõtetega. Ei ole olnud suuremat rõõmu.

Kohtusin eile sõbraga. Ta küsis minult, miks ma ei taha meestega magada. Ma ei vastanud talle õigupoolest. Kallim, sina pole seda minult kunagi küsinud, kuidas sa oleksidki saanud, aga ma vastan ikkagi sulle. Ma vastan sulle, miks ma ei taha meestega magada.

Sest olen end Boschi piltidesse unustanud.

Kallim, järjest vähem usun ma, et aeg on lineaarne. Mälu ja meenutamine näikse seda tõestavat. Kõik on meis korraka, minevik võib olla ühtlasi nii olevik kui tulevik.

Kuskil mu mõttekäigus peab olema viga. Sest miks ei suuda ma meenutada ühtki detaili meie koosveedetud päevadest? Mitte ühtki detaili ei taha ma kustutada, olematuks muuta, aga ma ei mäleta midagi. Valu on tugevam tahtest, alateadvus teadvusest. Kui ma suudaksin üksikasjades taasluua päeva, mil sa mind maalisid, ma kardan, et põleksin lihtsalt läbi.

Ja sina ütlesid, et võid mulle sentimeetrise täpsusega ära näidata koha, kus me seisime siis, kui esimest korda suudlesime!

Võid küsida, kuidas ma mäletan siis seda rõõmsat lumesajupäeva. Aga see oli ju pärast.

Kui kummalised on sõnad. ja kui haprad on suhted.

Mul on, kui oleks ma täna külma duši alt läbi käinud. Piisas ühest lausest, et ära rikkuda seda ülimalt nõrka sidet, mis kahe inimese vahel tekkida võib.

Sõnad on ju tegelikult ainukordsed. Kas on just ainukordsus see, mis nii tugevat maagilist jõudu omab? Kallim, see tänane külm dušš, millest sa midagi ei tea, ma ei olnud seda tõesti ära teeninud. Kallim, järjest vähem leian sõnu, järjest vähem on mul kellelegi midagi öelda.

Ma tahaksin ulguda koos huntidega.

Kallim, ikka taban end vahel sellelt, justkui usuksin veelgi mehe ja naise vahelise suhte imesse. Mis kena eneseunustus, öelda vahel mõnele mehele, et tahaksin temaga magada! Ja uskuda, et see võiks kaunis olla! Ma tean ju ometi, et selsamal hetkel, kui lugu niikaugele jõuab, puruneb kõik kildudeks. Ja ilust ei jää suurt midagi järele. Üksainus kild vaid. Ja kui seda kildu kaua peos hoida, siis võib jõuda uue eneseunustuseni, et taas tõdeda — su peos on kaunist klaasist üksainus tuhm kild.

Ja niimoodi petta ennast ja teisi!

Kallim, kord käisid mul külas.

Tahtsin olla orkester, ja et sina oleksid dirigent. Kõik minus helises, kõik vibreeris, oli mingi habras seos. Tahtsin, et püüaksid kinni iga nüansi mu häälestusest.

Kallim, ma olin unustanud. Nii kaua pole mul olnud tahtmist kaasa heliseda.

Sa vaatasid mu voodit ja ütlesid — «Siin siis ollakse õnnelik!»

Ma ei saanud sulle öelda. Et siin pole õnnelik oldudki. Pole kunagi oldud orkester.

Sest see oleks olnud banaalne.

Kui meil pole võimalik elada selles maailmas, siis me loome endale oma näo järgi uue maailma. Paiga, kus oleme turvas, kus on sõbrad. Kallim, nii me oleme, fantasöörid alati. Kõik on siin, praegu, ei ole eilset, ei ole homset. Ei ole lineaarset, voolavat aega, aeg on hoopis ruum.

Kallim, just nüüd, praegu, siin ja alati.

III /1985/

Kallim, see on siis nüüd, pika aja tagant. Sain eile su kirja, milles küsid, kuidas ma elan.

Kuidas ma elan? Viimased aastad kui reisirongis, ja ma ei tea veel praegugi, kus, millal ja kas üldse tahaksin maha minna.

See suvi on olnud teistsugune. Juba kevadel aimasin seda. Kui kõndisin linnas ja vaatasin inimesi. Tuuline ilm oli, ja trammitee kohale traatide külge olid riputatud metallist lipukesed. Tuul klõbistas neid. Trammipeatuses seisis hulk inimesi, ja suurem osa neist ei vaadanud mitte piki rööpaide lähenevat trammi, vaid vahtisid metalllipukesi, kaelad õieli, mõni hoidis kübarat kinni, et tuul seda ära ei viiks. Ja tütar ärkas ühel hommikul ja ütles, et täna oli tal esimest korda sel aastal suve tunne. Aken oli lahti, ja läbi kinniste laugude sai ta aru, et päike paistab. Ja tramm kolises. Viltused kiired suletud silmade vastu ja trammikolin avali aknast, nii see suvi tuli.

Tead, sel suvel maa kiirgas. Proovisin mitut moodi. Selili äsja niidetud heinas. Selili päikeses väikese järve kaldaliival. Näoli murul. Ööd pikali telgipõrandal. Ja alati kiirgas. Isegi läbi telgiriide. Veel rohkem vahetult, ilma riideta. Rohukõrte muster põsel või kõhul. Maa, mis on laiaili laotatud. Ja need helid. Kui midagi muud ei olegi. Suminad ja siristamised ja tuul muutub ammuolnud tuuleks, lapsepõlve värviline aas, kellukad, jaanililled, tõrvalilled. Liivanelgid. Nõmmeliivatee. Kibuvits.

Praegu olen maal. Sa tead ju, kallim, kus. Olen sulle mitmeid kordi sellest rääkinud. Meri on õue all. Igal õhtul vaatan trepilt päikeseloojakut. Kallim, teist nädalat järjest loojub päike punaselt. Vist värvin kodus oma köögi punaseks. Nii värviline, arvasin kunagi, saab ainult meelega, ahastus olla. Aga ei, nagu näed, mitte ainult. Teravad, lõikuvad toonid. Päikese triiptee üle mere, seegi lapse-

põlvest, seegi ununud. Läbi õhu ja ilma juuspeen sild. Tead sa, kuidas juuksekarv ihusse lõikub?

Pööningul oli herilasepesa. Meil ei olnud mürki ja me pritsisime sinna päevitusõli. Usu või ei, aga herilased surid ära, pesa jäi mälestuseks. Eile õhtul oli lahe peal tuledes laev. Üks suur tuli, prožektor vist, ja hulk väiksemaid. Vaatasime seda binokliga. Suur tuli oli kollane, mõned väiksemad rohelised. Mõtlesin, et karnevalilaev on meie lahte sõitnud. Või oli kaptenil sünnipäev. Või muud taolist, tead ju küll.

Kallim, siin külas on üks väga ilus naine. Noor, õlgadeni sirgelt lõigatud mustade juustega, peene pihaga, punase pluusiga, lühikestes pükstes. Kui ta seisab, siis on ta pea viltu ja üks käsi puusas. Ma tunnen ta meest. Läksin eile nende aia tagant mööda, see naine oli nii ilus, ma ei söandanud hõigata. Sellepärast, et naine nii kaunis oli. Mõtlesin, kas see mees oskab oma naist niimoodi näha, kui ta seal seisab, pea viltu, käsi puusas, ja nii mustade juustega? Kas on, mida tema, see mees, ei söanda öelda või hõigata, sest et ta naine nii kaunis on?

Kallim, eile jäi kiri pooleli. Ah jaa, mehed, küsid sa. Muidugi on nad olemas. See norra kunstnik sel suvel, kelle meelest täiskuu oli ainuke kuu, poolkuu ei olnudki kuu. Ja kes kuusambaid maalís, vari ja valgus. Siis üks mu ammune sõber. Temagi arvab, et oleme fragmendid, killukesed. Proovisime neist kildudest üht pilti kokku sobitada. Kui ma oskaksin sulle, kallim, öelda, kuidas see oli. Take it as a friendly act. Tasapind, pindlaotus. Teadvus on mitmekihiline. Koopad, grotid, eraelu, merest kerkivad saared. Pindlaotus, hiljem maastik. Suurim müsteerium on see, et ülepea midagi olemas on. Tühja need fragmendid ja killud, maastikku neist kokku ei saa, maastik kas lihtsalt on või ei ole.

Igatahes see pildi kokkuseadmíne fragmendistas mu nii ära. et pärast pidin hulk päevi salaja olemas olema.

Kallim, sinagi tead seda lihtsat tõde — kohtumispaik on ikkagi kooselu. Ainuke, tõeline. Kõik muu ei saagi olla muud kui fragment, killuke. Üht või teist tõde. Tervik üht liini pidi, seega fragment ikkagi, sest maastik on keeruline. Olin ühe sõbraga rannas. Olime päikeses, ujusime. See kõik oli nii, nagu ikka, ainult lõpus oli teisiti. Kui ära hakkasime minema. Ma kloppisin käterätikud liivast puhtaks, enda oma, tema oma. Andsin talle tema asju kätte. Pühkisin ta selja liivast puhtaks. Me oleme nagu mees ja naine, ütles ta mulle, mitte kitsas mõttes, vaid kõige üldisemas. Kallim, saad sa aru, kui õigesti ta ütles. Me olime n a g u mees ja naine. Kõige üldisemas mõttes. Läksime bussi peale, kumbki sõitis oma koju. See ongi just see, millest kirjutasin. Mitte tervik, vaid nagu tervik. Pindlaotus. Pinnavirvendus, vahel ühel, vahel teisel põhjusel. Mõnikord ei taha näiteks üksi olla. Uude päeva üksi ärgata. Keegi on su kõrval, sa ei pruugi

olla üksi. See pole isegi hetk, vaid ühtlane voog. Miski saab ära petetud, temal, minul, küll me võime ennast petta, päeva petta. Aga see lihtsalt peab nii olema, vahel küll. Mõnikord jälle see — ma tahan sinuga magada. Kuumus. Midagi muud ei ole. Lõõskav suvi ihus ja hinges, õhk väreleb, täis lühiühendusi. Silmad, sinised kui sillakivid. Pinged koonduvad juuspeeneks kiireks. Sild kui mõõgatera. Need on hetked ühtlases voos.

See vaimne abielu, milles kord rääkisime. Mis troonis kõige üle. Nii poolik kui see oli, kuidas sai see kõige üle troonida? Maa kiirgab ju, ja taevast ulatub päikese triiptee vett mööda kaldani. Ikka nii ju. Kuusammas on ühtaegu siin ja seal, all ja ülal. Valgus ja vari.

Kallim, ma ei otsi enam. Ma ei otsi enam seda, mida pole. Kooselu kui kohtumispaik on kuskil mujal. Mitte siin, mitte praegu. Ja see ongi kõik. Saad aru, kõik. Sest mina olen siin, mitte mujal. Siin ja praegu. Ma ei saa ju tervikruumi taga ajada, las jäävad pealegi tasapinnad. Lõikuvad ja teravate servadega. Jäägu need sillad juuspeeneks. Las ma kõnnin neid mööda salaja. Las ma olen salaja olemas.

Ajalehepaberil kuivavad mul punased kärbseseened.

Ma nägin, kuidas udu ujus merelt rannale. Tuli valgete tortidena, nagu suits, nagu vatt. Ujus läbi õhu. Ma olen niimoodi autos sõitnud — valge vatt vastu esiklaasi pörkumas. Öösel. Tema oli kindla käega ja keeras rooli. Minul hakkas pea ringi käima, mina sõitsin kraavi. Ma ei tea, kas ta mäletabki seda. Pihlakas on nostalgiline puu. Panin just murakavarred purki, neist saab raviteed keeta. Tütar arvab, et olen liiga lühike. Ta on oma pikkuse pärast mures, tahab veel kasvada. Poeg tahab elada, tal on vanadest inimestest tänaval kahju, sest need surevad varsti ära. Oma vanemaks saamist lükkab ta kogu aeg edasi. Paneb lihtsalt silmad kinni. Tütrel oli vihmasel hommikul varesest kahju, see kõssitas traadil ja oli läbimärg. Mina ei sure kunagi ära, praegu küll veel mitte, paar maailma variseks muidu kokku. Kuigi, kas see ikka on nii. See barjäär ja piir, lõikuv küll, aga ületatav, ma ei usu, et ühtpidi.

Või mida ma usun. Rohkem vist on neid asju, mida ma ei usu. Imelik on öelda — ma usun. Seda või teist või kolmandat. Ma olen, salaja, vaikselt, eituse kaudu — ma ei usu ja nii edasi. Sa tead ju. Või ei tea. Neid kärbseseeni soovitasid sina mulle, mäletad?

Nii ma elan. Kuivatan taimi, keedan moose, kasvatan lapsi. Olen. Pühin ämblikuvõrke nurkadest. Tead, kui palju neid on. Kahju on neid lõhkuda, mulle nad meeldivad. Ainult et lapsed kardavad ämblikke. Keeran seinakalendris lehti. Päevad reas kui helmed. Lükin neid järjest juurde. Kuskil oled sina, kallim. Küsid, kuidas ma elan, kuidas mul läheb. Ilma küsimata sa minuni ei jõua, vist. Küsi siis, küsi pealegi, aasta pärast, hiljemgi, kui oleme vanad, nagu õhtune mahajäetud

plaaž. Kui tuul puhub üle rannaliiva ja merel on vaikne pinnavirvendus. Mõni kajakas häälitseb veel, liiv on tühi, päevitajatest on alles vaid lohud, värvilised päikesevarjud loperdavavad kerges tuules. Selge, vaikne õhtu. Nii oodatud, nii omaette.

Eile õhtul oli tunne, nagu oleksin kiigel, külm tuul muudkui vuhises südame alt läbi. Kirjutad, sul on kahju, et me kevadel enam ei kohtunud. Olid pikemat aega linnas, saime mõned korrad kokku, pidid mulle veel helistama, aga ei helistanud enam. Kirjutad, et miks kõik su elus pooleli jääb, ja küsid, kas see peabki nii olema. Et kõik jääb pooleli ja miski ei saa lõpetatuks. Ei ole ju nii. Ja miks sa üldse mingit lõpetatust tahad? Tahad olnu sahtlitesse ära paigutada nagu valmis käsikirjad. Ma ei tea, mis sul pooleli on jäänud, mina eelistan lõplikkust ja poolikust korraga, ühtaegu, ja ei mingeid sahtleid. Õhku ja avarust, sel suvel on seda olnud. Inimesed ei mahu sahtlitesse, sa tead ju, neil tekib seal õhupuudus ja lämbumistunne. Kaks võimalust — kas jaotada oma rollid, minad fragmentidena inimesi mööda ära, või paigutada kogu see kaadervärk ühte, piisavalt avarasse. Ainult et see peab tõesti piisavalt avar olema. Nii et tegelikult on siin valikuvõimalus. Ja kolmas on ju veel iseolemine. Miski ei ole poolik, miski ei ole lõpetatud. Nii on ju. Peaasi on avarus ja õhuruum. Sel suvel sain aru, et laua taga olles ei saa ma istuda kahe inimese vahel, vaid pean tingimata äärmine olema. Muidu on see ahistav. Valik seegi — ma võin ju alati olla äärmine. Keegi ei keela seda.

Nii laialivalguvad, kallim, on mu kirjad. Hajuvad, et sinus uuesti koonduda. Sest ruumi ju ikka jätkub? Kui sa oma lõpetatuse-ihaluses ahtusest mööda pääsed. Niikuinii on see sild juuspeen, me pole isegi köieltantsijad, vaid hoopis hapramal kõndijad. Ilm on kui ämblikuvõrk, võrguniit saab alguse kudujust ja mustrid ka. Lõikumised ja sõlm-punktid. Õhkõrn võrk. Igaüks ise on kuduja.

Nii ma elan, nii mul läheb.

Näärrikaart 1985/86

Kõik, mis ma ütlen, on vale. Ka see, mis sina ütled. Sõnad elavad rohkem eraelu kui me ise.

Häid pühi, õnnelikku uut aastat meile.

KRIITIKU ELU

MIHKEL MUTT

Hardi polnud jäänud hommikul ilmateadet kuulama, kuigi ta seda tavaliselt tegi. Ilma mõju tema käekäigule, arvestades Hardi elukutset, polnud nimetamisväärtne, ning seda, kumb palitu — või kas üldse — selga tõmmata, oleks ta näinud lihtsalt välja vaadates. Ent ilmateate ärakuulamine oli nagu mingi väärtus iseenesest, see tähendas kindla-meelset, organiseeritud ja regulaarset elu ning selle kuulaja väljendas nõnda oma poolehoidu teatavale elukorraldusele. Täna aga oli Hardit miski selle rahuliku elukorralduse juures nähtavasti häirinud ja ta oli raadio enne päevauudiste lõppu välja lülitanud. Tal polnud selleks mingit vajadust, kuhugi polnud kiiret ja Hardi ei tormanudki tänavale, vaid seisatas — nagu alati — ovaalse tumedast puust raamis esikupeegli, tädi ja tädimehe kunagise koolilõpukingi ees, kust teda juba kümnekond aastat — siis kolimisest saadik — põrnitses pisut rahulolematu, ümmarguse lühikeseks põetud pea ning paksuvõitu turjaga mees hallis tolmumantlis. Hardi kohendas oma mitte kõige värskemalt seotud lipsu sõlme, kõhatas ja avas ukse. Tal oli minut-poolteist varu- aega ning vahelduse mõttes otsustas ta sõita tööle teise bussiga kui tavaliselt. Kesklinnast läks läbi seegi, ehkki pisut kaugemalt kui igapäevane liin, nii et nüüd ta lähenes oma töökohale teisest küljest kui harilikult. Niisuguse marsruudimuutuse tagajärjena kohtas Hardi ohutussaarel rohelist tuld oodates kunagist kolleegi Maakaru. Vaat siis! Nojah, ega see midagi erilist tähendanud, Hardi oli Maakaru pisut üleolevaltki tervitanud. Või veel! Ometi — meelsamini poleks ta teda üldse näinud . . .

Nüüd küürutas Hardi oma töölaua taga, keskmise suurusega kõrge lubjatud laega toas, mida tal tuli jagada kolme kolleegiga, ning parandas käsikirja. See oli ta enda vaimusünnitis, artikkel, esialgse pealkirjaga «Ansomardi «Elupudemed» ja meie kaasaeg». Kaheteistkümnelt joonelisel kontorilehel jooksid äärest ääreni read tema ümaravõitu kaldkirjas. (Niimoodi ta kirjutab, käsitsi, kõige meelsamini pliiatsiga. Seda oli mõnus kustutada. Ja kustutada tuli tal palju. Vana kooli mees, mõtles ta mitte ilma uhkusetä. Masinal toksis ta harva — siis kui pidi puhtalt esitama. Masinapreilide teeneid ta ei kasutanud — hakka selle peale veel raha raiskama! — jäädes tarviduse korral kauemaks tööle. Võtnud kapist omanikuta talvepalitu, keeranud selle rulli ja asetanud istmekõrgenduseks toolile, toksis ta kahe sõrmega hilisõhtuni.) Tavaliselt tegeles ta omaenda kirjatööga kodus. Esiteks sellepärast, et vajas keskendumiseks rahu. Teiseks kohusetundest — tööaeg olgu ametiaskelduste jaoks. Kolleegid sellest ei hoolinud, tegid kõike läbi-

segi, oma ja võõrast, ning vahel tundis Hardi isegi, et tema põhimõtted on ajast ja arust. Aga ta ei saanud sinna parata. Põhimõtted istusid temas, olid sinna lapseas külvatud, ühes muu põlvest põlve kantud elutarkusega. See oli sama meelega, mis oli ühtlasi hoiatanud, et kirjatöö on kerglasevõitu ja ebakindel amet, etem on arsti või inseneri oma, sest need elavad üle kõik võimud ja valitsused. Aga ehk oligi Hardi, hakates selle meelega kiuste just vaimupõllul rügama, kulutanud säärase sammu astumisele kogu trotsivõime ja vastalisusemeele, mis talle looduse poolt terveks eluks ette nähtud, nii et muule vilistamiseks ei saanudki tal enam jõudu jätkuda?

Täna oli ta oma põhimõttest siiski erandi teinud ja artikli mustandi kaasa võtnud. Aga mitte sellepärast, et ametitöö oli temal kui süstemaatilisel inimesel ammu valmis ning nõndasama Hardi istuda ei osanud. Küll ta oleks juba tegevust leidnud, näiteks kaustu korrastades või vanu honorarilehti lugedes. Aga ta hoopis kavatses avaldada «Ansomardi» nende endi ajakirjas — juba terendus talle väikese rasvase šriftiga laotud lugu mõnes eeloleva suve numbris — ja nõnda oleks isiklik olnud ühtlasi ka ametlik.

Hardi pliiats, mis viimase tunni jooksul oli tarmukalt maha kriiputanud liigse hüüumärgi, asendanud kulunud epiteedi värskemaga ning mitmes kohas likvideerinud sama sõna kordumise kahes järjekorras lauses, seisis juba mõnda aega paigal. Ta masseeris parema käega kuue alt hajameelselt kõhtu, *venter*'it, kus järkjärgult suurenes nii tuttav pinge. See oli nagu intriig, kulminatsioon ja peripeetia, võrdles ta endise teatrikriitikuna. Mida ma küll jälle söönud olen, mõtles Hardi meelehärmiga. Tema vanuses tuleks kindlasti loobuda külmadest ja kuivadest poissmeheinetest hommikul ja õhtul, teadis ta arsti nõuandetagi. Siiski, vanasti oli kõht märksa sagedamini laulnud. Või oli ta toona sellele lihtsalt rohkem tähelepanu pööranud? Nojah, muidugi, praegu ei märka seda võib-olla keegi. Kõigil on nii palju oma tegemisi, kõigil on kiire, ja kui juhuslikult kuulevadki, siis ununeb see juba järgmisel silmapilgul. Ta ei märka seda enam isegi. Mitte nagu vanasti, kui ta õhtust õhtusse teatris pidi istuma. Seda teatrikriitiku karjääri küll, mõtles Hardi eneseirooniliselt ja vangutas pead nagu noorusrumalusi meenutades. Ja kas pole veel veidram, mis põhjusel ta teatrituhin üle läks? Kes oleks seda uskunud siis või usuks praegu? Lihtsalt üks korisev kõht, üks laulev *venter*. Juhus oli tahtnud, et selle kõhu saaks tema, aga mitte keegi teine, näiteks naine mürisevate ketrusmasinate vahelt, kellel poleks sellest sooja ega külma. Temal oli. Veel nüüdki elas ta kujutluses läbi silmapilke, mil ta tiral lõhestas pingelist vaikust otse lavasündmuste kulminatsioonihetkel, lauldes nii, et läheduses istuvad daamid allergiliselt võpatasid ja pahase üllatusega tema suunas pead keerasid. Kindlasti mõni muigas ja vaheajal jalutades ei jätnud Hardit ebameeldiv tunne, et teda kuidagi iseäralikult silmitsetakse. Ta mäletas selgesti heitumust, mis teda valdas, kui ta tundis, et sisemuses hakkab jälle midagi kohuma, tekib veider surve,

kuidas see paisub, paisub, kuni saabub lahendus. Vahel võis surve vaikselt järele anda, justkui *venter*'ist kuskile mujale kandudes. Sel puhul ohkas Hardi õnnelikult, nagu ohkab õhurünnakul ellujäänu, kuuldes kaugeneva lennuki undamist. Kuid hoopis sagedamini kulmineerus sisepeinge üpris kuuldavaks. Ja mis naljakas — kõht oleks nagu teadnud, millal koriseda, millal mitte. Näis, et ta lausa töötas oma peremehe vastu, oli tema vaenlane. Sest rahvalike massistseenide ajal, kui lavalt kostis lärmi või saal rõkkas naerust, siis ta enamasti ei laulnud, võõ vahel oli hea ja vaba. Aga niipea kui stiil peenendus, tegevus läks kammerlikumaks, hakkasid mängima pooltoonid, sosistati armusõnu või vaikiti dramaatiliselt, siis suurenes vastik surve sedamaid, et iseäranis tähendustiinel silmapilgul mahlaka urina või idamaise keelpilli vingatusena vallanduda. Asi läks nii kaugele, et Hardi ei suutnud taluda vaikust teatrisaalis ja hakkas vihkama näitlejaid, kes suutsid kanda pausi.

«... võrreldes kaht esileküündivat sõjaväeelu kujutavat juttu «Kirikuröövel» ning «Örnavereline»...» luges Hardi oma käsikirjast, tõmbas järgnevas lauses sõna «naine» maha, kirjutas asemele «eevatütar» ning muheles. Aga samas hälbis ta mõte loetavast taas ning ta pilk muutus äraolevalt tuhmiks.

Jah, teistele oli ta rääkinud huvide tõsinemisest, väitnud, et on tüdininud jooksmast ühe-õhtu virvatulukeste järele, tahab keskenduda millelegi jäävamale kui komejant. Aga ise ta teadis, kuidas lood on. Nende tiielitte pärast oligi Hardi suhe teatrikunstiga jäänud enamasti poolikuks. Kui ta oleks olnud harilik vaataja, poleks olnud sellest suuremat viga, välja arvatud ebatäielikkus naudingu saamisel, ja ta oleks võinud rahumeeli kodus teleri ees lõsutada. Ent Hardi polnud tavaline vaataja, tema läks teatrisse nagu ametisse, ja tiielid takistasid teda töökohuste täitmisel. Kui surve kõhus jälle tekkima hakkas, ei suutnud ta keskenduda ega laval toimuvasse sisse elada. Monoloogid libisesid kõrvust ega haakunud omavahel. Tervete stseenide mõte jäi segaseks. Aga nendest hetkedest, kui *venter* tõepoolest laulis, jäid Hardi mällu mustad augud... Nii ei saanud ta analüüsida tegelastevahelisi suhteid, juurelda lavastaja kontseptsiooni üle ega tegelda teiste, kriitikut spetsiifiliselt huvitavate küsimustega. Selle asemel täitis ta teadvust üksainus meeieheitlik mõte — et *venter* ometi rahule jääks. Ta pingutas kõhumuskleid ja triikis käega kuue alt, püüdes säilitada keskendunud ilmet ja mitte äratada kõrvalistujate tähelepanu, selle asemel et jälgida, kas Juuditit tõukab Olovernese poole kuulsusejanu, lihahimu või isamaa-armastus, kas lavastaja on Leo Saalepi mängus arvanud olevat imet või ei.

Et lavastusest enamvähem terviklikku pilti saada ja paberile midagi niisugust panna, mis lausa õhust poleks võetud, pidi ta ühte tükki palju kordi vaatama, kaugelt enam kui teised temaealised kriitikud (kes ometi ei suuda teatrit ainsamat õhtut veeta!).

Jah, käima ta pidi, sest lisaks kõhule polnud ka Hardi nägemine

kõige parem. Seda küll mitte tavalises mõttes, sest silmaarsti kabinetist oleks ta rahumeeli tagasi saadetud kui absoluutselt normaalne. Tal oli lihtsalt nägude peale halb mälu. Grimmi ja kostüümi alt tundis ta väheseid ära. Juhtus sageli, et ta pidi osatäitja nime kavalehelt järele vaatama — asi, mida professionaalne kriitik haruharva tegi, sedagi peamiselt verinoorte näitlejate puhul. Ja kui nüüd tagantjärele päris aus olla, siis ega Hardi kuulminegi kiita olnud. Ja ikka sessamas mõttes. Kurt polnud ta ju kaugeltki. Mitte nagu vanaisa, kellele võis kõrva karjuda, ilma et too midagi kuulnud oleks, juhul kui ta ei näinud rääkija suud. Vanaisale oli pruut noorpõlves sülle istunud. Vanaisa tahtnud teda suudelda ja võtnud oma vetruvate traatsangadega prillid eest. Pärast suudlemist aga hakanud prille tagasi panema. Pruut tahtnud teda abistada ning sättinud ise traatsanga kõrva taha. Aga toas olnud poolhämär ning pruudi käsi värisenud äsjase suudluse erutusest, nii et sang läinud valesti, tunginud otse kõrva ja torganud vanaisa kuulmekile katki. Jumal tänatud, Hardil pole prille, pruute on ta nooruseski pidanud piiratud arvul — nüüd peaaegu üldse enam mitte — ning ta kiled on seetõttu täiesti terved. Aga ta ajas näitlejate hääled segamini! Kuuldemängude puhul oli ta tavaliselt täiesti abitu. Ta ei tundnud eetris ära neid, keda oli õhtust õhtusse laval näinud . . .

Kui tal oli nii palju puudusi, miks ei loobunud ta varem? Miks ta pingutas saavutamatu eesmärgi nimel, nii et elu kaotas maitse? Kas oli see olnud taas too lapsepõlvest sisendatud meelelaad, mis ei lubanud kord alustatust taganeda, ühelt rajalt teisele karata — üksnes kergemat läbisaamist otsides? Mis õhutas usku, et visadus ja tangis hambad viivad lõpuks ikka sihile? Võib-olla, ja tõsi oli ka see, et ajapikku oligi ta leidnud kõrvalteid, avastanud abivahendeid, millega taglastada etendusest saadud kaoofilist muljete linti. Ta oskas otsida nõõri, mille otsa kilde lükkida, nii et need mingi terviku moodustaksid, mõjudes soliidse arvustusena. Selle, mis paljukordsele jälgimisele vaatamata laval segaseks jäi, kompenseeris ta teooriaga, lugedes käsiraamatutest vastavate näidendite analüüsi — lõppeks oli ta ju hariduselt filoloog. Et aga õpikutest ja monograafiatest võis leida peaasjalikult vanemate ja tuntumate näitemängude interpretatsioone, siis spetsialiseerus Hardi enesestmõistetavalt dramaturgia raudvara lavatõlgendustele ja vandus klassikatrüüdust, hoidudes instinktiivselt tegelemast eksperimentide, puhtteatraalse teatri ning kõigegea, mis paistis kuidagiviisi emantsipeeritud.

Trükisõna kaudu vahendatud teatriharrastusteks säärased meetodid kõlbasid, aga elus, vahetel suhtlemisel tuli ikkagi piinlikke hetki üle elada. Kord ammu, ta ei mäletanud, mis etenduse mitmendal vaheajal, oli ta jalutusruumis sattunud kõrvuti tolle sama Maakaruga, neil aastail ühe tuntuma ja mõjuvõimsama kriitikuga. Maakaruga suhtus nooremasse mehesse armuliku kollegiaalsusega ja küsis, kuidas too hindab Helmut Vaagi rollilahendust. Hardi oli läinud näost punaseks, sest ta polnud sedagi aru saanud, et Vaag kaasa mängib, rääkimata

rollilahendusest. «Missugune neist ta küll oli?» vilksatas peas äsjanähtud tegelaste galerii. Ometi oli Vaag tuntud näitleja, mitte mõni statist.

Mingis mõttes veel piinlikum oli teine juhtum, kui ühe kontroll-etenduse vaheajal oli ta juurde astunud võluv ebamäärases eas naisterahvas, koketselt naeratanud ja tänanud Hardit komplimentide eest. Hardi nägi daami enda meelest esimest korda elus, talle komplimentide tegemisest ei teadnud ta tuhkagi. Ja et ta polnud ka nooremas eas kuigi kiire reageerimisega, seltskondlikult vilumuselt aga lausa mannetu, siis ta üksnes vaatas daamile umbusklikult otsa ja küsis rabeledalt: «Kes teie olete?» Alles mõne aja pärast taipas ta mõnedest vestluskaaslase vihjetest, et too oli näitlejanna, keda Hardi hiljuti ühes arvustuses kiitnud. Õnneks võttis daam tema tõrjuvat hoiakut originaalse naljana . . .

Ja ikkagi, neile fopaadele vaatamata — kui poleks olnud *venter*'it, istuks ta tõenäoliselt siiani õhtust õhtusse teatris, pliiats ja märkmik käes, jagaks näitlejatele hirmu ja armu. Kui naeruväärne, mõtles Hardi, mis määrab meie saatuse! Sest nüüd, pärast mõneaastast kriitikukarjääri juhtus, mis juhtuma pidi. Ta jalg astus järjest harvemini Thalia templisse. Ei aidanud enam seegi, et ta üsna juhuslikult avastas enda jaoks traksid, mis olid hoopis mugavamad kui püksirihm ja leevendasid vaevusi. Armastus teatri vastu, ta nooruskiindumus, ilmutas lahtumise märke nagu igasugune vastamata jäänud armastus ja läks jäädavalt üle.

Hardi lülitus kirjandusellu.

II

Tagantjärele ta imestas, kui loomulikult ja valutult oli see üleminek toimunud. Ju ta oli saanud targemaks, kainenunud ja taibanud oma teatrikoolitatus puudulikkust, arvas ta ise. Kahekuulised kursused Moskvast ja hiljem paar seminari, lisaks omal käel loetu — Stanislavski, Meierhold, Markov, Rudnitski ja mõned teised korüfeed —, sellest kõigest oli ju naeruväärselt vähe, kui puudus loomupärane oskus lavale vaadata, looduslik teatrikriitiku talent! Kirjandusest teadis ta märksa enam, eriti vanemast perioodist, sest oli omal ajal ülikoolis eksamiteks hoolsalt valmistunud. Võimalik, et niimoodi arutledes püüdis ta end tõepoolest trööstida. Aga üks oli kindel — sõnakunstiga tegelemine sobis tema iseloomule paremini. Sedagi mitmel põhjusel. Ta polnud põrmugi avar boheemlik natuur ega tahtnud oma kriitika objektidega kokku puutuda. Ta lihtsalt pelgas neid. Ometi, teatriarvustajalt oleks nagu ikka oodatud, et ta pidevalt garderoobides kõõlaks, näitlejatega vahel koos viina võtaks, nende proove vaatamas käiks ja eraeluga kursis oleks. Sõnaga — et ta rohkem asja «sees» viibiks. Seevastu kirjanduskriitika puhul peeti loomulikuks, lausa vooruseks, kui kriitik teose autoriga liiga hästi läbi ei saanud ja et nad tänaval kohtu-

des teineteisele parimal juhul üksnes reserveeritult noogutasid. Hardile piisavalt sellest, tema ei tahtnudki rohkem «kunstielu». Mida kaugemal boheemist, seda parem! Ja mis veelgi olulisem — milline vahe oli tundel, tollel košmaarsel eelaimusel, mis vanasti oli rõhunud Hardit hommikust peale, kui ta teadis, et õhtul tuleb jälle teatrisse minna, selle ebaõdusa, lärmaka ja poolhäbitu seltsielu kangastusel, võrreldes meeldiva ootusärevusega, mida temas tekitas päeval hangitud ja port-felli peidetud uus raamat, mida ta kavatses lugeda õhtul oma tugi-toolis, mõnusalt lamaskledes, jalas sussid ja lõdva kummiga dressi-püksid, või hoopis hommikumantlis. Kodus, kus ta ei pidanud kedagi ära tundma ega kellegagi vestlema ja kus kellelgi polnud asja tema sisemiste sfääridega, ei *venter'i ega psyche'ga!*

«... Kurdiks oled jäänud või?» jõudis Hardini keset neid meeldi-vaid mõtteid kellegi hääl, nii et ta võpatades oma meelisklustest ärkas ja küsivalt ringi vaatas. Muidugi, see oli Urve, kunagine komsomoli-töötaja, kes kõiki sinatas. Urve suhtles kolleegidega konventsiooni-vabalt ja ramedalt, pidades säärast laadi kunstiinimeselikuks ja igapidi tasemel olevaks. Hardile ei meeldinud see laad aga põrmugi. Lõppeks oli ta Urvest tosin aastat vanem ja toimetustöötajana veelgi staažikam. Ning tal polnud plaaniski end nooremana näidata, ei ihanud, et Urve teda kambajõmmiks peaks. Aga midagi polnud parata; Urve ei tundnud vanaduse ees võõrastust. Ta mees, kaunis tähtis tegelane — tema oligi Urve vanempioneerijuhhi koha pealt siia sokutanud —, polnud Hardist palju noorem. Praegu kõlas Urve hääl põrprivamalt kui muidu, sest ta oli pahur, et oli pidanud mitu korda hõikama.

«Mis on?» küsis Hardi, ilma et oleks talle otsa vaadanud.

«Tomson helistas,» vastas Urve kiirkõnes, pidevast suitsetamisest käriseval häälel. «Küsis, kas Vahing on veel vaba. Ta võtaks arvustada. Ütles, et on alguse juba teinud. Lubas tuleval nädalal ära tuua. Kuidas sa sellele vaatad?»

Juba tuleval nädalal? Nii kähku, mõtles Hardi pahase üllatusega. Mis tuli nüüd takus on? Igavene rabistaja, see Urve. Ega nad päeva-lehes tööta. Aega kaks nädalat, enne kui materjalid trükikotta saade-takse. Ja miks peaks Vahingu-arvustus kohe käiku minema? Mitu retsensiooni on hoopis kauem oodanud. Järjekord on järjekord. Noo-red peavad õppima ootama. Nii noored autorid kui noored kriitikud, nii vahingud kui tomsonid. Muidugi, Urve on nende peale maias. Ta on Hardi põlvkonna lõplikult maha kandnud ja nuusutab enda meelest tulevikutuult. Ei, nii see ei lähe, ootama peavad nad niikuinii, isegi siis, kui Hardi Urve variandiga põhimõtteliseltki nõus on. Aga seda ta veel vaatab, sest Tomson on jälle üks n e n d e s t. Tolmukeerutaja. Ja hirmus sapine. Pärast ei jõua solvunuid üles lugeda. Ja mis tähendab, et on alustanud? Hardi teadis oma kogemustest, et kui autor niimoodi ütleb, siis on talle lihtsalt esimest korda pähe tulnud, et ta võiks kõne-aluse raamatu kohta midagi öelda. Ehk on ta mõne neist mõttevälga-tustest ka märkmikusse sirgeldanud, rohkem küll mitte... Kuidas

oleks tahtnud Urvele teatada, et Vahing on juba ära lubatud, et tal oli endal kellegagi ammu kokku lepitud. Ent ühtki mõistlikku valet ei tulnud nii kiiresti pähe.

«See et . . . nojah,» alustas Hardi. «Muidugi . . .»

«Muidugi oleks näiteks Kiindok parem. Algul ma mõtlesingi talle pakkuda,» seletas Urve lärmakalt. «Aga Kiindok on hirmus hõivatud. Kõikidel parematel on ju palju tegemist. Mäletad, mis Imant» — see oli nende vastne peatoimetaja — «viimasel koosolekul ütles? Et meil on vabariigis kolm-neli kriitikut, kes võivad absoluutselt igal teemal hästi kirjutada. Näiteks Paulus ja Nurme . . .»

Noo? turtsatas Hardi endamisi irooniliselt. Kas ikka tõesti? Paulus . . . mhm . . . olgu peale, aga Nurme! Lubage, lubage . . . «Võiks ju kaaluda,» alustas ta uuesti, kuid Urve kärisev hääl lasi edasi.

«Kui tuli välja, et Kiindok ei ole vaba, ja Tomson nüüd helistas, siis ma mõtlesin, et Tomson on noor ja paljutöotav. Mäletad, mis Imant koosolekul ütles? Et esseistlikku kriitikat on rohkem vaja. Ja Tomsonil on esseistlik alge täiesti olemas, ehkki mitte veel nii tugevasti kui Kiindokil, Nurmel või Paulusel.»

Või esseistlikku, kordas Hardi endamisi sapiselt. See on jälle üks uus sõna. Mingi mood. Muud ei kuulegi kui esseistika. Aga mida see ikkagi tähendab, kui järele mõelda? Võimalikult palju iseendast lobiseda ja autori arvel nalja visata, tema üle irvitada. Nagu oleks arvustus pihtimispäevik või följeton. Hardi valmistus oma kahtlustele sõnalist kuju andma, aga Urve jõudis temast jälle ette.

«Tore, et sa vastu pole. Tegelikult ma Tomsonile juba nii vastasingi, et tehku valmis, küll läheb läbi.» Urve oli jõudnud rääkimisega üheaegselt palitu selga ajada ning huulepulgaga üle suu käia. «Kui keegi küsib, ütle, et läksin lõunale,» viipas ta ükselt. «Ole täitsa, eks?»

Hardi surus huuled põlglikult kokku. Küll oleks praegu tahtnud mõne kõva sõna öelda. Tomson polnud talle üldsegi meelt mööda. Järjekordne noor ülbur. Seda esiteks. Teiseks: kes andis Urvele õiguse niisugust küsimust ainuisikuliselt otsustada? Tõsi, neil oli tööjaotus, Hardi kui osakonnajuhataja vastutas pikemate artiklite eest, Urve käes oli retsensioonide tellimine. Aga ega see ei tähenda, ikkagi oleks tulnud ka temaga konsulteerida, mitte teda sündinud fakti ette panna ning üksnes formaalselt nõuolekut küsida. Kolmandaks: mis aeg see oli praegu lõunale minna? Kell alles pool üks? Lõuna algas ju kell kaks. Tema ise pidas sellest alati kinni. Pool tundi on liiga vähe, oli Urve nina kirtsutanud, kui Hardi temaga sellest kunagi juttu tegi. Muidugi vähe, kui käia aina restoranides, põlastas Hardi endamisi. Kas üks normaalne inimene käib iga päev restoranis lõunatamas, vangutas ta pead. Kes siis ei teaks, et restoranid teevad inimese lõdvaks ja hellitavad ära. Tema ise sõi — juba kaksteist aastat, kui mõned ametlikud eined välja arvata, — nurga peal piimasaalis. Toidud olid seal maitsetud, aga see-eest üsna odavad. Ja mis peamine, seal sai kahekümne minutiga söönuks. Ega ju keegi töö juures kontrollinud, neil oli nor-

meerimata tööaeg nagu ajakirjanikel tavaks. Hardi oli ka ise mõnikord varem õhtule läinud ja hommikul pisut hiljem tulnud. Aga ta oli mitmeid kordi istunud oma töölaua taga ka siis, kui enam kedagi kohal polnud, isegi kroonikakirjutaja Kaiet mitte. Ta katsus alati nii seada, et tema tööpäeva pikenemiste ja lühenemiste vahel tasakaal valitseks. Ent ta polnud veel kordagi näinud, et Urve oma väljaveninud restoranilõunate arvelt oleks tööle kauemaks jäänud kui poole neljani. Selles suhtes oli tema tööaeg vägagi piiratud.

Ja veel — ning võib-olla peamiselt — oli Hardi vihane sellepärast, et teda järjekordselt ära ei kuulatud. Ta teadis, et räägib aeglaselt, et ta sõnad ei voola ojana nagu mõnel kuldsuul. Tema lausete vahele ja isegi keskele sugenesid ikka pikemad või lühemad pausid. Selge, et võõrad, kes Hardit ei tundnud, võisid hakata juba esimese niisuguse pausi ajal talle vastama, või haarasid jutuotsa muudmoodi enda kätte, sest kust võisid võõrad aimata, et veel midagi tuleb, et Hardi pole selleks korraks hoopiski mitte kõik öelnud. Nende peale Hardi ei pahandanud, küll aga teistega. Sest inimesed, kes temaga pisutki kauem suhelnud, pidanuksid ometi teadma, et tal võtab kõik aega, et tal pole kombeks kõneldes kiirustada. Nad pidanuksid teadma, et tempole vaatamata pole tema jutus mõtteid vähem kui teistel inimestel sama aja jooksul, pigem ehk rohkemgi —, aga et teised panevad igale poole sõnavahetu vahele ja lihtsalt lobisevad, siis kõlab nende jutt sidusam. Tema nõnda ei taha! (Ja ei oska ka, tunnistas ta endale, kuna omas arenenud enesekriitilist meelt.) Ja peaksid seda arvestama, leidis Hardi. Vahel nad arvestasidki — kui juhtusid olema heas tujus või aega oli palju —, enamasti aga mitte. Mõnikord Hardi koguni kahtlustas, et nad kasutavad tema pikaldast maneeri ära, et mingis asjas nõusolekut välja pressida. Nagu praegugi. Nad panevad talle lihtsalt sõnad suhu ja teevad kähku minekut, enne kui ta jõuab vastuväidetega lagedale tulla.

Hardi ohkas — niisugune on elu! See kibe kriitiku-elu... Ent siiski — korraks näis vilksatavat rõõmus valguskiir ees tunnelisuudmes ning Hardit haaras elevus. Talle meenus jälle s e e — sündmus, mida varsti oodata oli. Veel pole kadunud kõik! Pole võimatu, et olukord muutub ja et teda hakatakse ära kuulama. On isegi väga tõenäone, et üsna pea ei saa temast mööda minna, formaalsest pöördumisest enam ei aita. Nad peavad õppima ootama, kuni ta oma jutuga tõepoolest lõpule jõuab. Jah, nad hakkavad kannatlikult ta laua kõrval seisma, oodates, kuni Hardi tasakaalukalt ja kiirustamata oma seisukoha ära saab avaldatud...

Uks avanes. Imant vaatas sisse. Peatoimetaja terav profiil ja — nagu alati — entusiastlik ilme süstisid Hardi hinge lootust. Äkki kutsubki teda? Ei, Imant läks hoopis Kaie juurde. Sellest polnud midagi. Kaiet ei olnud vaja karta. Tema suhtes tundis Hardi selget üleolekut. Kaie armastas kõikvõimalikke keskmisi arvutada ning loendada, mitu kihti tortidel on. Kui ta korra välismaal oli käinud, hoidis ta

ostulipikud alles ja näitas pärast töö juures. Ta oli siin majas kõikidest kauem ametis olnud, aga kunagi ei pannud tähele, et ka tema toas viibis. Hardi mäletas siiani, kuidas Kaie oli võlutult pead vangutanud, kui Hardi talle esimest korda ametiühingumaksu tasus ja lehele sellekohase allkirja andis.

«Kui ilus allkiri!» oli Kaie siiralt rõõmustanud. Kas tohtis seda pidada lähenemiskatseks? Tollal polnud Hardi sellele mõelnud. Vaatas muidu, et heasüdamlik naisterahvas. Mehest oli Kaie juba tollal lahus, maha jäetud. Rohkem ei teatud tal olnud kedagi olevat. «Liiga hea, liiga hea inimene! Selline naine peletab mehed eemale,» olid toimetuse nooremad mehed ühel sünnipäevajärgsel olengul keelt laksutades elutargalt kommenteerinud. Kollanokad, mõtles Hardi vihaselt.

«... tsaariarmee mõttetu drill ja bürokraatia...» luges ta edasi, «... rahvusvähemused... Kiltsi talukoht... kompositsiooniline lõtvus...» Hardi kirjutas «rahvusvähemuse» asemele «minoriteet», parandas selle aga kohe tagasi. Jäägu säärased eputamised teistele, kas või nendele esseistidele, tema saab oma mõtted ka normaalses stiilis öeldud.

Aga jah, see asi peaks varsti otsustamisele tulema. Nende peatoimetaja oli kõrgemal pool rääkimas käinud ja ülemusi valgustanud, kuidas nende ajakirja maht ning tehtava töö hulk on aastast aastasse kasvanud. Teda oli kuulda võetud, nüüdsest saab ta oma koormat kergendada ja vastutust jagada. Edaspidi võib ta vajaduse korral pealinnast eemal viibida, ilma et tal tarvitseks närveerida, ja tema puhkused hakkavad minema täie ette, sest talle luuakse asetäitja ametikoht. Alguses tuli teade, et neid saab olema koguni kaks. Nädala eest aga oli saabunud uus sõnum: ei, ainult üks. Too viimane uudis tegi Hardi ebameeldivalt ärevaks. Kui tuleks kaks asetäitjat, siis oleks üks neist kindlasti tema — ikkagi toimetuse teenekamaid ja staažikamaid töötajaid. Ka nüüd peaks Hardi olema esimene kandidaat, kui loogika ja teened veel üldse midagi maksavad. Aga siiski, üks on hoopis midagi muud kui kaks, keegi ei või teada, mis vingerpussid saatusel varuks on ning mis heitlikud uiud võivad otsustajatele pähe tulla.

Seda enam, et viimasel ajal keerlesid kuuldused tolle uue mehe, kolme kuu eest tööle võetud Ernst Ilumetsa ümber, kes oli samuti kriitik, aga katsetas lisaks veel jutukestega, millel räägiti mõnedes ringkondades juba üsna suur menu olevat. Kõneldi, et temagi pretendeerivat asetäitja kohale, et sellepärast ta olevatki siia tööle võetud. Kes võttis? mõtles Hardi. Kui tugev on Ilumetsa seljatagune? Äkki oli Imant lihtsalt sunnitud? Siis ei maksaks Hardil loomulikult mingeid lootusi hellitada. Imantilt endalt häbenes ta selle kohta küsida, aga tuttavad ei teadnud midagi kindlat.

Kus see Ilumets praegu oligi? Hardi vaatas kasvava rahutusega kolleegi tühja laua poole. Majas ta igal juhul viibis — ukse kõrval nagis rippus ta mantel ja kaabu. Viimasel nädalal kripeldas Hardil alati, kui Ilumets kusagil maja peal asju ajas. Sest need olid kahtlased

asjad, seda uskus Hardi kindlasti. Ta silmitses Ilumetsa kaabut põlguse ja kartusega. Noor mees, aga käib kaabuga! Hardi pidas seda veidraks, koguni eputamiseks. Kaabu ei sobinud kunstiga tegelejale. Kunstiga tegelejale on igipõlisest ajast sobinud barett! Barett on firmamärk ja annab tunnistust teatavast hingehoiakust. Kaabut võivad kanda teised, näiteks kõrged ülemused. Aga seda ainult juhul, kui kaabu äär on hästi kitsas, arvas Hardi. Sest laia äärega kaabut kannavad lõngused ja muud iseäratsejad. Nende kaabu on sombreero-tüüpi või nagu hernehirmutisel. Ja siis kannavad kaabut muidugi endisaegsed vanahärrad. Noore Ilumetsa kaabu oli just viimast liiki, tumesinisest veluurist, kallis ja kvaliteetne. Hardi muigas sapiselt: teada puha, mida sellega väljendada tahetakse! Traditsioonid, kõrgkultuur, velmside kolmekümnendate aastatega! «Arbujad» ja esseistid, nihilistid ja stilistid, mõtles ta südametäiega. Vaat kus mantlipärijad ja tunglahoidjad väljas!

Jah, aga kus see kaabumees ikkagi viibis? Ega ometi tõesti Imanti juures, ajamas oma salajutte? Hardi tundis, kuidas kripeldus rinnus paisub võrdeliselt sellega, mida nägelikumalt ta säärast *tête-à-tête*'i kujutleb. See kripeldus lämmatas ja surus kõrvale toda teist, *venter*'is valitsevat pinget, mis kripeldusega võrreldes tundus äkki nii armas ja kodune. Ei, Imant käis just äsja siin. Vaevalt ta Ilumetsa seniks oma kabinetti üksi jättis. Hardi ärevus väibus, ent mõtted püsisid visalt samadel radadel. Miks oli Ilumets ülepea tööle võetud? Imant ju küsis enne ka Hardi arvamust, keda too oma alluvaks soovib. Ja Hardi oli soovitanud hoopis Madli Kreuksi, ebamäärases vanuses naisfiloloogi, kes tegi kaastööd kirjandusajaloo lisavihikutele ja kelle põhitöökoht oli praegu Kesktelegraafis, võõrkeelsete telegrammide kassaluugis. Imant oli õhinal pead noogutanud ja lubanud seda ettepanekut väga tõsiselt kaaluda. Aga ei, ei mingit Madlit, kõikide üllatuseks ilmus ühel päeval toimetuse ruumidesse lõtv vivalik kuju — Ilumets, kellest polnud enne sõnagi juttu olnud ja kellest keegi midagi ei teadnud. Muidugi, Hardi mõistis, et Madli polnud ülearu andekas. Ent kas siis ainult andekaid on vaimupõllule vaja? Kas üksnes kaabumeestega saab kultuurimüüri rajada? Ei, see töö nõuab korralikkust, usinust ja tasa-kaalumeelt. Aga kaabumehed tahavad üksnes tornikesi, karniisikesi, viilukesi ja orvakesi ning muid müürikaunistusi kavandada. Päevast päeva puhast vuuki laduda — seda nad ei malda. Ja kui rahulik, kui muretu ja lihtne oleks Madliga hakkama saada! Mitte nagu Ilumetsaga, kellest kunagi ei tea, mis ta mõtleb, mis peitub ta viisaka naeratuses taga ja kuidas ta sinust tegelikult arvab. Sest Hardi kahtlustas, õigemini aimas, ei, oli sama hästi kui veendunud, et Ilumets väldib teadlikult temaga tõsimeelsetesse kõnelustesse laskumist, meelega ei aruta sisulisi küsimusi, sest ei pea teda — nagu enamikku toimetustöötajaid — selle vääriliseks. Ta on väga viisakas, aga ainult selleks, et Hardi-suguseid mitte ärritada. Nagu oleksid nood mingid hullud raugad, lubjastunud ja tagurlikud, kes elavad eelmiste epohhide viiras-

tuste maailmas. Keda tuleb sallida ja taluda, sest neil on ülemuste silmis veel sõnaõigust ja võimugi, aga keda ei võeta tõsiselt ning kelle juuresolekul veeretatakse ümmargust juttu, hajevil naiivne muie suu ümber, ja pilgutatakse üksteisele vargsi silma. Sest tõelisi asju aetakse mu ja l ja tei ste inimestega — see arvamus oli Ilumetsale kuld- mude vahele kirjutatud ja seda ei suutnud varjata ka eeskujulik kel- nerinaeratus.

Kaie hakkas masinal toksima. Üsna aeglaselt, nii et see ei sulanud ühtlaseks fooniks nagu professionaalidel, vaid jäi ebakorrapäraselt hakituks ja käis Hardile närvidele. Ega ta seda asetoimetaja kohta võimu pärast ihkagi, sisendas ta endale. Võim ei vasta tema kalduvus- tele, tal pole kiusatust teisi juhtida. Liiasi toob ülema amet kaasa lisa- sekeldusi, viib konfliktidesse ning tekitab meelehärmi. Ent need miinu- sed ei kaalu üles ametikõrgendusega kaasnevaid väikesi hüvesid, millest peamine on omaette kabinet. Väikene küll, aga ikkagi. Mis- sugune kirjeldamatu õnn see oleks! Millest kõigest ta siis pääseks! Ta ei peaks kuulama Urve plekist plära, mida too ilmast ilma telefonis kellegagi ajab. Temani ei jõuaks Kaie tobeduseni head ja naiivsed nõuanded, kuidas külma ilmaga uhitud aluspesu kanda, nohu vastu sibulat ninna toppida ja korterist prussakaid tõrjuda. Tal ei tuleks kuulda, kuidas Ilumets vestleb mõne oma külalisega, samasugusega nagu ta ise, kuidas nende jutt kubiseb Hardile arusaamatutest vihjetest ja ütlematajätmistest. Kuidas nad klatšivad mõnd soliidset autorit, kellega Ilumets on võib-olla alles tunnikese eest samas tugitoolis viisa- kalt rääkinud, kuidas peened piitsalöögid tolle õnnetu — «hädavarese! koolmeisterdaja! heietaja! tõlplase!» — turjale langevad. Ja Urve, see kõkats, istub lauaotsal nende juures, vahib noormeestele jumaldavalt otsa, valab neile kohvi ja pahvib suitsu, aidates materdada mehi, kelle olemasolust tal veel paari aasta eest aimugi polnud. Kui Hardil on oma kabinet, siis ei tule tal taluda ka Maunot, nende toimetuse lihtsa- meelset. Mauno ei meeldinud talle, kuigi too ei kujutanud endast mingit ohtu. Milleks teda peetakse, mõtles Hardi mõnikord. Ta ei mäletanud, et oleks kunagi näinud Maunot töötamas, isegi kui seda sõna suurte mööndustega kasutada. Mauno luges ajalehti või seisis koridoris akna all ja vaatas välja, külastas tualettruumi või helistas telefoniga, suurema osa ajast aga käis toast tuppa ja otsis, kellega saaks lobiseda. Ta rääkis pikalt ja tüütult. Tal olid omad jutud. Kui talle esiteks midagi ei vastatud, siis jutustas ta loo igaks juhuks uuesti. Kui siis ta peale vihastuti, mõtles Mauno, et temast ei saadud ikka aru, ning rääkis sama loo kolmas kord. Tõsi, mõni käitus temaga resoluutselt, ja sellest oli ka kasu, sest hellahingeline Mauno haavus kergesti. Aga Hardi oma aeglase väljenduslaadi ja pika meelega suutis harva otse välja öelda, et tahab rahu, ning sellepärast peatus Mauno kõige sage- damini just tema laua juures. Seevastu omaette kabinetis oleks Hardi tema eest kaitstud, sest Mauno pelgas ülemusi — neil oleks ju võinud pähe tulla küsida, miks ta töö ajal ringi luusib.

«Jutustuses «Jah, Teie kõrgeausus»,» luges ta, hambad ristis, edasi, «kasarmu . . . riigikeel . . . ametkondlik . . .» Miks ametkondlik, jäi ta mõttesse. Siin peaks seisma hoopis «anekdootlik». Ta pliiats tõusis, Hardi luges lause uuesti üle ja jäi rahule. Jaa, kuidas küll tahaks pääseda sinna väikesesse toakesse, kus seni on istunud keeleteimetaja, aga mis peagi kohandatakse asetoimetaja tarvis! Selle nimel võiks andestada kõik, mis saatus talle seni lasknud osaks saada. Too toake oleks hüvitus, karjääri tipp ja kroon. Aga nüüd seisab ta teel üks muigav kaabumees, üks esseisti-eputis ja tahab teda kõrvale suruda. Kus ta ometi on nii kaua?! Hardi vaatas peaaegu paaniliselt ukse poole. Äkki Imant siiski juba instrueerib teda uue ameti tarvis, vahendab talle juhtimise kogemusi? Õpetab, kuidas suhelda ülemustega, kuidas meeldida, ja nii edasi? Imant oli küll ühel omavahelisel jutuajamisel Hardile paljutähendavalt mõista andnud, et ta hindab vana kaardiväge, oma ajakirja raudvara, ning et tal on vaja niisugust asetäitjat, kel oleks korrameelt ning realiteeditunnet. Aga tont seda teab. Pärast Madli Kreuksi kandidatuuri läbikukkumist ei saanud Imanti peale kindel olla, kui väga Hardi seda poleks ka tahtnud.

Õigemini valdasid teda Imanti suhtes juba ammu kahesugused tunded. Ühelt poolt ta ei lubanud endale ülemuste kohta liigset kriitilisust. Ta ei öelnud nende aadressil kunagi midagi otse, isegi mitte kõige väiksemas ja usaldusväärsemas seltskonnas, sest ta teadis, et nii või teisiti läheb see ülemusele alati ette. Ta isegi katsus ülemustest mitte liiga kriitiliselt mõelda, sest ta uskus, et mingil telepaatilisel kombel jõuab lõpuks ka see ülemuseni. Ta oli siin toimetuses töötanud juba ligi viisteist aastat ja kolm ülemust üle elanud. Ta teadis, kuidas peab käituma. Teised klaarisisid ülemusega põhimõttelisi küsimusi, millel konkreetsete tööülesannetega ei pruukinud mingit pistmist olla, ja läksid raginal tülli. Harilikult järgnes sellele leppimine, mõlemad vandusid, et respekterivad teineteise eriarvamust ja printsiipiaalsust, suudlesid ja vennastusid, aga mõne aja möödudes läksid veel hullemini kisklema. Ja alamad lahkusid majast uksi paugutades. Läksid ka ülemused, kes ühel, kes teisel põhjusel. Ent tema, Hardi, oli jäänud. Jäi rahuliku raudvara, halli eminentšina, nagu ütles tema kohta Ilumets, pärast ise lahkelt — liiga lahkelt! — selgitades, mida see väljend tähendab.

Hardi pilk langes uuesti nagis rippuvale kaabule. Ta kaalus, kas Imant võib Ilumetsa soosida, kas neil oli eeldusi inimestena sobida. Ta pidi tunnistama, et see polnud võimatu. Kuigi Imant kandis baretti ja see lähendas teda pigem Hardile, riietus ka tema tähelepanuväärselt. Ta armastas eredaid ja karvaseid sviitreid, kitsaid pükse ja tutte. Argipäeviti vältis ta lipse, asendades need kergete kaelasallidega. Hardi ei teadnud täpselt, kui levinud on tänapäeval meeste hulgas lõhnaainete tarvitamine, kas mehed niisutavad taskurätte, kraesid ja varrukaid aromaatsete vedelikega või ei. Igatahes oli ta Imanti lähedal seistes paaril korral tundnud, et tema poolt hoovab mingit head lõhna —

kirbet, aga mitte teravat, mehelikku, kuid ilma brutaalsuseta. Tõsi, samal ajal oli Imant vägagi sportlik. Trepist üles minnes võttis ta alati kolm astet korruga, tehes seda lõdvalt, isegi väikese «varuga». Toolilt tõusis ta sirgel seljal, ilma et oleks leenile toetanud. Paar korda oli Hardi teda näinud ka seltskonnas — kodustel juubelitel ja viimasel literaatide nääripuul. Peo lõpupoole, kui kõik ülemeelikumaks muutusid, esitas Imant mingeid hüppeharjutusi, mis sarnanesid akrobaatikale või tantsusammudele. Kuigi Hardi oli endine teatrikriitik, polnud tal balletist aimugi ja ta ei saanud öelda, kas need hüpped olid keerulised, ilusad või siis vähemasti puhtalt sooritatud. Sama raske oli tal oletada, m i k s Imant hüppas. Kas pidi see väljendama õnne, raevu või melanhooliat? Tal puudusid ka andmed Imanti varasematest suhetest spordiga. Oli too käinud mõnes ringis või kursusel, kus treeneri iseäraliku fantaasia tõttu kuulusid säärased hüpped soojendusharjutuste hulka? Või oli ta neid näinud mõnes teises maailmajaos? Imant oli ju palju reisinud nagu enamik ülemusi — muide ka eksootilistes paikades. Võib-olla moodustasid säärased hüpped kusagil maailma äärel inimeste igapäevaste toimetuste lahutamatu osa, nagu meil kätlemine või ninanuuskamine? Igal juhul paistis Imant ise nende üle uhke olevat ja demonstreeris oma hüppeid kui aaret — nagu kollektsionäär, kes näitab haruldast marki või köidet. Seejärel võttis ta kellelgi ümberseisjaist õlgade ümbert kinni ja vaatas talle tungivalt silma.

Ent ka Ilumets tegeles mingi spordialaga — nii vähemasti räägiti. Selleks oli karatee. Kas polnud seegi hüpsetega kuidagi suguluses, kahtlustas Hardi. Karateest kõneldi salapärase nägudega, pigem vihjates kui otse. Neid, kes sellest midagi teadsid, ümbritses aupaiste, sest asjasse pühendatud oli napilt ja veel vähesematele pidi see kunst tõeliselt omandatav olema. Jälle mingi lööksõna, mingi leiutis, mõtles Hardi. Nagu esseegi! Essee ja karatee — paras paar punkti siduda ja allavett lasta! Tema ise käis nädalas tunni basseinis ujumas ja mängis teisel päeval trükikoja võimlas võrkpalli. Nii polnud ka temale sport võõras, temagi haris vaimu kõrval oma keha, kuid ta kahtles kõvasti, kas need spordialad teda Imantile kuigivõrd lähendasid.

III

Samas käis uks ja sisse astus Ernst Ilumets — kena ovaalne kolp pika kaela otsas, sile näonahk ainsama udemeta, kogu olekus midagi lõtva, peent ja peaaegu naiselikku. Ta väikesed vesihallid silmad vaatasid petliku heasüdamlikkusega ning malbe naeratus mängles õrnadel põsesarnadel.

«Näete, mis ma sain,» lausus ta usalduslikult. «Tobermanile saadeti, aga tal endal pole praegu aega.» Ta ulatas Hardile pehmete kaantega väikeseformaadilise raamatu. Hardi võttis pakutu mõõdetud liigutusega vastu ja sättis prillid ninale. «Martin Esslin,» luges ta kaanelt, «The Theatre of the Absurd» ...

Viienda klassi talvel oli Hardi vanemate soovitusel valinud võõrkeeleks saksa keele. Kuidas siis muidu, loomulikult! Sõe oli ikka palju kindlam, arvasid isa-ema. Sõnaraamatu abil võis ta seda keelt ka nüüd lugeda. Ta teadis, et oli keelte suhtes halval ajal sündinud. Noil aastail, mil tema haridusteed tallas, olid vanad võõrkeeletraditsioonid kustunud, aga uusi polnud veel tekkinud, nii et Hardi põlvkond hõljus nagu õhutühjas ruumis. Tema nooruses polnud kombeks ka iseseisvalt võõrkeelseid raamatuid uurida. Mitte nagu praegu, mõtles Hardi kadedusest varjundatud nõrdimusega, mil iga nolk salatarkusi puurib ja ammutab oma seisukohad kirjutistest, millest iial ei või teada, kuidas nendega tegelikult lood on. Seevastu vanasti olid kõikidel ühed ja kindlad allikad . . . Inglise keelt ta praktiliselt ei osanud. Nii palju ta loomulikult taipas, et Ilumetsa ulatatud raamatus on juttu teatrist ja absurdist, ilmselt siis koguni absurditeatrist. Ta otsis sisukorda. Muidugi, võõrkeelsetel on see ju ees, meenus talle viimasel hetkel, ning ta teeskles osavalt, et on niisama algul kõige taha vaadanud. Aga kui ta pärast peent manöövrit sisukorrani jõudis, seisid seal enamikus võõrad nimed. Mõnda oli ta siiski kuulnud, Ionescot, Beckettit ja vist ka Pinterit koguni lugenud. Ah jaa, Mrožek ja Rozewitz tulid samuti tuttavad ette. Aga Dino Buzzati, Ezio d'Errico, Manuel de Pedrolo ja mitmed teised? Ta tegi, nagu sirviks siit ja sealt, libistaks pilguga üle lehekülgede, tegelikult aga mõtles, miks Ilumets selle raamatu talle ette suskas. Tahtis tögada? Võimalik, et ta oli kuulnud tema teatrikriitiku karjäärast. Aga kust ta võis teada, et Hardi suhted inglise keelega kõige paremad pole? Hardi ei tõstnud pead, kartes kohata Ilumetsa viisakalt uurivat pilku.

«Kas seda tsiteerida tohib?» küsis ta lõpuks sügavamõtteliselt. Samas ta taipas, et see polnud kõige sobilikum küsimus noorele enesekindlale kaabu-mehele. Ta katsus oma väljendusi pehmendada.

«Ma mõtlen, kas see on tõlgitud?» Eh, see polnud ju eelmisest palju parem . . . Samal hetkel ta tundis, et *venter* hakkab kohe laulma.

«Ma tõesti ei ole selle vastu huvi tundnud,» naeratas Ilumets lihtsameelselt ja Hardi arvas ta silmades irooniavälgatust märkavat. Aga Hardit ei olnud niisama lihtne nurka suruda. Ta on ilma ja inimesi näinud ja Ilumetsa-suguseid on ta teele varemgi sattunud. Hardi sulges raamatu plaksuga, silitas selle kaant ja suunas oma sisendusjõuliseima pilgu noorele kolleegile.

«Lugege, uurige,» sõnas ta soosivalt, nagu oleks see tema käskida-keelata. «Noorus on ju õpiaastad. Vaadake, mis seal sees on. Võib-olla tuleb tahtmine mõni lõik tõlkida või väike kokkuvõtte teha. Seda mõtet võiks kaaluda!» Jäi lausa mulje, nagu oleks tema selle raamatu Ilumetsa jaoks välja otsinud, toonud oma lõpmatu pikalt ingliskeelse teatriteooria riulilt! Jaa, positsioonimäng pole talle päris võõras ja ühtteist on näitekunstiga tegelemisest endalegi külge jäänud, muheles ta salamisi. Kuigi Ilumetsa püüdlik lubadus Hardi ülesannet täita oli

avalikult pilkav, ei suutnud see tema tuju häirida. Vastupidi, ta tundis koguni vajadust jätkata.

«Minagi olen omal ajal moderniste näinud, välismaal muidugi,» lausub ta paljukogenud inimese sundimatusena. «Aga ma pean tunnustama, et nad ei veennud mind.» Ilumets vaatas talle sekundi vältel otsa nagu nõdrameelsele, enne kui taipas pilku peita.

Samas avanes üks ja lävele ilmus Mauno, kel polnud ilmselt jälle midagi teha. Paistis, et ta tahab Hardiga juttu ajada, ent Ilumetsa nähes tõmbus kartlikult tagasi. Ilumetsa ta pelgas, sest too ei tsere-moonitsenud temaga, ja kui neil tuli ametiasjus mõned repliigid vahetada, siis polnud Ilumetsa näol kelnerinaeratusest jälgegi.

«Ma-a. . . tulen pärast,» hakkas Mauno juba taganema. Aga märgates mingit raamatut käest kätte antavat, sai ta julgust juurde ja kasutas trükist ettekäändeks, et äraminekuga sekundivõrra viivitada.

«Sinu oma või?» küsis ta Hardilt.

«Ei, noormehe,» viitas too Ilumetsale.

«Kust te saite?» päris Mauno hardalt, hoides Martin Esslini ülevaadet absurditeatri ajaloo üle õrnalt näppude vahel, nagu oleks ta seda raamatut ammu näha igatsenud.

«Toberman andis,» poetas Ilumets mokaotsast. Mauno innustus silmanähtavalt — Ilumets oli talle paar sõna pühendanud! «Ma käisin Tobermaniga eile saunas,» alustas Mauno, ent Ilumets tõmbas tal raamatu kiivalt käest, laskus oma laua taha ning süvenes mingitesse paberitesse, nagu poleks Maunot olemaski. Too vatras mõnda aega niisama, nagu oodates, et Ilumets siiski pea tõstab, aga et seda ei sündinud, jättis ta lause lõpetamata ja vaikis nõutult. Ta vaatas abiotsivalt Hardi poole ning lähenes paari kõhkleva sammu võrra tema lauale, lootes, et talle istet pakutakse. Ent Hardi kasutas Ilumetsa käitumise ära ning ei tõstnud peadki, tehes, nagu oleks tal endal mingi väga tähtis asi pooleli. Ja Mauno valmistus hiljakesi lahkuma. Lävel ta seisatas korra.

«Kas sa ei tahaks minuga sööma tulla?» küsis ta viimases lootuses, peaaegu ahastavalt.

«Ei,» raputas Hardi kahetsevalt pead. «Pean, näe, selle valmis tegema.»

Age niipea kui Mauno oli lahkunud, tõusis ta kärmesti. Seejuures libises ta käsi harjumuslikult kuue alla traksi kohendamaks. Trakse kandis ta ammu ja mõnuga. Tõsi, nad kippusid teinekord maha libisema. Ta ei osanud öelda, milles asi. Omateada polnud ta õlad nii väga lāngus. Vāhemasti olid nad ūhekōrgused. Miks kippus siis maha libisema alati ūks traks, parempoolne? Seda tuli hoopis sagedamini kohendada kui teist ning sellest oli sārgi parempoolne kūlg alati vōidunum. Samasugune oleks paistnud ka parem kuuerevāär, kui Hardi poleks pāevast pāeva kandnud tōō juures tumehalli pintsakut, mille riie juba ostes natuke helkinud oli. Ta vōttis nagist mantli ja mähkis salli kaela ūmber — tal oli nōrk kurk ja angiin kerge tulema — ning sāttsis bareti

poolviltu pähe. Koridoris möödus ta Imanti kabinetist. Uks oli irtakil ja Hardi nägi, kuidas ülemus edasi-tagasi mööda tuba kõnnib ja endaga aru peab, kulm kipras. Hardi kaalus hetke, kuidas käituda. Kas vaikselt mööda lipsata, nii et ülemus ei märka, kuidas ta välja läheb? Ehkki seadusega kehtestatud lõunavaheaeg oli algamas, võisid niisugused maised asjad kõrgemate probleemidega koormatud ülemusel kergesti meelest minna ja ta alateadvusse oleks üksnes registreerunud fakt, et alluv lahkus oma tööpostilt. Või on parem talle oma olemasolu siiski tagasihoidlikult meelde tuletada? Seda võidakse võtta pealetükkivusena. Samas helises ülemuse telefon ning lahendas Hardi dilemma.

Mõtted peatoimetajast ei jätnud teda ka tänaval. Nüüd, kus ametiruumid olid jäänud seljataha, julges ta ülemuse suhtes kriitilisem olla. Jaa, kahtlemata oli Imant väga komplitseeritud inimene. Enamik ta alluvaid, iseäranis nooremad või uustulnukad, leidsid, et Imant on hea ülemus, ja olid õnnelikud, et töötasid tema, aga mitte mõne teise ülema alluvuses. Sageli tundis niimoodi ka Hardi. Aga vahel leidsid kõik, et Imantiga on omamoodi raske. Ja just sellepärast, et ta oli nii liigutavalt inimlik, sensitiiivne ja intelligentne, et ta kõikidest aru sai, kõigile kaasa tundis ja igapäevasele midagi lubas, et tal olid oma nõrkused, veidrused ja kompleksid, nagu neid iga inimese juures normaalseks peetakse ja mille eest kedagi hukka ei mõisteta. Imantit klatšiti nagu ülemust ikka. Hardi selleni ei laskunud, ometi tundus ka talle, et need inimlikud iseärasused ei lasknud Imanti käitumises maksvusele pääseda mõningatel omadustel — nagu sirgjoonelisus, käskimiskindlus ja perspektiivitunne, milleta ülemust hästi ette ei kujuta. Sest kui ülemusel sääraseid omadusi on, siis võib ta küll eksida ja rumalusigi teha, aga vähemasti on aru saada, miks ta neid teeb, mis kaalutlustest ta seejuures lähtub. Ühtlasi lubaks see tema käitumist küllalt suure tõenäosusega ette näha, mis omakorda võimaldaks tema vastu edukalt tegutseda, rakendada üht või teist taktikat, kuidas oma tahtmist tema juures kõige paremini läbi suruda. Hardi poleks mingi hinna eest ülemuse vastu tegutsema hakanud — mitte iialgi! — aga paratamatult ka tunnistas, et ülemus võib olla kas või viimane kultuurivaenlane — peaasi, et ta käituks põhimõtteliselt alati iseenda moodi! Mitte ei kõiguks siia-tänna ega vahe-taks positsioone. Aga mida teha, kui ülemusel on nii arenenud fantaasia, et ta näeb igat pisiprobleemigi kümnest või sajast eri vaatepunktist, mõtleb tühisemagi asja puhul olemuse algpõhjustele ja tema reaktsioonid on kokkuvõttes alati etteaimamatud, nii et kunagi ei või teada, kust poolt tuul puhuma hakkab. Mida teha, kui ülemustki kiusavad eksistentsiaalsed ahastushood? Kui ta ei taha kellegi vastu ebaõiglane olla, mistõttu on seda tahtmatult nende vastu, kes niisugust suhtumist vähem väärisksid? Kui ta lükkab tähtsate otsuste langetamist päevast päeva edasi ning seejuures pole kindel, kas ta tulevikus neid ometi ei muuda? Siis on raske. Imant paistis ka ise teadvat, et ta ei ole raudse käega juht, ja kannatas selle all. Hardile näis, et Imant püüdis oma ise-loomuga võidelda või vähemasti seda osaliselt varjata. Selleks rakendas

ta keskmiselt kord kvartalis administratiivseid meetodeid. Näiteks oli ta erinevatel aegadel käskinud muretseda kõikidel töötajatel täpselt ühesugused pastapliiatsid ja käisekaitsed, hakata saabuvaid kaastöid uut moodi registreerima, riputada seintele mitmesuguseid graafikuid ja vahetada ustel lukusüdamikud. Nende korralduste täitmist oli ta jälginud karmilt ning eksijad olid saanud karistada, kuigi Imant tühistas karistuse juba järgmine päev ning peaaegu et palus karistatutelt andeks. Eks tal seda asetäitjat lähe tõepoolest vaja, mõtles Hardi. See peaks ikka olema üks kõva käega mees, kes lõtvust ei salli — sihukestest oleks abi.

Imant oli väitnud, et ta põeb unetust, ja äganud, et on närviline. Muidugi, kui alluvate närvid on pidevalt korrast ära, võib see nakatada, leidis Hardi ülemuse närvilisusele pehmenitava asjaolu. Liitati kui polda varem nii närvilisi inimesi juhtinud. Võib-olla oligi Imanti eba-kindluse põhjuseks see, et ta ei tundnud end vaimupõllul veel küllalt kindlalt? Ta polnud seda ju kuigi kaua harinud. Enne praegust ametit oli ta juhatanud mingis süsteemis mingit lüli. Või oli tema solidariseerumine närvilisusega üldse demokraatia-akt? Žest, et ta ei pea end alluvatest paremaks, varjab oma raudsust ning närveerib nagu nemadki? Igatahes armastas ta oma närvilisust ja unetust spetsiaalselt rõhutada. Tööle tulles olid tema esimesed sõnad tihti sellest, mismoodi ta oli veetnud eelmise öö. Milliseid tablette ja kui suurel hulgal neelanud, mis kell vaadanud lootusetul pilgul äratuskella, kuidas esimene aoeelne valgus ta kardinat vahelt aralt tuppa tunginud. Taskutes leidis tal igasuguseid tablette ning neid ta neelas pidevalt. Räägiti, et tõestada, kui üliväga ta on kurnatud, kukutanud ta end kord toimetuse elatanud koristajale selga.

Hardi oli ise näinud teda südant katsuvat, kätt sviitri alla suruvat. Kas see pidi tähendama, et tal südames pistab? Vaevalt, sest säärane tõlgendus oleks andnud tunnistust liigsest tõbisusest ning seadnuks kahtluse alla Imanti sobivuse nii tähtsale ametikohale. Ilmselt pidi endal rinnust rabamine osutama, et tal on süda olemas, et ta teeb tööd südamega või midagi sellist. Viimases Hardi ei kahelnud.

Jah, see kõik oli omamoodi sümpaatne. Hardi arvas Imanti stiilis tajuvat ajastu tukset ja ajuti sisendas endale vajadust ka ise sellega kaasas käia. Ometi — ta ei saanud parata, aga Imant polnud ta meelest see õ i g e, keda tema tõelise ülemusena ette kujutas. Ta polnud sama masti, nagu oli olnud Kiilaspea, tema esimene peatoimetaja, kelle käe all ta praktikapõlves noore tudengina töötas ja kelle poole alt üles oli vaadanud. See oli alles mees! Rahulik ja soliidne, kes istus hommikust õhtuni toimetuses, kellele ajakiri oli kogu elu, kes selle nimel alailma ametkondadega kemples, aga ometi lõpuni kohal püsis, sest ta ei puhunud kunagi pilli lõhki, ajades asju eesti mehe kombel tasa ja targu. Kes jagas hirmu ja armu nagu isa ning oli kursis kõikide oma alluvate eraeluga. Kes ei sattunud millestki kergesti vaimustusse, ja kui sattuski, siis varjas seda hoolega. Kes oli tihti vingus, aga pidas alati oma sõna.

Tänaval nägi teda alatasa ühtmoodi: käes kulunud nahast ja raudnurdadega portfelli, peas barett ning suitsupitsis odav sigarett. Tuhatos ta laual oli soliidne, kolmnurkne, raudplekist. Rohelise klaaskupliga jämedavarrelise lambi alusel lebasid knopkad, klõpatsid ja suled, lauanurgal aga kõrgus vanamoodne kirjutusmasin nagu tank. Need esemed sisendasid lugupidamist ja monoliitsust, kõnelesid igaviku selget keelt . . . Igaviku keel ei olnud esseistlik.

Hardi sisenes oma toidubaari ja jäi ootama, kandik näpus. Ees lookles kenake järjekord ja seljataha lisandus pidevalt rahvast. Need olid enamikus kesklinna asutuste ametnikud ja raamatupidajad, müüjannad ja meistrimehed, õppurid ja sissesõitnud, kel aega liialt vähe, et mõnd viisakamat kohta külastada, või kes neid lihtsalt leidnud polnud. Hardile meenus, kuidas ta päeval, mil Ilumets esmakordselt tööle tuli, oli temaga sõbralikult vestelnud ja muuhulgas hoolitsevalt maininud, et läheduses asub toidubaar, kus saab kiiresti ja odavalt süüa.

«Sinna ma vist juba sattusingi!» oli Ilumets õlgu väristanud. «Küll seal urkas ikka haise!» Hardi oli huuled kriipsuks vedanud ja teist juttu teinud . . .

Järjekord edenes. Hardil polnud vaja pead vaevata, mida kandikule tõsta. Alailma pakuti siinses baaris ühte ja sedasama — invariantset rooga, mille esimeseks komponendiks olid makaronid, riis või harukordadel ka kartulid, teiseks hakklihatoode, mida Hardile teadmata põhjustel nimetati kord lihapallideks, kord kotletiks, hakkbiifsteegiks, bitkiiks või veel kuidagimoodi. Salati ülesannet täitis enamasti lõik eelmise aasta soolakurki või peediribad äädikas, viimasel ajal aga täieliku disharmooniana viil kuuba apelsini. Korruga Hardile meenus, et homme peab ta minema kolhoosi kartuleid võtma. Äkki peaks midagi söögiks kaasa ostma? Aga ei, rahunes ta, põllul antakse tavaliselt kolhoosi poolt suppi. Ta kaalus vahukoore pokaali käes ja asetas selle siis otsustavalt kandikule.

Pärast jalutas ta läbi kulinaarikauplusest ja ostis endale õhtueineks väikese tüki keedetud kana, pistes selle plastikaatkotti, mida alati ettenägelikult põuetaskus kandis. Tööle tagasi jõudnud, heitis ta pilgu kellelale ja märkis rahuldustundega, et oli ära olnud täpselt kakskümmend üheksa minutit.

«Saab, alati saab, kui ainult tahta,» mõtles ta võidukalt. Esemel Urve laual asetsesid täpselt samamoodi kui poole tunni eest. Nende omanikust polnud kippu ega kõppu. «No muidugi,» mühatas Hardi laitvalt. Samas muutus ta uuesti tusaseks — Ilumets küürutas oma kohal ja näis pingsalt töötavat. «Miks tema lõunale ei lähe?» mõtles Hardi. Imelikul kombel häiris see teda rohkemgi kui teise alluva lubamatu hilinemine. Talle meenus episood puhkusegraafikuga, mida tema kui osakonnajuhataja oli pidanud peatoimetajale esitama. Ta oli pöördunud vastava küsimusega ka Ilumetsa poole. «Puhkan?» oli too pead kergitades Hardile üllatunult otsa vaadanud, nagu oleks talt midagi

väga nõmedat päritud. «Ma ei puhka kunagi,» viskas ta seejärel nagu möödaminnes ja oli kummardunud taas töö kohale.

«Midagi pean ma plaani märkima, raamatupidamise jaoks,» nõudis Hardi.

«Ah, kirjutage ükskõik mida,» lõi Ilumets kannatamatult käega. «Mulle tähendab see niikuinii ainult seda, millal puhkuseraha saab.»

«Kas juuli sobib?» pidas Hardi siiski vajalikuks täpsustada. Ilumets polnud vastanud — nii haaratud paistis ta olevat oma tööst. Hardi van-gutas tookord laitvalt pead. Mis see tähendab, ei puhka kunagi? Eks me kõik ole ületunde teinud, mõtiskles Hardi, oleme öösiti üleval istunud. Ärgu see noormees arvaku, et ainult tema ja temasugused on võimelised end pingutama. Aga puhata on vaja. Tema ise oli eelmisel aastal käinud Ajakirjanike Liidu tuusikuga Bulgaarias Päikeseranni-kul. Reis oli neelanud suurema osa säästudest ja sel suvel plaanitses Hardi sõita lähemale, Pühajärvele. Ka see on parem kui mitte midagi. Sest puhkusega kaugele ei sõida. Peagi saabub iga, mil inimene hakkab tahestatmata oma tervise peale mõtlema. Hardi teadis seda, ta oleks tahtnud Ilumetsa ja tema põlvkonda hoiatada ning õpetada, juhatada neid õiges suunas, aga nemad ei tahtnud seda kuulda. Kas tema oma nooruses oli teistsugune? Ta pidi tunnistama, et mitte alati. Noored olid temagi ajal enda meelest targad küllalt. Ka tema põlvkond oli eelnenuid trotsinud. Nii on see olnud aegade algusest peale ja see ongi see dia- lektika, kinnitas Hardi endale. Kuid ometi, talle tundus, et tänastes noortes, Ilumetsa põlvkonnas, oli midagi, mis sellest loomulikust oposi- sioonist üle ulatus, liiale läks. Noored on ülbed, leidis Hardi. Jah, just nimelt ülbed! Neil on isesugune ilme näol juba siis, kui sa nende poole pöördud. Nad suhtuvad sinusse eelarvamusega. Nad on liiga palju lugenud kõiksugu juhuslikku ning kõditavat, noppinud ainult vaimu- õisi, aga teinud liiga vähe tutvust sellega, mis on tõeliselt väärtuslik. Nad uhkeldavad oma lugemuse eripäraga ning ajavad ninad püsti.

Ja kuidas nad kirjutavad! Hardi luges kohusetundlikult läbi kõikide ajalehtede-ajakirjade kriitikaveerud. Ta teadis seda uut põlvkonda. Algul oli ta nende kirjutisi huviga jälginud. Ta tundis heameelt, et tagala sirgub, et noori kasvab peale ja temagi amet välja ei sure. Tuleb nende kord, oli ta arvanud, ja nad sammuvad meie kriitika- rinde esiridades. Kuid mis oli juhtunud? Noored ei oodanud oma aega, ei kavatsenudki järjekorras seista. Nad olid lihtsalt mööda läinud, nad kirjutasi palju, kaugelt enam kui keskmise ja vanema põlve autorid, ja neid avaldati ülimeelsasti. Kas ei kippunud nad koguni eakamatelt kolleegidelt leiba käest võtma? Jumal tänatud, tema, Hardi, töötas ise toimetuses. Nõnda ei tekkinud tal raskusi oma arvustuste trükis ilmu- tamisega. Seda enam, et neid polnud palju. Kirjutamine polnud tal kunagi kergelt läinud, ikka olid sõnad ja laused vaevaga tulnud. Viima- sel ajal talle tundus, nagu nõuaks iga valminud lugu tüki temast ene- sest. Ka kolleegid teistest toimetustest ei julgenud talle ära öelda, kuigi pooled nende hulgast kuulusid juba uude sugupõlve. Just nimelt, ei

julgenud. Nad oleksid ehk tahtnud tema pakkumiste eest kõrvale vingerdada, luisata, et see või teine raamat on juba ära lubatud. Aga kui Hardi tahtis midagi arvustada, siis pani ta selle kinni ammu enne, kui ükski teine kriitik sellele mõelnud oli. Ta uuris iga sügis kirjastuse järgneva aasta temaatilisest plaanist, mis tulemas, ja reserveeris endale meelepärase. Eriti nooremad toimetajad nii kavalad ei olnud. Jah, ettenägelikkus, süstemaatilisus ja korrektsus — need olid relvad, mis Hardile jäänud. Neid võis ta kasutada ka esseistide vastu. Aga mitmed kolleegid tema põlvkonnast kurtsid tõepoolest, et neilt enam ei tellita, et nendepoolsed pakkumised lükatakse nooremate toimetajate poolt tihti tagasi. Mõnikord laveerides ja vabandades, teinekord suisa otse.

«Ma tahtsin kirjutada rahaliku lüüriku ja kodanluse käsilase sisekonfliktist Visnapuu hingeelus,» oli kurtnud Odrakakk, Hardi tuttav ülikoolipäevilt. «Rääkisin sellest toimetuses. Ja tema? Ta ütleb mulle suu sisse, et see teema nõuab teistsugust sulge kui minu oma. «Milles asi?» küsin. «Omateada olen kaksikümmend aastat luule asjus sõna võtnud, kuidas siis korruga enam ei kõlba?» — «Vaadake,» vastab see preilike igasuguse häbitundeta, «me tahaksime sellel teemal midagi esseistlikku!» Mis hullus see kõikidele on pähe löönud?» kurtis Odrakakk. «Tekstilähedane kriitika on põlu all! Luule unustatakse täitsa ära. Värsijalgu ei loe enam keegi. Selle asemel loetakse kokku midagi filosoofiast, esteetikast, parapsühholoogiast ja keeleteadusest, alustatakse ei-tea-kust ja jõutakse ei-tea-kuhu, ning see ongi nende esseistika!» — «Täpselt,» oli Hardi nõustunud. «Ja ülbed on nad ka veel.» — «Jaa, ülbed igatahes. Iroonilised,» oli Odrakakk innukalt noogutanud. «Kas meie ei oska olla subjektiivsed, autorist hälbida? Kas meie ei oska mõnda oma unenägu teose tõlgenduse pähe välja pakkuda?» Ja nad naersid julgust juurde saades. Miks nad ei oska, oskavad küll! «Ja m e e t o d i s t ei tea nad tuhkagi,» võttis Hardi süüdistusakti kokku. . .

. . . «Vabandage, kas te ütlesite midagi?»

See oli Ilumetsa hääl, mis ta äratas ning olevikku tagasi tõi. «Ei-ei . . .» remmas Hardi käega. Pagan, ta oli vist jälle valjusti mõelnud. Seda juhtus temaga viimasel ajal sagedamini kui soovivat. Eriti siis, kui ta mõnd meelepärast hetke endamisi uuesti läbi elas. Ta tõmbas «Ansomardi» otsustavalt, peaaegu raevuga enda ette ja asus lugema. Pärast mõningaid kõhkclusi tegi ta kahest lühikesest lausest ühe pika. Lauset üle luges talle siiski, et parandus oli asjatu, ja ta taastas esialgse variandi. See seik tõi talle meelde, kuidas ta oli toimetanud Ilumetsa esimest kaastööd. Nõutus, mis tollest korrast hinge jäi, oli ajapikku üha kasvanud. Ta oli tookord olnud rõhutatult ettevaatlik, katsunud läheneda delikaatselt, et noort autorit mitte traumeerida. Ta ju mäletas enda noorusest, kuidas ta oli peaaegu nutnud, kui mõni tema lausetest või sõnadestki toimetaja poolt maha tõmmati, kui ülekohtune paistis iga parandus. Muidugi, nüüd tagantjärele ta sai aru, et parandajatel oli enamasti õigus, et ta lood muutusid niimoodi siledamaks ja kompaktsemaks. Aga tollal tundusid talle kõik enda laused ja sõnad

kallid. Ta oli nendega nii palju vaeva näinud. Kõik olid omad lapsed ja raske vaevaga tulnud. Ainult nõnda, nagu temal kirjas, võiski kõike seda väljendada! Ja veel nüüdki ei lase ta naljalt kellelgi oma lugudele kätt külge panna. Tõsi, kindlasti on neis praegu palju vähem parandada kui toona. Ent siiski, ta teadis, et toimetajad valmistuvad temaga kohtumiseks nagu lahingusse minnes, ja oli salaja uhke, et teda tagaselja vanaaks juurikaks kiruti. . .

Aga jah, igatahes oli ta tahtnud kergendada oma noore kolleegi esimese sünnituse valusid. Annet ei tohi vägistada, vaid peab suunama, helisesid tema kõrvus kellegi — ilmselt klassiku — sõnad. Aga mis ta pidi kogema? «Muidugi, tõmmake maha!» oli Ilumets lahkesti nõustunud, kui Hardi juhtis ta tähelepanu ühele mõttekordusele. «Täitsa päri!» reageeris ta ettepanekule likvideerida lause, mis polnud eriti vajalik. Ja nii edasi. Hardi oli valmistunud veenmiseks ja pisarateks, halvimal juhul vägikaikavedamiseks. Tal olid juba valmis lohutussõnad, väikesed elutarkused, mida noorele kolleegile sisendada, kuid keegi ei vajanudki neid. Noor kolleeg lubas oma mõtteid parafraseerida, asendada üht sünonüümi teisega, pakkus lõikudest ilma eriliselt kurvastamata. «Ja» asendamine «ningiga» polnud tema jaoks kunagi probleem. Seda kõike poleks Hardi enda kirjutistes mingil juhul lubanud. Seepärast, kuigi ta pääses noore kaastöölise toimetamisel üllatavalt kerge vaevaga, polnud ta sisimas rahul. Talle paistis Ilumetsa suhtumine hoolimatu, lausa kerglane. Ja sääraseks see jäigi.

«Kuidas te küll niimoodi võite?» oli ta teinud noormehele etteheiteid. «Need on ju teie sõnad, teie laused, mida muudetakse? Kuidas võib tulla keegi ja hakata teie mõtteid omamoodi ümber ütlema? Kuidas te saate nii kergesti loobuda? Miks te olete vait, kui teie loomingut vägistatakse?»

«See on rikka vaimu eesõigus,» oli Ilumets viisakalt naeratanud. Säh sulle!

Samas pidi Hardi peagi veenduma, et kuigi Ilumets loobus meelsasti kolmandajärgulisest ja varieeris vähetähtsat, siis oma hoiakuid ei muutnud ta iial, kuidas ka Hardi ei püüdnud talle oma seisukohti mõistetavaks teha ning mõjutada mõne autori suhtes leebem olema. Ilumets oli valmis oma lauseid lõputult ümber vormima, kuni Hardile ja isegi Imantile hakkas tunduma, et nüüd on tõepoolest teisiti. Aga kui seda järgmine päev värske pilguga üle lugeda, võis veenduda, et muutunud oli üksnes maneer, läinud veelgi rafineeritumaks sõnastuslik lihtsameelsus, ent mõte ise oli täpselt samaks jäänud või veel õelamaks saanud.

Ilumetsa stiil oli elav, seda ei võinud Hardi eitada. Ent kas mitte liialt? Tema lauseis kohtas sõnu kõige erinevamatelt stiilitasanditelt, slängist kantseleistiilini. Ta kasutas varjatud tsitaate ja tükati dialoogi. Arvustuses! Ta ei harrastanud pikki mõnusaidsissejuhatusi, ei armastanud kronoloogilist printsiipi ega peatunud sama autori varasematel

loomingu perioodidel. Vahel paiknes Ilumetsa üldistus arvustuse lõpus, vahel juba esimeses lauses, teinekord puudus hindav kokkuvõtte hoopis. Võis jääda mulje, nagu poleks enne teda maailmas arvustusi kirjutatud. Vähemasti Ilumets paistis neid mitte lugenud olevat ega teadvat, kuidas peab kirjutama. Igas tema järjekordses arvustuses paistis Hardi meelest kõik uute reeglite järgi tehtud, polnud ühist läbivat süsteemi ega traditsiooni. Ja muidugi need naljaviskamised ja iroonia, see alatasa kaude ütlemine, nii et ei saanud arugi, kas kiideti või hoopis laideti, sest kõik, millele Ilumets sulle külge pani, omandas mingi kahtlaselt kahemõttelise varjundi. Kiitus polnud enam päris kiitus ja laitus ei kõlanud ehtsa laitusena. Ikka jäi võimalusi ka vastupidist välja lugeda. Ja kõigest sellest kumas Hardi meelest läbi autori enda kõlvatu enese-armastus, ülbus ja populaarsuseiha.

«Säärane laad muudab mu etteheited delikaatseiks,» seletas Ilumets ise viisakalt, kui Hardi oli esimest korda mõningatele tema kahemõttelisustele tähelepanu osutanud. «Nii on autoritel neid kergem taluda. Te ju ise ütlesite, et annet ei tohi ära ehmatada, ma siis insinueeringi leebelt.» Hardi ei teadnud, mida see sõna tähendab, aga tundis, et õigus on temal.

«Ei, need on hoopis keeleveiderdused,» väitis ta. «Miks te ei kasuta arvustuste traditsioonilist sõnavara? Ja vormi? Loobuge vähemasti esimesest isikust! Kirjutage «tundub», «näikse», «allakirjutanu meelest», aga mitte kogu aeg «mina arvan» ja «mulle tundub». See pole soliidne.»

«Vaadake, kuidas kirjanikud kirjutavad,» oli Ilumets vastanud. «Kas siis teie ei tunnista *licentia poetica*'t?»

Seda väljendit, poeetilist vabadust, Hardi tundis. «Kulla noor sõber,» alustas ta isalikult. «Mis on lubatud belletristikas, pole paslik arvustustes. see *licentia* on ju kirjanike jaoks. Aga meie teiega ei ole kirjanikud. Meie oleme kriitikapõllu usinad sipelgad.» Ta ütles «meie», lootes sellega noort kolleegi kõrvust tõsta ja pisutki tema usaldust võita. Aga kus sa sellega, kolleeg pahandas! Tõmbas nina viltu ja kuulutas: «Mina ei näe seal mingit vahet. Üks kirjutamine puha. Mina tahan kasutada kogu keele rikkusi. Mu stiil on võib-olla palju parem kui mingil armetul jututrialil ja ma olen kindla peale intelligentsem kui mõni värsiveeretaja.» Ta oli korruga trotsi täis olnud. Ja nagu öeldud, temal ja temasugustel leidis üllatavalt palju poolehoidjaid.

Ei, oma loo silumisest ei tule täna midagi välja! Hardi lükkas «Ansomardi» eemale. Ilumetsa juuresolek halvas teda. Nagu seisnuks too pidevalt ta selja taga ja luges iga rida, jälginuks iga juurdekirjutust ja mahakriipsutust — ise küll viisakalt naeratades, aga endamisi põlglikult õlgu kehitades: misjaoks sellist igavat loba üldse kirjutada, miks selliseid halle kirjarotte ülepea tarvis? Hardi otsis sahtlist järgmise kuu plaani ja kontrollis seda. Siis ta võttis telefoniraamatu ja asus helistama, tuletades kahele autorile meelde, et nad lubatud artiklid hiljemalt kolmandaks kuupäevaks valmis teeksid. Ülejäänud autoreid ei saanud ta kätte. Üks öeldi olevat haige, teine korraks toast välja läinud, «ta as-

jadki olevat veel seal». Aga kui Hardi päris, kas kõnealune isik sel päeval veel tuleb, vastati ebakindlalt, et ei tea. Hardi võttis kvartaliplaani ning tegi selles mõned korrektiivid. Tema majapidamine pidi olema laitmatult korras. Talle meeldis vigu parandada. See oli toimetamise alus. Ta oli mõnikord tabanud end isegi sellelt, et asus siluma oma nimele tulnud erakirjade stiili — et see oleks rahulikum, voolaks mõõdukalt ega kargaks üheski punktis näkku.

Telefon tirises. Urve teatas, et ta ei tule enam, sest olevat kohanud D-d, keda ta peab niikuinii intervjuerima, ning et nad teevad praegu eeltööd ära. Torust kostis hääli ja muusikat, mis meenutas baarilärmi, ent polnud võimatu, et kirjanik D. tõepoolest seal viibis. D. oli kergats, kolmas kord abielus. Hardi polnud kordagi. «Ma võtan teadmiseks,» lausus ta torusse kuivalt. Lõpuks hea, et ta vähemasti helistab. Siis saab ülemusele öelda, kui see küsib. Urvet ümber kasvatada Hardi enam ei püüdnud. Isegi omas laadis, uue sugupõlve ja mõtteviisi esindajana polnud too tõsiselt võetav. Ilumetsaga võrreldes vari, arvas Hardi. Kuigi ta polnud kindel, kas enam Ilumetsagi kasvatada tasus. Too istus süvenenult laua taga. Kell aga näitas pool viis. Hardi kehtitas õlgu. Ega ometi tema pea kauemaks tööle jääma — ainult põhimõtte pärast, et tõestada oma alluvatele, et lahkub alati viimasena, jäädes neile ennastsalgava usinuse etaloniks. Ei, ta ei ole väiklane. Hardi tõusis, tooli demonstratiivse kolinaga eemale lükates. Seejuures käis ta käsi — lipsti — kuuehõlma alt läbi...

Ülemust riietumas nähes hakkas Kaiegi kohmitsema. Millal oli tema lõunalt tagasi tulnud? Või kas ta üldse ära käis?

(Järgneb.)

FRIEDEBERT TUGLAS JA «NOOR-EESTI» MARGIT ARUSOO

Esimene eesti kirjanduslik rühmitus «Noor-Eesti» (1905—1915) alustas oma tegevust nii maailmavaateliselt kui kirjanduslikult alles otsivate noorte koondisena. Algaja loomingu ja esteetiliselt vaadetelt välja kujunemata oli ka rühmitusega liitunud F. Tuglas (kuni aastani 1909 kasutas Friedebert Mihkelsoni nime). Nooreestiline orientatsioon suunas ja sihipärastas Tuglase kunstilisi otsinguid. Kiire kunstiline küpsemine kujundas temast

ühe juhtivama programmisese teoreetiku ning eredaima prosaisti. Seetõttu annab Tuglase samaaegne kriitiline ja ilukirjanduslik looming ilmeka ülevaate rühmituse taotlustest ja kunstilistest vaadetest. Tuglase hilisemad tagasivaated «Noor-Eestile» aga mõtestavad liikumise tekkepõhjusi ja tähendust eesti kirjanduse järjepidevas arenguprotsessis. Käesolev töö keskendubki mõnedele momentidele, mida Tuglas on rüh-

mituse tegevuses esile tõstnud ja väärtustanud.

Ei või olla Noor-Eesti tekkimise puhul küsimust, kas oli see soovitatav või mitte. Ta oli nois oludes paratamatu, möödapääsematu. Nagu üldse loomusunnilised, algjõulised vaimsed liikumised, oli temagi teatava ühiskondliku arenemisjärgu eneseavaldus. Teda ei saa võtta eraldi sellest arenemisest ega piirata ka ainult kirjanduslikkude nähtustega. Kogu me avalik elu kahe revolutsiooni vahel oli tendentsilt noor-eesiline, alates esteetiliste otsingutelt ja lõpetades majandusliku elu euroopastamise püüetega. Olime välisel survega liiga kaugele taha jäänud teistest kultuurrahvastest. Ja nüüd tuli süvendada ning tihendada meie kultuurielu kiirendatud korras (Kriitika VII. Tartu, 1936, lk 223—224).

Tuglas on korduvalt rõhutanud, et «Noor-Eesti» kui kirjanduslik rühmitus sai teoks 1905. a käärimiste kontekstis. Ühiskondlikult elav atmosfäär ergutas rahvuslikku aatelistust ja sotsiaalselt optimismi. Kõige vahetumalt ja erksamalt reageeris ajastu meeleoludele ja väljastpoolt üha intensiivsemalt Eestisse tungivale uuele loomulikult noorsugu. Eesti soost kooliõpilaste seas tekkis spontaanselt salajasi õpilasorganisatsioone, mis põhinesid eelkõige liikmeskonna entusiasmil ja mille raamides innukalt harrastati kõike seni ametliku kasvatuses poolt mahasurutut. Tuglase isiklik osavõtt neist rangelt konspiratiivsetest kooskäimistest algas 1903. a, mil ta liitus reaalkooliõpilaste ringiga «Ühisus», mis pärastpoole märkamatult «Noor-Eestiks» üle kasvas. Tuglas meenutab hiljem emakeelse kirjanduse, rahvaluule ja omaloomingu lugemisi; vaidlusi ja referaate Nietzsche, Bogdanovi ja Maeterlincki üle, hoolekannet haige Juhan Liivi eest ning ta enda poolt toimetatud käsikirjalise ajakirja väljaandmist. «Ühisuses» olid valdavaks kultuurihuvitud. Tuglas ja mõned teised ringi liikmed kuulusid küll põrandaalusesse organisatsiooni ja võtsid isiklikult osa 1905. a revolutsioonilistest sündmustest, ent «Noor-Eesti» liikumise üldisel taustal jäi see erandlikuks. Noori ühendas eelkõige protest meie kultuurielu hõreduse ning rahvusliku ideaalipuuduse vastu. Juba «Noor-Eesti» pretensioonikas nimetus kujutas endast väljakutset alalhoidlikele ja väiklastesse erakonnatülidele uppunud rahvuslastele. Vane mast sugupõlvest lahutas noori elutundelina intensiivsus ja tegutsemise paatos. Tagasi

vaadates «Noor-Eesti» eelloole sõnastab Tuglas: «Ial pole meie noorsugu olnud nii aateline kui siis. [...] Rahvuslik idee, et mitte öelda vaimustus, lõkendas tulisemalt noorsoos, nagu ta enam kaua polnud lõkendanud. Tal oli mingi uus toon, mis oli minevikule üldse võõras» (Kriitika V. Tartu, 1936, lk 13—14). Tuglas on väärtustanud neid aastaid kui teist ärkamisaega.

Käsitus oma ülesannetest oli esialgu õige ebamäärane. Tuglas on rõhutanud nii isiklikku kui üldist vaimset sekundeerimist Gustav Suitsule, kes noorsoos kääriva rahutuse ja juba kuhu võtva tegevuskava juhtkirjaks sõnastas. Suitsu programmiline «Noorte püüded» (Noor-Eesti I, 1905) seadis eesmärgiks kõige «noore, julge, algupärase ja edasipole näitava» arendamise, sedastas eesti kirjanduse ja kunsti mahajäämuse kultuurrahvaste vaimuelust ja esitas konkreetsema taotlusena euroopaliku kultuuri nõude. Tuglase esimene «teoreetiline» töö, arvustus «Elu tulele», iseloomustab teda naiivromantilise kaasakõlajana ajas ilmnevaile ennetele, kellele Gustav Suitsu luule imponeeris elutundelise lähedusega. Nii see töö kui esimesed koguteosed üldse (Noor-Eesti I, II. Võitluse päevil) näitavad ilmekalt, et oldi nii loominguks kui maailmavaatelisel veel väljakujunemata algajad. «Selle kaootilise seisundi jälgi kannavad esimesed «Noor-Eesti» albumid. Tulevased «dekadendid» produtseerisid romantilist isamaaluulet! Tulevased uusromantikud ja sümbolistid rippusid kinni anekdootlikus realismis ja hingetus naturalismis! — Mis tol ajal uue-voolulist ilmus, see loodi enam kogemata kui meelega. Võttis aastaid, enne kui keskvälist poliitilist meeleraskust ja sisemist palangut meie tõelised sihid hakkasid selguma» (Kriitika V, lk 17), meenutab Tuglas. Oma esimesed kirjanduslikud äratused said nooreestlased sajandi vahetusel eesti kirjanduses domineerinud kriitiliselt realismilt. Ka Tuglase enese esimesed kirjanduslikud õnnestumised lähtusid realistliku elukujutuse pinnalt. Revolutsioonipäevade meeleoludest kantud looming oli täis romantilisi šabloone ega tähistanud sugugi läbimurret senistest kirjanduslikest traditsioonidest ja esteetilisest mahajäämusest.

Tuglas on märkinud, et noorsoo ülesanne oli kahekordselt pedagoogiline: «Ta pidi ühel hooil ise õppima ja teisi õpetama» (Kriitika V, lk 82). Ajavahemik 1905—1909

kulus ülesande esimese poole täitmiseks. «Noor-Eesti» kujunemisperioodi iseloomustab Tuglas järgmiselt: «Millise hooga tungisid tollal Eestisse uued mõisted! Ei tunginud siia esimest korda ainult kirjandusliku kultuuri nimetus, vaid ka kõik need ained, mis see nimetus piirab. Meie kirjandus oli võõras olnud euroopa kirjanduslikule edule, ja kui kord tamm meie ja Lääne vahelt murti, siis langes kõik ühel hoobil meie peale: kauge- mast klassikast kuni «tänapäeva pühadeni». Meil polnud aega eristuda, kitsamat valikut teha, meil polnud aega «voolu» luua või «kooli» rajada. Me pidime vastu võtma ja sulatada katsuma, mis aga kultuuriliselt oli väärtuslik» (*Kriitika* V, lk 17). Euroopalik kultuuriorientatsioon raamistas ja sihipäras- tas nooreestlaste loominguilise kujunemise. Seni impulsiivne loomingualaad hakkas asen- dumata teadliku õppimisega Lääne-Euroopa modernkirjanduselt, Tuglasel eelkõige imp- pressionistidelt ja sümbolistidelt. Ja eesti proo- sastiili uuenemist ja süvenevat vormikindlust võib leida juba Tuglase antud perioodi loom- ingus. Tollastest moevooludest mõjustatud pisipalade seast tõusevad eriti esile kujutus- laadilt küll argielu pinnale jäävad, ent tead- likult psühholoogiseeritud ja impressionistlikult hingestatud «Toome helbed» ja «Suveöö armastus». Algupärase proosa suhteliselt amorfset ja värvivaeselt taustal on need silma- paistvad tööd. Võiks öelda, et nende kahe tööga ennetas Tuglas oma parajasti kujunevat esteetilist ideaali.

Ajas teritunud pilguga on Tuglas hinna- nud nooreestlaste intuitsiooni eksimatust: vaistlikult tabati ajastu üldsuund ning töötati ühes voolus nii ühiskonnas kui kultuurielus käärivate tendentsidega. 23. juunil 1935 kir- jutas Tuglas M. Kampmannile: «Mitte Noor- Eesti ei algatanud eesti ühiskonna euroopas- tamist, vaid ta oli ise üks selle ühiskonna üldise euroopastamise protsessi nähtusi. Mui- dugi ei näinud ega tajunud meie seda siis teadlikult, olime vaid relvadeks aja vaimu käes» (*Valik kirju*. Tallinn, 1986, lk 43). Tuglas on osutanud tollase eesti ühiskonna tempokale kapitaliseerumisele. Klassiline kihistumine, linnade kasv, linnakodanluse ja talurahva majanduslik edenemine löid pinna eesti soost haritlaskonnale ja uuele elutun- dele, mis enesele ka vaimses sfääris avaldust otsis.

Kirjandus on kunst, — keda üllataks see üldtõde nüüd! Kuid kord oli vaja seda suu-

*rima visadusega tõendada. Oli vaja äratada arvustuslikku suhtumist imaraisse, eneseuhke- tesse pettepillidesse meist kui laulu, luule ja kunstide rahvast. Oli tarvis tulla tundmisele, kui armetu oli tõeliselt see seni ülistatud «kõlav emakeel» ja kui petteline meie rahvus-liku vaimuvara algupärasus (*Kriitika* VII, lk 226).*

Aastad 1909/10, «Noor-Eesti» III album (1909) ja ajakiri (1909/11) tähistavad nooreestlaste jõudmist teadliku enesetunnetu- seni ning esteetiliste ideaalide selgumist. Juba diferentseeruvast eesti kirjanduses eris- tuti kindlailmelise platvormina, mis eiras üle- jäänud suundi väljakujunenud kunstilistest tõekspidamistest lähtudes. Kui tegevuse esi- mesel perioodil ei välistatud koostööd vanema põlve autoritega, siis «Noor-Eesti» ajakiri ja hilisemad albumid said rühmitusesiseseks par- lamendiks, mis propageerisid lähedasi kunsti- ideaale ning mille väliskaastöödeltki oodati mõttekaaslust. Ka küpsusperioodi «Noor- Eesti» jäi eelkõige pahempoolseks vaimseks liikumiseks, mis sotsiaalselt ja rahvuslikult avaramate perspektiivide kokkuvarisemise kibeduse elas välja kultuuri arendamise rin- del. Tuglase esteetiline küpsemine oli vahe- pealsetel aastatel toimunud enneolematu hooga. Ta oli kujunenud «Noor-Eesti»-sise- selt üheks võimekamaks kriitikuks, tema an- tud perioodi esseed, arvustused ja poleemilise- d väitlused said rühmituse teoreetiliseks do- minandiks ja eneseõigustuseks. Kui G. Suits seadis esimesena süvendatud kultuuri nõude, siis Tuglas keskendus püsivamalt ja järjekin- lamalt selle kultuuri olemuse piiritlemisele.

Nooreestilistest ideaalidest lähtudes tuleb ümberhindamisele kogu senine eesti kirjan- dus. Teosele lähenemisel ja selle hindamisel seatakse esikohale seni hoopis varju jäänud väärtus — esteetiline: «Käsitus kirjandusest kunstina on alati nõrk olnud. Sest kirjanduse aateline maailm on elavale elule palju lähemal kui muus kunstes. [...] Ja arvustus on teda omalt poolt tihti niisama kohelnud. Ta pole temas esteetiliselt, vaid ainult poliitilisi, ühiselulisi, kõlbelisi või usulisi voorusi näi- nud», on Tuglas nentunud juba 1910. a (*Kriitika* VII, lk 12). Vaadanud esseedes «Eduard Wilde ja Ernst Peterson» ja «Kirjan- duslik stiil» kriitilise pluga üle kogu senise algupärase kirjanduse, tuli Tuglas järeldusele, et eesti kirjanduse alaväärtuslikkuse ja eba- küpsuse esmaseks põhjuseks on stiili ja kunsti- tehnika teadliku kultuuri puudus. Niisugu-

sest rõhuasetusest lähtus ka nooreestlaste keskendumine eeskätt vormi- ja keeleküsimustele: «Mitte sisu, vaid vorm, mitte mis, vaid kuidas» (*Noor-Eesti* III, 1909, lk 153). See eesti kirjanduse tulevikuperspektiive määrav avaldus on aidanud läbi aegade püsida legendil Tuglasest kui vormi- ja stiilnikerdajast. Ometi on ta ise samas seoses hoiatanud, et vormi ei tule kitsalt mõista, igatahes mitte ainult stiili ja keelena: «Siin tuleb arvestada kõiki neid tehnilisi võtteid, mis võimaldavad aine muutmist kunstiteoseks: meetodit, kompositsiooni, keelevalikut, distantsi autori ja aine vahel ning esteetilise-filosoofilist vaateviisi» (*Kriitika* VII, lk 20). Nooreestilises mõistes täisväärtuslik teos eeldas teadlikku tööd kirjandusteose kõigil tasandil. Kunstiliselt mõjuv sai olla vaid voolusiseselt puhas, meetodilt järjekindel, eluainesesse süvenenud ja keeleliselt täpne teos. Tuglas nõudis sõna, «mis otsekui asja hieroglif oleks, asjaga nii adekvatlikult ühte langeks, et meie otse füüsiliselt asja tunneksime», ja lauset, «milles kõik üleliigne põletatud oleks, mis mõtte meile nagu raud-klambrate vahel edasi annaks ning oma rütmusega aine õrnamat hingetõmbamist vastaks». Samas põrkus nooreestlaste individuaalse stiili taotlus sajandi alguse sõnavaralt vaesele ja lauseehituselt kohmakale keelele. Eesti keele mahajäämus arenenud kultuurkeeltega võrreldes, kuid ka uue kirjandusliku sugupõlve muutunud ja komplitseerunud arusaamad psühholoogiast ning uued kirjanduslikud ained tingisid keele arendamise elastuse ja paindlikkuse suunas, kõigi ainetega ja ideedega jaoks sobivaks.

Tollastes poleemilistes töodes näeme Tuglast kasvatajana, kes aegunud kultuurihorisontide avardamise püüdes visalt ja väsimatult nooreestilisi aabitsatõdesid kordab. Kummutamaks vanema põlve rahvuslaste vastuseisu uutele ainetele ja mõjudele selgitas Tuglas, et euroopalik orientatsioon ei tähenda ebarahvuslike ainetega moevoolude tarnimist eesti kirjandusse, vaid arenenuma kultuuri ja kunstitehnika õppimist ja omandamist. Just meie senise «algupärase» kirjanduse laenuisusele osutas ta. Võõra kirjanduse mугandamise eesti oludele nägi Tuglas tõulise psühholoogia leiguse põhjusi. Uue kunsti üheks ülesandeks aga pidi saama sisseelamine rahva tegeliku hingelaadi, liikumine «nähtuste konstateerimise ja protokollimise poolt nähtuste sisemise mõistmise, konkreetse nähtuse kui sümboli käsitamise poole».

Kunstilise nõude esilekerkimist ei tinginud niivõrd Lääne-Euroopa estetistliku kooli mõju, ideelise tendentsi alahindamine või mingi teatud kunstivoolu eelistamine, seda dikteerisid meie oma kirjanduskultuuri kitsaskohad. Tuglase kriitilised tööd lubavad rõhutatult voolulist paljusust, eelistamata ka uusromantilisi suundi, kuid eeldavad igal juhul kunstilist voolu ja teadlikkust selles.

Viimane asjaolu (kultuurielu kiirendatud arendamine — M. A.) *tingis ka liikumise nõrgad küljed, mida ei tahagi salata. Vahe tõelisuse ja ideaalide vahel oli liiga lai, tegevuspind ettevalmistamata, tegelasi endid vähe ja needki veel väiksemate kogemustega. See viis ülepingutamisele, ajuti liiga suurele vastuolule ümbruse ja isiku vahel ning tekitas vana orientatsiooni kaitsjais mulje, et kogu see liikumine on kunstlik ega ole orgaaniliselt seotud meie rahva arenemisoludega* (*Kriitika* VII, lk 224).

Hoolsate õpilastena süvenesid nooreestlaste Lääne kaasaegse kunsti ja kirjanduse tundmaõppimisse. Sisseelamine arenenuma kultuuri psühholoogiasse õnnestus seda paremini, et enamik rühmituse liikmeid puutus vahetult kokku Põhja- või Lääne-Euroopa metropolide kunstieluga. Nooreestlaste kiirelt kasvav kunstikogemus ületas suure osas toorkordse haritlaskonna eruditsiooni, nende kunstilised eelistused mõjusid seniste traditsioonide taustal harjumuspäraselt. Tuglaski sedastas siin elutundelisi ja psühholoogilisi vastuolusid: «Et meil suurlinnu ei ole, siis oleme linna ja suureilma kulturlikka meeleolusid õigupoolest liig teoreetiliselt, kaudselt, haridus ja võõra kirjanduse ning kunsti abil omandanud. [— — —] Meie oleme teoreetilised europlased. On olemas uus abstraktlik elutunne, kuid ei ole tegelikus elus avaldust sellele elutundele. Edeneb tundmuste ja mõistete äärmiselt peenenemine, europastumine, kuid elu, mis neid tundmusi ja mõisteid vastaks ja ühes sellega ajakohast ilukirjanduslikku ainet ning keelt pakuks, ei ole veel nii kaugele arenenud» (*Noor-Eesti* IV, 1912, lk 97).

Programmiline õpe «moderni» kunsti vooludelt määras paratamatult ka kirjanduslikud autoriteedid, kallutas ilukirjanduslikus praktikas uusromantilistesse äärmustesse. Üleolek senise talupojakultuuri traditsioonidest ja kodustest ainetest andis nooreestlaste loomingus end tunda teatava raamatulikkusena, hingeeluliste eritluste elitarismina.

25. XI 1909 kirjutas Gustav Suits Tuglasele: «...tundub [- - -] nagu ei käiks mitte ainult läbi nende dialogide, vaid läbi terve «Õhtu taeva» isesugune epigoniline joon, nagu laotuks üle terve «Õhtu taeva» isesugune Lääne-Euroopa mustrid jäljendav jume. Niisugune, mida meie oludes nüüd küll veel ainult väärtuseks võib pidada — haruldase ja huvitava eksperimendi mõttes, — kuid kardan väga, et kui niisugune kalduvus maneeriks muutuks, siis see, meie, E e s t i, moderni umbkotti välja viiks...» (*Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed IX*, Tallinn, 1976, lk 107).

Areneva, majanduslikele ja ühiskondlikele küsimustele keskendunud kodanliku tõusuühiskonna sotsiaal-psühholoogilisel pinnal jäi «Noor-Eesti» poolt läbiviidav programm kultuurihüppeks, mille kõlapind ei saanudki olla väga lai. Suund kirjanduse ja kunsti pinguldatud arengule tekitas üha süveneva kultuurikonflikti. Ikka enam võõrduti võimalikust lugejaskonnast, õigustuseks orientatsioon rahvakasu asemel kultuurikasule. Kaitstes teadlikku suundumust lugejaskonnast ettepoole, deklareeris Tuglas: «Kui kunst saab tulevikus rahvalikuks, siis pole sellega veel öeldud, et kogu rahvas saab kunstimaitseks. Ta esteetiline tasapind tõuseb üldiselt, kuid distants looja ning hulga vahel võib jääda. [- - -] Alati jääb kunstnik-individ, kes maailma oma hinge prisma läbi näeb, seda oma individuaalse psüühika järgi tunneb ja isikulise elutempoga kokkukõlas käsitleb, — ja keda sellepärast mitte mõista ning eitada võidakse» (*Kriitika VII*, lk 24—25).

Aastad 1908—1913 kujunesid nooreestlastele loominguliselt küllaltki väheproduktiivseiks otsekuu reaktsioonina forsseeritud arengu taotlustele. Tuglas põhjendab nende aastate ilukirjanduslikku viljatust teoreetilise ülekasvamisega praktilistest võimetest (lisades isiklikult enda puhul veel pagulasaastate alatoitluse, ülepingutuse, muljete ja kogemuse rohkuse). Kord kiitbile tõstetud kunstiline ambitsioonikus ei lubanud aga enam üldmaitse tasemele madaldumist. Peagi hakkas teadlik suundumus kultuuri loomulikust arengujoonest ettepoole kandma ka arvestatavaid loomingulisi vilju, proosas eeskätt Tuglase enda aastatel 1914—1925 valminud novellistika näol, mille ilmumine algas juba «Noor-Eesti» viimastes väljaannetes. Spontaanselt hakkas nende väljaannetega kaasa töötama ka järgmine kirjanduslik põlvkond.

Salgamata, et «Noor-Eesti» arvustajad mõneski üksikasjas õieti tabasid, on Tuglast eriti pahandanud tahtmatus mõista rühmituse rahvuslikke taotlusi. 23. 06. 1935 kirjutas ta M. Kampmannile: «... Noor-Eesti oli tähtis nimelt rahvuslikust seisukohast. Rahvuslikkus on arenev mõiste. See evolutsioneerub, kuid elab vahel läbi ka revolutsioonilisi murranguid. Ja seda nimelt siis, kui ollakse ummikusse jõutud, kuid pole enam aega ega teid pikaliseks arenemiseks. Ning sellises ummikus olime sajandi algul. Meie rahvuslik elu, rahvuslik kultuur oli liiga maha jäänud. Tema virgutamiseks vajati just neid väärtusi ja mõttesuundi, mis paistsid varem ebarahvuslikena: individualismi, «kosmopolitismi», «ebarahvapärasust» jne. Need ilmusid kriteeriumidena, ärritusvahendina; ilma nendeta pole ükski kõrgem rahvuslik kultuurijärk läbi saanud» (*Valik kirju*, lk 43—44).

... *Noor-Eesti poolt kuulutatud vaatekohad on saanud nüüd üldtõdedeks. Nad on liitunud enesestmõistetavate aksioomidena meie kultuurilise iseolemise põhikavasse. Ja sellistena ei ilmesta nad ainult seda liikumist ennast, vaid jäävad püsivaiks eeldusiks ka edaspidisele kultuuriloomingule* (*Kriitika VII*, lk 227).

Tuglas ei eita, et nagu ükski revolutsioon ei suutnud ka «Noor-Eesti» oma programmi täita sajaprotsendiliselt. Mõnegi idee ja tendentsi vastu tekkis «Noor-Eestis» eneses vastureaktsioon ja nii mõnigi kunstiline erivarjund on aegade jooksul iganenud ning kaotanud oma aktuaalsuse. Nooreestlaste ilukirjanduslik loomingu viis kahtlemata eesti kirjandust edasi, ent selle «parimategi avalduste saatuseks on saada ometi ainult klassikaks», kuna kunsti järjepidevas arengus pole midagi absoluutset ega ületamatut. «Noor-Eesti» tähendust eesti kirjanduse arengus ei seo Tuglas niivõrd uusromantilise etapiga kui kirjandusliku kultuuri tõstmise ja teadlikkuse kasvatamisega kõigi voolude vastu. Püsiväärtuse tagab «Noor-Eestile» tema poolt läbiviidud esteetiline murrang ja uus kunstiline nõudlikkus. Tuglas hoiatab väärtustamast «Noor-Eestit» vaid rühmituse ajalise tegevuse piires. Nooreestiliste kultuuriperspektiivide avarus eeldas ka tuleviku arenemisvõimalusi.

TÕDE JA NURJATUS

SIRJE HELME

Märkmeid muutumistest 80. keskpaiga kunstis

«Sest tõde, mis nurjatusi esile ei too, olevat lihtsalt illusioon, mitte tõde.» (S. Bellow, «Herzog»)

Uus põlvkond eesti kunsti on tulnud, ta on olemas ja temaga tuleb arvestada, olgu meie endi sümpaatiad kinni siis pallaslikus komfortaabluses või 60.—70. aastate avangardis. Iga kord ei tulda manifesteerides, see ei sõltugi ehk niipalju noortest endist kui hoopis ühiskonna arengu erinevaist etappidest ja kunsti kui tervikprotsessi arengust. Kuid järgnevus on loomulik, ja kui me teda ei märka, siis on asi selles, et n i i s u g u s e l kujul pole ehk märgata tahtnud. Ei maksa salata, oodatud on enamata, kui on tulnud. Alljärgnev ei taha siiski olla kriitiline üleolek; halvustavaid ülevaateid on juba piisavalt ilmunud ja kõike eelnevat silmas pidades ilmub veelgi. Kuid viimane Vilniuse noortetriennaal tähendas tõele silmavaatamist — uus etapp on ennast teadvustanud. Allpool püüaksin anda esialgset skeemi, mille järgi see vahetus sellisel viisil on toimunud, ja teiseks, tömmata piiri eelmise põlvkonna ja pealekasvanud noorte vahele. Ühele poolele jääb see, mis tunnistas vaid halastamatut tõde, katete mahakiskumist, nurjatust* kui objektiivsuse üht kriteeriumit. Teisele poole see, kus tõe asemel on illusioon.

Nagu mujal toimib kunstiski kindel arengu järjepidevus ja loogika. Kunsti arengu seaduspärasused on omamoodi vääramatud; kui jääb läbimata mõni etapp, kerkivad lahendamata probleemid ikkagi hiljem (vahel naeruväärselgi kujul) kunstnike ette. Seepärast on targem usaldada teatud mudeleid, see

* Sõna «nurjatus» on puhtbelletristlik, kuid siinkohal tuleb teda mõista nii: 60.—70. aastate kunstitõde sidus end paljastamisega, püstitades probleeme, mille lahendamine oli üksikisikule üle jõu, sellisena oli ta vaataja suhtes nurjatu.

aitab meil paremini mõista oma kunsti nüansse, see aitab ehk selgitada midagi ka keskea hülguse varju jäävas noortekunstis.

60. aastatest, kui läänemaailma kunsti-avangard hakkas jõudma oma küpsuse tippu, on kunsti mõjutanud kaks põhisuunda — minimalistlik ja kontseptualistlik. Hoolimata nende omavahelisest geneetilise ühtsusest ja ideelisest lahknevusest, on ilmne üks — areng toimus intellektuaalsuse, konstrueerituse ja teatud esoteerilisuse suunas (õieti on viimane küllaltki paradoksaalne, sest just 60. aastate kunsti etenduslikud vormid — *happening, performance, isegi environment* jt — eeldasid vähemalt osaliselt pealtvaataja kaasatõmbamist loomeakti). Inimene ei suhelnud kunstiga enam otse, vahetu emotsiooni kaudu, vaid tema suhe oli üha enam koormatud teadmise, teadmise eelnenud arengust, tähenduslikkusest, sündmuse paigutumisest konteksti. Siiski olid eeldused uue, sünteesiva kultuuri loomiseks, kuhu kuuluvad ka muud visuaalsed väljendusvahendid, hetkeks olemas (toogem näiteks minimalistliku linnaskulptuuri, helendavad gaasid, hologrammid jne). Kuid rääkimata galeriidest ja kunstiturust, mille osa uue maalilisuse tekkimisel ei maksa sugugi alahinnata, oli tekkinud selge kriisi suhtes k u n s t i t e o s — v a a t a j a. Kunst oli täidetud pingest, raske-meelne ja kõike muud kui lohutav: kunst nõudis vaatajalt liiga palju pingutust, liiga palju tegelemist kultuuriga ehedal, mitte lahendatud kujul. Kunst oli muutunud intellektuaalseks aktiks, kus tegevuslik või isegi kujutatav plaan oli vähemalt kahekordse tähendusega. Selle kriisi osaline lahendus on tänaseks selgelt näha — galeriid, ajakirjad, spetsiaalväljaanded, rahvusvahelised konverentsid jne tegelevad sellise nähtuse nagu transavangard propageerimise ja selgitamisega (pikem käsitlus transavangardist ilmub J. Kangilaski sulest almanahhis «Kunst» nr 68). Jättes kõrvale kõik teised transavangardi tekkega seotud

probleemid, tahan rõhutada vaid kaht — avangardiväsimust ja enesekeskust. Sest just need kaks on olulised meie praeguse kunstisituatsiooni käsitlemisel.

Küll väga kaudselt, ent sama skeem on toiminud ka eesti (Moskva, leedu jne) kunstis. Kunst muutus aastail 1960—1980 küllaltki keeruliseks, suhe maailmaga ei kujunenud enam vahetu kogemuse kaudu, vaid teadmise läbi. See oligi, mis kutsus esile asjatuid süüdistusi, et kunst on liiga intellektuaalne. Meie kunst püüdis järgida kunsti arenguloogikat, kuid olles oma olemuselt realistlik, eelistas ta realistlikku kujutusviisi, mis muutis arengupildi eelkirjeldatud skeemi suhtes kahtlemata segaseks. Kuid ükskõik, kas võtame näiteid 60. aastatest (O. Maran, L. Mikko, H. Roode) või 70. aastatest (A. Keskküla, L. Lapin, A. Tolts), eeldas suhtlemine pildiga mitmekihilist analüüsi, opereerimist üldisemate kategooriatega kui meid ümbritsev pisikirevus. Seda isegi näiliselt arusaadava pildikeele, näiteks Toomas Vindi tolleaegse loomingu puhul. (Muuseas just selle arengu raames on seletatav üks möödunud kümnendi raskeid küsimusi — inimese kujutamine. Täiesti väär oli väide, et inimene kadus pildilt kunstnike manuaalse küündimatuse tõttu. Toimus lihtsalt see, et kunsti keerulisus eeldas huvi kandumist indiviidilt olemisele, sellele, mis on meie ümber ja mis omab tähtsust isegi siis, kui meil puudub sellega vahetu suhe. Inimene indiviidina kaotas tähtsuse, ja see ei olnud nii ainult eesti kunstis. Just sel perioodil tekkis käsitlus inimesest kui m ä r g i s t.) Niisiis oli meilgi kujunenud situatsioon, kus saabus kriis teose-vaataja suhetes (meenutagem etteheiteid geomeetrilisele kunstile, arusaamatust J. Okase loomingu puhul jm). Kunst oli muutunud nii keeruliseks, et hakkas väsitama vaatajat, kes ootas kunstilt palju lihtsamat kogemust. See oli pind, kus hakkas kujunema uus kunst. Piirirõmbamine hakkas teoks saama.

Praeguses nooremas kunstis on kolm arenguliini. Kõige määravam on praegu see, mis toetub realistlikele kujutusprintsipidele. Suund on esindatud nii maalil kui graafikas, haarates erineva taotlusega kunstnike loomingut — maastike ja natüürmortidest sürrealistlike või naiivekspressionistlike töödeni. Graafikas lisandub viimasel ajal groteski kasutamine. Siinkohal võib loetleda hulga neid, kes tõenäoliselt professionaalidena

kunstis kanda kinnitavad: J. Arro, S. Eher, E.-M. Kokamägi, K. Matsu, M. Paris, S. Randjärv, R. Kelpmann, J. Ilo, A. Juurak, V. Kuks, K. Järvila, T. Tulev, T. Rein-salu, Maara Vint. Potentsiaalsetest skulptoritest nimetaksin M. Karminit, J. Luike, M. Kadarikku, T. Ojaveri, K. Tammikut, A. Seppetit, T. Kirsipuud. Kuid ükskõik, olgu tegu sümboolsema või ekspressiivsema lahendusega, on põhiliseks kujutusaineks inimene või tema lähem ümbur või vähemalt tema elumudel. Teine liin on kujutusmeetodilt abstraktne, sisaldades endas küllaltki erinevaid lähenemisviise. Nii võib S.-T. Annuse ja E. Kulli loomingu siduda tegelikult eelneva põlvkonna kunstisuhtega: noorusele vaatamata aastaid tagasi esinema hakanud S.-T. Annuse vaimuilma on kujundanud hoopiski 70. alguse avatus, kunsti suundumus enesest väljapoole. S.-T. Annus ei ole tegelnud ainult graafikaga, vaid organiseerinud edukalt ka kunsti etenduslikke vorme. Geomeetrilisust ja kontseptuaalsust on ühendanud U. Mikk, A. Ermel, J. Kermik, ka A. Tali tegeleb pigem idee kui kujutamisega. M. Kurismaa maale pole muidugi õige nimetada abstraktseiks, kuid temagi eesmärk ei ole mitte konkreetse ümbruse kujutamine, tema töödes hakkab pinna ja ruumi probleem pikkamööda kohta andma metafüüsilis-sürrealistlikule laadile. Kuid sellise lähemisviisi lähtekoht oli kindlasti minimalistlikus kunstis. Küllaltki nõudliku laadiga on esinenud P. Kaasik — optiline illusionism, mis põhineb värvil, nõuab käsitöölise kannatust ja sünnipärase koloristi silma. On selge, et abstraktne laad ei ole sellise tähtsusega kui realistlik; vahepeal taandus ta näitusepildist hoopiski. Ja selge on, et möödunud «geomeetrilise kunsti» lainega praegune võistelda ei suuda. Hingus on teine.

Täiesti omaette problemaatikat esitab Tartu noor kunst. Loomingulise tuumiku moodustavad seal I. Kruusamäe, E. Öunapuu, R. Kelomees, S. Protsin, A. Seppet, M. Kaurissaar, J. Luik. Ometi — Tartu pärast ollakse mures, Tartu küsimus on delikaatne ja sellel ei näi praegu lahendust olevat. Ideid on ehk rohkemgi kui Tallinna kunstnikel, kuid tehniliselt lorkab profaansus. Ma ei hakka siinkohal arutlema selle üle, kumb on kunstis tähtsam, sest erinevad ideed nõuavad teostuslikult väga erinevaid (ja ka erinevatasemelisi) lahendusi (võrreldgem või renessanssi ja minimalistlikku maali). Tartu prob-

leem on palju kohalikum — sunnitud suletus ja o m a järeikasvuprobleem. Tartuse kunstnike eksportimine ei lahenda midagi, ja kes vähegi hakkama saab, kolib Tallinna (R. Tammik, M. Kilk). Sisuliselt koondub järeikasv TRÜ kunstikabineti ümber ja õnneks on juhtunud kabinetti juhtima ka suure hingega inimesed — omal ajal K. Põllu ja praegu A. Kasemaa, kes oma ülesannet tõesti mitte liiga kitsalt ei võta. Näinud ära suletud ja avatud arenguteed, läheb A. Kasemaa praeguses situatsioonis peaaegu ainuvõimalikku rada — annab paljudele kokupuutevõimaluse kunstiga, juhib nii romantilist kui profaanset mentaliteeti. Nii viisi on Tartu noorte kunstielu mingil kombel konstrueeritud, kuid ei maksa unustada, et omal ajal andis see siiski tulemust — Tartu fotorealismi, mille spetsiifilisus oli selgelt tajutav. Tõsi, fotorealism nõudis liiga palju tööd ja oskusi, teda ei saanud kunstlikult kauem kultiveerida. Praegu kasutab TRÜ kunstikabinet *happeningi* vormi, mis muu kõrval on üks võimalus iseenda, oma koha, oma keskkonna mõtestamiseks. Selline käik ise ei asetu loogiliselt kunsti arengusse, kuid tema praktilised eesmärgid on ilmselged.

See on siis visand noorte kunstist.

Kas saab selle põhjal väita, et ka meil on avangardiväsimus ja et kunsti vallutab enesekesksus? Et praegu jõudu koguv põlvkond ei taha midagi teada tõest, mis saab tõeks ainult nurjatuse tunnistamise läbi, ja eelistab puhtamat, lohutavamalt maailmapilti, seda, mida eelnev põlvkond võiks nimetada illusiooniks?

Võib väita küll.

Eesti kunst oli jõudnud teatava keerukusastmeni, kus pidi toimuma muutus, ja see toimuski. Ei maksa arvata, et seda pidi päeva-pealt tähele panema. Sedapuhku oli kõik pikkamööda kujunenud. Meil puudusid küll arutlused modernismi lõpust ja uuest modernismist (nagu kunstmis polnud kriitikaski teravalt väljajoonistunud arenguliine, valitses n-ö impressionistlik staadium), kuid muutuse mõte andis end teisiti tunda. Kriitika igatses uut lainet, tippkunstnikele heideti ette kordamist, manerismi, noorte osa oli enam kui küsitav. Nüüd on noored juba ennast Vilniuses näidanud, uus vahetus on olemas ja me võime näha tema sisemisi suundumusi — väsimust intellektuaalsusest ja soovi tegelda eeskätt inimesega. Kunstiajaloo pole see tegelikult sugugi esimene kord, kui väsitakse

probleemsemast kunstist. Euroopas toimus see näiteks 20.—30. aastatel. 1937. a. kirjutas Leo Soonberg (Soonpää) eesti kunsti kohta nii: «Meie kunst on Euroopa oma eeskujul liikunud vormiharrastuse teed. Inimhinge kujutamine kunstis on jäänud täiesti tagaplaanile. Kuid elame ümberorienteerumise ajajärgus. - - - Kui seni on kunstniku seisukohalt täiesti ükskõikne olnud, kas kujutada madonnat või paari katkisi saapaid, kui aga oleks võimalik oma värvikäsitluse tehnikat soodsamas valguses paista lasta, siis praegusel ajal on tunnusmärke, et kunstiteose vaimne sisu hakkab rohkem tähelepanu võitma.» (L. Soonberg, Sügishoaja kunstinäitused. «Varamu» 1937/38, nr 1, lk 123.)

Kunsti rahvusvahelisuse eelistamine on hetkeks läbi, transavangard rõhutab *genius loci*t, räägitakse globaalregionalismist. See paistab sobivat noortekunstile; kuigi me ei leia transavangardi ideid selgesti vormistunud kujul või on neist aimata vaid nõrka kaja («Rühma T» näitus Adamson-Ericu muuseumis), sobituvad teatud hoiakud ja provintsi-aalne mõtteviis uue ajajärguga kunstis. Määrav on inimesekesksus, õigemini, e n e s e k e s k s u s. Inimene võrdsustatakse minaga, talle antakse ühe, tihti isegi konkreetse inimese elamismaht, elukeskkond võrdsustatakse mingi kohaga. Toimib printsip siin ja nüüd. Kui enne sundis kunstniku eetika minema teda endast väljapoole, esitama küsimusi väljaspool iseennast, siis nüüd on eetika võrdsustatud ühe inimese käitumisega ühel konkreetsel juhul. Filosoofiline eetika on asendatud normatiivse eetikaga. Maailmapilt koondub ühe inimese ümber, annab võimaluse üksikule. Ja üksteise järel ilmub meie näitustele maale ja graafikat, kus objektiks on naine (mees, laps), kelle probleemid on lahendatavad tema enda võimaluste piires. Piisab, kui tuua näiteks S. Eheri, E.-M. Kokamäe või R. Kelpmanni looming. Nende põhi-probleem pole vormiloomes, vaid kontakti otsimises inimese ja kunsti vahel, aja maha võtmises. See on *time out*. Maailma modelleerida püüdvast algust on pöördutud sinna, kus maailma nähakse vaid teatud sündmuses, võimalik, et mingis enesepaljastuses. Igal juhul asetatakse probleem nii, et ta on lähedane ka vaatajale. Ka võimalikud liialdused ekspressiivsemas, naiivsemas või grotesksemas laadis ei välju mõistetavuse raamidest — kunst on tõmbunud raamidesse tagasi, loobunud pretensioonikusest. Kuivõrd keerulised

on aga kunsti tegelikud mehhanismid, tuleb siinkohal selgesti ilmsiks. Väliselt peaks ju nagu kõik korras olema — inimene on tulnud kunsti tagasi, lood kunsti sotsiaalsusega on järelikult paremad kui kümmeaastat tagasi. Ometi oli just sel ajal, need kümmeaastat tagasi, kui meil heideti ette liigseid rahvusvahelisi mõjutusi, formeerumas tugev ja isikupärane rahvuslik kunst — mäsumeelsus identifitseeris teda tunduvalt rohkem oma kultuuri ja rahvusega kui mugav lojaalsus. Muidugi ei ole küsimus ainult sobitumises ja alateadlikus kunstiprotsessi järgimises. Küsimus on ka noore inimese rollis, tema arenguvõimalustes, usus ja uskmatuses. Mitte alati, kuid teatavatel etappidel tuleb kunstikriitikal tegelda ka sotsiaalsuhholoogiaga. Siinkohal sellega küll pikemalt tegelemata tsiteeriksin Marju Lauristini artiklit «Eppur si muove» («TRÜ» 14. III 1986): «Formalism, bürokraatia, poolikute tõdede õhkkond ei saanud jätta mõjutamata seda põlvkonda, kes oma teadliku elu jooksul muud õhku polnudki hinganud, kellele isegi kuulsad või kurikuulsad kuuekümnendad pole muud kui hägune «mälestuste mälestus».» Seepärast võib küsimuse asetada ka nii — millist identiteeti üldse otsitakse, kas kultuuriteadvuse või iseenesega? Ideaalid, mis toitsid kunsti tegemist paarkümmend aastat, olid tõesti inimesega tegelemise väga kõrvaliseks jätnud. Seegi seletab nüüd uut enesekeskset maailmapilti. Ja seegi pole mitte üks eesti kunsti probleem.

Kuid tõsi ta on, segadus on kasvanud tavatult suureks, meenutagem või sõnavõtte ajakirjanduses (E. Öunapuu, H. Saar, ka J. Kaplinski, kriitilised arvamused noorte-

kunsti kohta TRÜ ajalehes jne). On koguni arvatud, et noortenäitustel sugugi mõtet pole. See on muidugi liialdus, ei maksa kunsti vaadata ainult argipäevas, vaid süsteemse nähtusena, kuhu mahuvad ka praegused küsitava tasemega noortenäitused. Ja mitte ainult ei mahu, vaid omavad ka tähendust. Protsessis tervikuna on näiteks seletatav ka meie ebaedu viimastel Viiniuse triennaalidel — meie langus on suhteline, sest tõus oli meil varem kui Lätis või Leedus. Mõned probleemid lahendati ära juba eelmise põlvkonna poolt. Ei leedulased ega lätlased küündinud sellise probleemiasetuseni, nagu nõudis areng kümmeaastat tagasi. Nüüd on nende kord lahendada probleeme, millega meie hakkama ei saa, mis on meile olemuselt võõramad. Suhteliselt oleme võrdsel tasemel, aga täna on meil ikkagi paha. Sest hoolimata kõigest ei ole ka meie enesekesksus oma veenvuselt võrreldav näiteks sajandeid teisel traditsioonil kultiveeritud leedu enesekesksusega. Nende enesepaljastus eeldab muuseas samuti nurjatust, ta ei ole õilis skeem ega sentiment. Siinkohal tahaksingi veelkord tagasi tulla töö kategooria juurde kunstis. Loodetavasti oli aru saada, et käsitlen «nurjatust» kui positiivset mõistet. See tähistab suhtlemist olemisega nii, et ollakse vaba inimlikust ihalusest turvalisuse järele. Kui olemine lakkab olemast keskne probleem ja selle asemele astub indiviid, muutub töö kategoorilisus, sest üksikinimene ei kannata teisiti välja, enesekesksus eeldab uskumust, illusiooniga varjutatud tõde. Seepärast lükkab 80. keskpaik kunstis ette illusiooni kui ohvritallekese. Nurjatusega tegeleb ehk veel retroavangardism, kui see ise juba totaalne illusioon pole.

DIXI

Jaak Jõerüüt

Mulle tundub, nagu jätkaksin nüüd üht poollelijäänud jutuaajamist; ainult et kellega ja millest kõigest juba rääkinud oleme, ei oskagi öelda.

See, käesolev, on ju küll uus ajakiri, kõiki selle avanumbris esinejaid peaks nagu haarama kõhe ja ülev tabula-rasa-tunne, aga ei haara.

Sest kusagil käeulatuses on eilsed mõtteavaldused, üleilsed koosolekud, tänased ja mullused raamatud. Kusagil hingesoppides on tõdemused ja kired, poolleli jäänud ning edasi kesta töotavad vaidlused. Lunastatud ja lunastamata jäänud lubadused. Väga head luuletused. Romaanid. Tekstloigud. Haltuura-tõlked. Diletantlikud algupärandid. Pettumuse valmistanud debüüdid.

Kõik on käeulatuses, kõik, mis tekitab järjepidevuse.

«Kirjanduse ajalugu ei ole juubeliistung, see on võitlus,» ütleb Juri Lotman.

Ka «Vikerkaar», mis tänasest alates paratamatult kirjandusajalukku astub, ei võta platsi juubelikoosoleku laua taga, vaid astub võitlusse. Mille kõige eest, see selgub aja möödudes, aga kusagile ei pääse ta oma lugeja kujundamise ja oma autorite leidmise eest.

Üha rohkem, intensiivsemalt ja murelikumalt on räägitud viimastel aegadel sellest, et järeltulijad on nagu krambis ja surutise all. Ei osata või ei taheta või ei julgeta. Sest andeid ju on; andesäde iseenesest pole meie silmis ammu enam imeasi. Aga puudub andekuse teine pool — oskus teha esimesest poolst midagi tõelist ja täiuslikku.

Mida ma ise tahaksin, kätt südamele pannes? Just seda täiuslikkust. Veidrusi ja edevust, kramplikke grimasse ja õpitud poose on nii palju nähtud, et ära tüütab. Kuid alatasa tuleb pähe küsimus, miks pole ükski noorem inimene viitsinud kirjutada keskkoolist ja ülikoolist. Eel- ja järelhipismi ajast praeguste punktideni välja kannavad meieni tõelisi aimusi sellest siinsamas lokkavast, kuid meie silme eest varjatud elust ainult D. Kareva luuletused ja T. Tenderi õpilasslängi kogu. Tõepoolest oleks himu ehtsa vana irisejana kraakatsatada: jätke see ilutsemine ja urgitsemine, kirjutage asjast, jätke õpipoiste mängimine, ärge nõudke juba ette hääd sissetulekut ja

stiiliõpikuid, kirjutage meile oma ajast ja oma asjast. Kelle pihta see karjatus suunatud on? Eks puudutatud tunnevad!

Mis on see a s i, võivad sõbrad küsida, sest meeles on paljud vanad vaidlused. Aga las ma vastamise asemel jutustan ühe uuema mõistujutu. See on tegelikult episood hiljuti möödunud Tuglase juubeli päevist. Raamatunäituse avamisel Tallinnas kõneles üks mees, kuidas ta omal ajal oli läinud noore tudengina kirjaniku juurde, taskus valmis leht küsimustega, mis kõik kirjaniku loomingut puudutasid ja millele ta vastuseid lootis. Kui noormees oli esitanud järjekorras esimese küsimuse, hakkas kirjanik rääkima, ja kui ta rääkimise lõpetas, olid kõik ülejäänud kümme küsimustki ära vastatud. See kirjanik oli muidugi Friedebert Tuglas ja noor tudeng praegune Soomes tegutseva Tuglase-seltsi esimees professor Kai Laitinen.

Nii on nende küsimuste ja vastustega, mõlemat kunsti tuleb osata ja kõige parem, kui nii perfektne küsija kui aus vastaja on sinus eneses.

Tuglase juubeli puhul olen ma ühes kohas öelnud seda, millega nüüd tahan lõpetada.

Igäühel meist on üksainus sünnimaa.

Ja sünnimaal on oma üksikud kuulsamad pojad.

Nende poole pöörame vahetevahel jälle oma silmad. Nendega võrdleme endid, nagu oleksidki nemad see meie teine mina, see parem mina.

Aga oluline on, kes oleme me ise.

ELAV AJALUGU

No pasaran!
Lembit Võime

50 aastat rahvarevolutsioonilise kodusõja algusest Hispaanias

Palmiro Togliatti: «Sellel võitlusväljal saime teada, kes on meie sõber ja kes vaenlane, tunnetasime hädaohtu ja täitsime tõeliste demokraatide kohust; sellel võitlusväljal tekkis tegelikult antifašistlik rinne, see võitlusväli oli tõeliseks sõja kooliks, mille tegid

läbi paljud rahvad, sotsiaalsed klassid, parteid, kaugelenägelikud riigitegelased... Kui see esimene bastion oleks langenud lahinguta, oleks maailma, sealhulgas ka meie maa saatus olnud teistsugune.»

Luigi Longo: «Igavene mälestus lahingus langenuile, vennalik tervitus võitluse jätkajaile. Emban sind.» (Kirjast R. Ehrlichile 1963. a.)

1936. a 18. juuli varahommikul andis Marokos Ceuta linnas asuv raadiojaam eetrisse teate: «Taevas kogu Hispaania kohal on pilvitu.» Selle signaali järgi alustas reaktisioo-

niline sõjaväelaskond eesotsas kindralite Sanjurjo, Mola ja Francoga mässu. Algas Hispaania rahvarevolutsiooniline sõda fašistlik-monarhistlike putšistidega, keda toetasid aktiivselt intervendid fašistlikult Saksamaalt ja Itaaliast.

Kuigi vabariiklased kontrollisid augusti alguses 2/3 Hispaania territooriumist ja neile jäi ustavaks suur osa sõjamerelaevastikust, muutus olukord raskeks. Peagi saavutasid mässulised ülekaalu ka õhus. 2. augustil jõudsid Hispaania territoriaalvetesse Saksa ja Itaalia sõjalaevad. Toetudes kasvavale sõjalis-tehnilisele abile ühinesid kindral Franco väed põhjast pealetungiva kindral Molo vägedega ja liikusid edasi Madridi suunas. Kõrvuti sõjatehnikaga paiskasid fašistlikud riigid Hispaaniasse sõjaväeüksusi. Saksamaalt saabus nn Kondorleegion, millesse kogu kodusõja vältel kuulus umbes 50 000 meest. Itaalia poolt saadetud ekspeditsioonikorpuses sõdis 150 000 meest. Peale selle olid mässajate poolel veel kuni 100 000 marokolast, 20 000 portugallast, mõned ungari ja soome fašistide grupid, endised vene valgekaartlased. Hispaania mässuliste mahitamist alustas ka terve rida lääneriike, kes eesotsas USA, Inglismaa ja Prantsusmaaga asus «mittevaheselegamise» positsioonile.

Kuid ka progressiivsed ringkonnad ei jäänud ükskõikseiks pealtvaatajaks. Paljudes riikides toimusid töötajate massimeeleavaldused Hispaania vabariigi toetuseks. Antifašistlikud jõud eesotsas Kominterniga ei piirdunud üksnes moraalse, poliitilise ja materiaalse abi organiseerimisega, vaid läksid ka ise Hispaaniasse võitlema.

Esimesed «vabaduse vabatahtlikud» — nii hakati hüüdma loodavate internatsionaalsete brigaadide paljurahvuselist võitlejaskonda — saabusid Hispaaniasse 1936. aasta augustis. Ühtekokku loodi ajavahemikus okt 1936 — dets 1937 Albacetes, interbrigaadide keskus, 7 internatsionaalset brigaadi. Neist esimesteks olid 11. — komandör Manfred Stern (kindral Kleber), 12. — komandör Mate Zalka (kindral Lukacz), 13. — komandör Wilhelm Zeisser (kindral Gomez) ja 14. — komandör Karol Swierczewski (kindral Walter). Hispaania kodusõjast võttis osa vähemalt 50 000 vabatahtlikku, neist 8500 sakslast, ligi 5000 poolakat, 4000 itaallast, üle 3000 ameeriklase jne. Sadu antifašiste-vabatahtlikke saabus Hispaaniasse ka Baltimaadest.

Ulatuslik oli Nõukogude Liidu abi võitlevale Hispaaniale. Ühtekokku moodustas hispaania rahva abistamise fond aastail 1936-1939 274 miljonit rubla. 32 sõjakuu jooksul saadeti Hispaaniasse 648 lennukit, 347 tanki, 60 soomusautot, 1186 suurtükki jms. Nõukogude sõjaliste ja tsiviilspetsialistidena viibis Hispaanias ligi 3000 inimest.

Fašistliku mässu jälgiti suure tähelepanuga ka kodanlikus Eestis. 20. veebruaril 1937 anti Eesti riigivanema dekreedina välja Hispaania kodusõjast osavõtmise keelu seadus. Üleastumise korral nähti ette 3-aastane vanglakaristus.

Hoopis teisiti suhtus aga fašismi vastu võitlevasse hispaania rahvasse eesti töörahvas, kes EKP juhtimisel koostöös pahempoolsete sotsialistidega asus organiseerima abi hispaania rahvale. Töölisklassi ühisrindede algatusel ilmus 1937. aastal artiklite kogumik «Hispaania tules». Trükiti ja levitati postkaarte hispaania kunstnike piltidega, kusjuures kogutud raha läks Hispaania vabariigi toetuseks.

1937. aasta algul hakati Eestis organiseerima ka vabatahtlike saatmist Hispaaniasse. Selle keerulise ülesandega tegelesid eeskätt Tallinnas asuvad kommunistid D. Kuzmin ja J. Ellmann ning pahempoolsed sotsialistid N. Andresen ja J. Vebermann.

Sõita soovijad kasutasid enamasti turismikanaleid, reisides läbi Soome Rootsi, kus asus EKP juhtiv keskus. Sidemed Rootsi antifaašistidega kindlustasid edasisõidu Taani või Inglismaa kaudu Prantsusmaale. Pariisis asuva Hispaania Abistamise Rahvusvahelise Koordineerimiskomitee kontrolli järel lülitati nad gruppidesse, mis suunati vilunud teeuhtide abiga illegaalselt üle piiri Hispaaniasse.

Teadaolevalt olid esimesteks Eestist teele asunud ja Hispaaniasse jõudnud vabatahtlikeks Tartu üliõpilased pärnulanane Johan-Heinrich Tamm ja tallinlane Boris Konstantjuk. 15. veebr 1937 alustasid nad sõitu Tallinnast Soome, sealte edasi Taani, kus nad arreteeriti ja saadeti tagasi Soome. Sealte õnnestus neil uuesti pääseda üle Stockholmi — Londoni Prantsusmaale, kus nad Pariisis pärast kontrollimist lülitati vabatahtlike gruppi, mis jõudis kohale 18. aprillil 1937.

Eestlasi sõitis Hispaaniasse ka teistest riikidest. Nii võitlesid seal pärast kodanliku Eesti vanglast vabanemist Nõukogude Liitu emigreerinud K. Hansson, G. Koska jt. Palju

eestlasi-emigrante sõitis Hispaaniasse USAst (F. Kuusman, V. Koppel, M. Vesik, J. Palu jt), Austraaliast, Brasiiliast ja Kanadast. Ühtekokku arvatakse Hispaanias sõdinud eestlaste arvu 200 lähedale. Olemasolevail andmeil võitlesid eestlased 11., 12., 13., 15. ja 129. löögibrigaadis. Paljude teiste Hispaania vabaduse eest langenud võitlejate kõrval (interbrigaadide kaotusi hinnatakse praegu 6000-9000 inimesele) kaotasid oma elu ka eesti töörahva paremad pojad: K. Allas, R. Busch, N. Jõe, B. Konstantjuk, A. Päärson, V. Sander ja mitmed teised.

Esimeste Hispaania kodusõtta sõitvate vabatahtlike hulka kuulus ka endine poliitvang ja töölisliikumise tegelane Richard Ehrlich. 22. mail 1937. a alustas ta Tallinnast Stockholmil sõitvat aurikut «Kalevipoeg» koos R. Pikka ja E. Saueauguga teekonda võitlusesse Hispaaniasse. Veel ei teadnud ta, et ees seisavad tema elu võitlusrohkeimad aastad, et koduse Tallinna tuttav-armsat siluetti saab ta näha alles 10. mail 1941. aastal . . .

Richard-Elmar Ehrlich (kirjanikunimega Valmen Vaida) sündis 17. mail 1912. a Harjumaal Vaidas paljulapselises porsiperes. Lapsepõlvkodus, mis asus Tallinnast 23 km kaugusel, on ta meenutanud järgmist: «Mäletan — Vaida oli vanasti voorjas riba nagu sohu uppunud looma selg. Ühest küljest uhas maad üleujutav jõgi, teiselt poolt pressis peale suur soo. Vesi, udud, hallad olid põllumehele alatiseks nuhtluseks.» («Harju Elu» 17. veebr 1972.). Isa surma tõttu läks ta tööotsinguile Tallinna. «Siit lahkusin ma viieteistkümnendaastana, minnes jalgsi läbi tuisu ja lume Tallinna tööd ja leiba otsima.»

Temast sai peagi Eesti Tööliste Partei noortesektiooni aktivist, kelle maailmavaatelsele kujunemisele avaldas suurt mõju Valter Kaaver.

1930. aasta aprillis R. Ehrlich arreteeriti. Sama aasta augustis mõisteti ta kommunistliku tegevuses süüdistatuna kaheksaks aastaks sunnitööle, millest alaealisuse tõttu üks kolmandik maha arvati. Üksikkong ja 258 päeva kartserit ei suutnud murda tema usku töörahva ürituse võitmatusse.

«Ligi neli aastat istusin Tallinna Keskvangla üksikkongis. Minu nõudmisele üldkongi üleviimiseks vastas tolleaegne vanglaülem Kõks: «Peame teid üksikkongis niikaua, kuni kapituleerute . . .»» kirjutab R. Ehrlich.

Teisal meenutab ta oma vangla-aastate süngust järgmiselt: «Kodanliku Eesti valitse-

jate «armust» vanglas veedetud parimate noorusaastate jooksul nägin ainult üht liiki looduslikku rohelist — hallitust vangla sein-
tel.»

16. juulil 1937 jõudis Ehrlich Hispaania pinnale. Peagi suunati ta partisani-õppepataljoni, mille komandöriks oli major Richard, pärastine Saksa DV rahvusliku kaitse minister Karl-Heinz Hoffmann.

32 kuud võitles R. Ehrlich partisanina fašistide vastu Saragossa-Terueli ümbruses, Estramaduras, võitles Madridi kaitset jm. Seal saatis ta kaastööd Oslos ilmuvale «Rahva Häälele», Leningradi ajalehele «Edasi» ja «Uuele Ilmale» New Yorgis.

Tunnustusena mehise fašismivastase võitluse eest omistati R. Ehrlichile Hispaania Vabariikliku Armei leitnandi auaste ja Hispaania Vabariigi aukodaniku tiitel.

Tee Hispaaniast kodumaale kestis R. Ehrlichil kaks aastat. Koos mitmete teiste eesti antifašistide-vabatahtlikega vires ta interneerituna Prantsusmaa koonduslaagreis ning alles 1941. aastal jõudis ta Nõukogude Liitu.

Suure Isamaasõja päevil jätkus R. Ehrlichil võitlus fašismiga. Temast sai vabatahtlik ja jällegi partisan Pihkva, Novgorodi ja Valdai lähistel.

Kirjanikuna alustas R. Ehrlich 1945. aastal, mil «Looming» avaldas jutustuse «Kotka saatus». Eraldi raamatutena on tema sulest ilmunud «Novgorodi lähistel» (1951), kus ta jutustab partisanivõitlusest Suure Isamaasõja aastail, «Valge maja» (1959), mis paljastab ameerika imperialistide kuritegelikku poliitikat, Hispaanias ja Prantsusmaal kogetu põhjal kirjutatud «Dolores ja Marianne» (1970) ning jutustustekogu «Valencia ööd» (1972). R. Ehrlichil loomingu omapära kohta on V. Riis öelnud: «Vaida teoste kirevas reas vahelduvad sündmused ja inimesed on kahtlemata tingitud nende looja elurütmist. Nagu Ehrlich elus nii haarab Vaida oma raamatutes püssi järele.»

Personaalpensionär Richard-Elmar Ehrlich — Hispaania Oleko Dunditš, nii hüüdsid teda kaasvõitlejad interbrigaadidest — suri pärast rasket haigust 8. aug 1977. a Tallinnas. 1987. aastal tähistame tema 75. sünniaastapäeva. Tema tulihingeline võitlejanatuur on eredaks näiteks Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu ja eesti rahva fašismivastase võitluse ajaloost ning kohustab teda veelgi põhjalikumalt ja lähemalt tundma õppima.

1936. aasta sügisel ilmusid Tallinna esimesed illegaalsed postkaardid, millede müügist saadud raha läks Hispaania vabariigi toetuseks. Sm Ralf Pikka¹ andis neid mulle levitamiseks à 50 senti tükk. Hispaania vabariigi abistamise komitee poolt oli hästi organiseeritud see abistamise aktsioon. Postkaardi hind oli komitee poolt määratud, sümboliseerides õigemini raha vastuvõtmise kviitungit.

Iga fašistide Madridile lähenemise päevaga kasvas Eesti antifaašistide mure, aktiveerides neid leidma tõhusamaid abistamise meetodeid.

Seltsimeeste Abori² ja Kuzmini³ korteris Tallinnas Viljandi tn 14—6 sai mitugi sõjanõu peetud vastavate seltsimeeste osavõtul. Seal õppisin esmakordselt tundma noort Evald Saueauku⁴, pärastist sõjakaaslast Hispaanias.

Internatsionaalsete brigaadide asutamise-ga avaldasin kohe soovi Hispaaniasse sõiduks. Kuid väljasõit Eestist venis mitmesuguste raskuste tõttu. Alles 1937 maikuu alul ütles mulle sm Kuzmin, et asjad on niikaugel, võid kohe sõita . . .

Välispassile Rootsi sissesõiduväisi saamiseks nõuti Rootsi saatkonnast inimeste aadressesse, kelle juurde ma Rootsimaale sõidan. Uus takistus. Mis isiklikke tuttavaid võis mul olla Rootsimaal! Olin vanglas õppinud esperantot. Ütlesin, et sõidan Rootsi esperantistidele külla, andes paar aadressi, ja takistus oli võidetud.

Valuutaraskuste tõttu vahetas Eesti Pank ainult kuni kümme krooni välisrahasse ümber. Sellest rahast jätkus üheks ööks Stockholmis hotellis ööbimiseks.

1937. aasta maikuu 22. päeval kell 14 klaariti «Kalevipoeg» Stockholmist. Sama laevaga sõitsid veel kaks «turisti» — Ralf Pikka ja Evald Saueauk. Tegime, nagu ei tunnekski üksteist, sest oli ju selge, kuhu sõbrad sõidavad.

Oskasime peagi märkamatult rahva sekka laevale kaduda. Kai oli täis saatjaid — kes nuttis salakaubaoperatsiooni ebaõnnestumise hirmus, keda kohutas kaugus, paarinädalane äraolek koduste seast — ainult meile ei viibanud keegi, meid ei tundnud keegi — nagu oluks meie tee kõige lühem ja ohutum. Aeglaselt ujus «Kalevipoeg» välja sadamast, võttes kursi ulgumerele. Toetasin end reelin-

gule, vaadeldes kahanevat Tallinna ja keskvangla kohmakaid kontuure. Mõttes avanes mu silme ees kogu müüridetagune argipäev vangidest täidetud kongide ja kartseritega. Kas sm-d Kuusik⁵ ja Allik⁶ on veel ühes kongis? Kas sm Veimer⁷ toob vangile määratud keedetud vett ikka veel selles alumiiniumist kruusis, mis talle siis andsin, kui ma vanglast karistusaja äraistumise-ga vabanesin . . .

Lähen võitlema. Tahaks neile hüüda nii, et nad kõik kuuleks: iga hoop fašismile Hispaanias on hoobiks Pätsi fašistlikule režiimile Eestis . . . Aga küllap nad ehk kuulevad otse eestrist kõigest, mis maailmas sünnib, sest vabanedes vanglast sokutasin seltsimeestele materjalid miniatuurse salajase vastuvõtja valmistamiseks.

Sm-d Ralf Pikka ja Evald Saueauk said öösel laeval kõvasti külmetada, sest neil oli tekkipilet. Esimesena Rootsimaast ei paistnud mitte Stockholm, mis asub kusagil «sisemaal», vaid graniitseid suuremaid ja vähemaid saari. Lõunaks jõudsimel Stockholmist sadamasse. Meenus, et siin maapaos olles kohtus Lenin kord teda vaatama sõitnud emaga. Lenin ei võinud minna laevale, mis oli Vene territoorium, kus teda oleks vangistatud, vaid vestles emaga seistes kai graniidil.

Minnes Tallinnast antud aadressil selgus, et kedagi polnud kodus — ust ei avatud. Kartes kuningliku politsei nuhke lonkisime Stockholmist välja. Võtsime aset ühel tühjal poolsaarel, pidades plaani, mis teha. Ootasime videvikuni, et siis tagasi minna ja ebaõnnestumise korral sammud seada «Ny Tag» toimetuse aadressil. Õhtul oli edu.

Hommikul tuli noormees Hispaania abistamise komiteest, teatades kokkuleppesignaalid ja et kellegile ust avada ei tohi. Tema läks ja meie jäime kolmekesi uurima läbi neljanda korruse akende Stockholmist vaateid.

Helistati. Kell oli 10. Peitsime endid, et mitte reeta kellegi olemist korteris. Helistati pidevalt, pööraselt, õudselts venisid minutid.

«Kindlasti politsei,» sosistasin.

«Olgu — las lõhuvad!» oli sm Ralf Pikka kindel.

Sm Evald Saueauk piilus aknast alla.

«Uulitsal on politsei ja sõjaväelasi!» teatas ta.

Olime sisse piiratud?

Korruga kukkus elektrikell robinal põrandale.

Algas pahaendeline vaikus, mis vältas õh-tuni.

Kivi langes südamelt, nähes, et ukse avas tuttav inimene. Tema jutustas naerdes, et ta oli hommikul meie konspiratiivkorterisse grupi põhjarootslasi saatnud, kes siis maameheli-ku energiaga peale hakkasid, kuni pilli lõhki asjaid.

Stockholmist läks sõit Göteborgi, Göteborgist laevaga Taani. Taani piiril teostati ranget dokumentide kontrolli, meid, kolme eestlast, ei lastud laevalt maale. Taani piiripolitsei oli fašistidest ära ostetud.

«Teie sõidate punasesse Hispaaniasse,» öeldi meile. «Kommuniste Taani ei lasta!»

«Taanis on ju sotsialistide valitsus,» protesteeris Evald Saueauk, «ja mina olen noor-sotsialist.»

Meie välispassid solgiti ära, neisse löödi Taani sissesõidukeelu punased pitsatid. Olen maailmas reisides palju lurjuseid näinud, aga Taani tumeroheliste peakatetega piiripolitsei oli üks kärmemaid.

Hiljem illegaalselt Kopenhaagenis olles kuulsin Taani seltsimeestelt, et Eesti poliitiline politsei informeeris juba ette pahempool-seist, kes Eestist Skandinaaviasse olid välja sõitnud.

Meid toodi sama laevaga Göteborgi tagasi ja kästi minna Eesti konsulaati. Tänašime, ka-dudes kiiremini kui harilikult. Sõitsin Stock-holmi tagasi asja klaarima, kuna Ralf Pikka ja Evald Saueauk jäid Göteborgi ootama. Stock-holmis jutustasin loo ära, aga rootslasi see ei üllatanud, sest isegi ajakirjaniku passiga, nagu üliõpilane sm Johannes Tamm omas, ei lastud Taanis maale.

Pidin jääma mõneks päevaks Stockholmi. Minu järelepärimise peale vastati, et need noormehed on Göteborgist ära sõitnud. Kuku-sid ehk kinni — suure mure peale.

Tuli kord hingeldades üks noor seltsimees Hispaania Abistamise Komiteest teatama, et hotelli «Astoria» on tulnud keegi eestlane, võib-olla üks meie ärakadunud poegadest. Läksin vaatama. «Astoria» oli tolleaegse Stockholmi üks kalleimaist hotellidest. Luk-suslikus toas närvitses sm Ralf Pikka. «Nii murerikast ööd pole mina veel üle elanud,» ohkas mees, «kartsin, et nuhid järele tulevad.»

Muide, see kõige koledam öö oli ka kõige kallimaks ööks. Maksime «Astoria» kassasse 12 krooni 88 ööri. Peale selle veel 2 krooni «trinkgeldi».

Rootsis elades tuli riietuda ka rootsi moe

kohaselt. Tallinnas oli moes valge suvemantel, aga Stockholmis sain selga sinise mantli.

«Kui Malmösse kohale jõuate,» öeldi mei-le Stockholmis, «hakake selle seltsimehe järe-le minema, kes hoiab käes kolme ajalehte (ajalehtede nimed olid meile teada), pidades nii sada sammu vahemaad...»

Malmö vaksalis leidsime rahva hulgast kohe meile määratud teejuhi ja temale järg-nedes olime õigel teel. Meid viidi ühte Malmö nägusasse tööliskorteri, kuhu tuli peagi üks päevitanud energiline meremees. Meremees rääkis: «Tütarlapsed viivad teid laevalt maale, ainult arvestage sellega, et rootslastele ja taanlastele pole vaja piiri ületamisel välis-passe, tuleb julgelt öelda sõna «dansk».»

Energilised nagu meremees ise olid ka ta tüdrukud. Vallatades meiega ja üteldes «dansk» viisid nad korruga mitu seltsimeest omade kavaleridena politsei kontrollpunktist läbi.

Rootsi seltsimeestel oli õnnestunud meie passidest välja puhastada Taani piiripolitsei löödud Taani sissesõidukeelu punased templi-jäljendid, kuid templikoht jäi märgatavaks. Rootsis olev Prantsuse saadik, olles fašist, ei viseerinud passe sissesõiduks Prantsusmaale. Taanis nimelt oli rahvarinde poliitikast kin-nipidav Prantsusmaa esindaja, kes meie passi-dele, just kohale, kus vana tempel oli kustu-tatud, lõi rasvase Prantsuse sissesõiduviiša.

Sõitsime Pariisi maailmanäitusele.

Kopenhaageni kinodes näidati Madridi pommitamist, müürilehtedel sensatsioonilisi teateid fašistide pealetungist Astuurias. Elati juba Stockholmist peale sõja tähe all. Mäle-tan, kuidas enne Bilbao langemist ilmusid seinteel kõmulised plakatid: «Whit flag över Bilbao».

Stockholmis oli kõikjale kleebitud värvili-sele paberile trükitud sedeleid «Päästke Thäl-mann!». Neid nägi kuningalossi läheduses kui ka iidsetel tammedel Stockholmi vanades par-kides.

«Päästke Thälmann!»

Kopenhaageni tööliste linnajaos nägin sarnast taanikeelset kutset: «Päästke Thäl-mann!»

«Hispaania laste eest, vapro Thälmanni eest, võitlusse, seltsimehed!» kajas kaugele au-tole monteeritud võimsast häälekõvendajast. Auto peatus rannal, kus oli puhkepäeva tõttu palju rahvast. Mõjuv muusika, mobiliseeriv miiting. Miitingu ajal korjasid pioneerid kar-bikestega raha Hispaania vabariigi abistamise fondi heaks.

«Kamrad — rahvarinde võidu eest!»

Nägin töölisi, kes annetasid oma viimased öörid. Tegin seda isegi — varsti lahkun Taa-nist, milleks mulle need öörid!

See siirus ja rahva entusiasm oli nakatav — tundus otse meelelise mõnuna annetada, abistada, toetada fašismi vastu võitlejaid.

Prantsuse suur ookeaniaurik «Columbia» võttis Skandinaaviamaadel peale 3000 turisti Pariisi maailmanäitusele viimiseks. Rahva enamikus olid need parasitliku klassi esin-dajad, kes avaldasid rahvalt kurnatud veeringud luksusaevadel ja kallites kuurortides ihulik-kudeks mõnuudeks.

Laeval mängiti tennist ja volley-palli. Igal plikakesel oli binokkel ja fotokaamera ning pilte tehti palju. Vaatamata juuliilmadele pu-hus Saksa merel külm tuul. Suplesin iga päev suures basseinis. Kanti fantastilisi riideid — siidist ja karusnahkadest kombineeritud ran-nakostüme.

Neegritest koosnev laevameeskond nägi palju vaeva reisijate teenindamisega. Söögi-saalis sai alati nalja, kui prantslane eesti nime-sid murdes hääldas Saueauk asemel Sosauk ja vahel koguni — Suuauk! ...

Luksusauriku «Columbia» madruste käest saime ka Eesti põrandaalust ajalehte «Kom-munist» lugeda. Nagu pärast kuulda sain, pi-did nad selle kirjanduse Ameerikasse toime-tama⁸.

Õhtul lahkusime Towerist kursiga Le Havre. Jäi maha kõrge Inglise rannik kajaka-te parvedega. Öö oli siin juba pimedam kui Rootsis ja tintmustana näis lõunakaar, kus oli piraate täis Biskaia laht. Mustavas pimeduses sähvatasid ainiti leegid — tõenäoliselt äike, kuid mulle tundus see ligineva rinde hiilguse-na. Istusin kaudu üksinda üle laevapära ulatu-val sillal. Üleval sirasid piimjad tähed ja all pahisesid laevast lõigatud lõhutud lained. Varahommikust saatsid laeva delfiinide kar-jad. Lumivalgete kõhtudega välgatasid nad lühikesel lennul vastu päikest, et jälle mere-hallusesse kaduda. Delfiinid — mere ühetoo-nilise ilusad elustajad.

Ettevaatuse pärast soovitati meil laevalt Le Havre'is lahkuda mitte esimestena ega ka viimastena. Järgisime kokkuleppe kohaselt ühele perekonnale kuni Le Havre'i jaamani. Nemad istusid kassa vastu. Tuli üks noormees, ja enne kui see meieni jõudis, tõusid nad ja läksid oma teed. Märkamatul pisteti meile sõidupilet Pariisini pihku. (*Käskkirjalisest tekstist redigeerituna, Kirjandusmuuseumi käskkirjade osakond F 267 M 8: 15*)

Kommentaariid

1. *Pikka*, Ralf Aleksandri p, sünd 1909. a Tallinnas. Aktiivne töölisliikumisest osavõtja kodanlikus Eestis. Mõisteti 1930. aastal 4 aastaks sunnitööle. Koos R. Ehrlichiga võitles partisanisalgas Hispaanias (1937—1939) ning oli interneeritud Prantsusmaa koondus-laagris (1939—1941). Langes 1941. a juulis hävituspataljoni ridades Pärnu lähistel.

2. *Abori*, Oskar Villemi p, sünd 3. juunil 1907. a Rakveres töölisperekonnas. Revolutsioonilise liikumise tegelane, kommunistliku partei liige aastast 1938. Tema juures oli pä-rast vanglat korteris D. Kuzmin (Tallinnas Viljandi t 14-6). Võttis aktiivselt osa 1940. a juunipöördeist. Suure Isamaasõja ajal oli poliit-töötaja Eesti Rahvuskorpuses. Pärast sõda oli juhtival majandus- ja ametiühingutööl. Suri 7. sept 1958. a.

3. *Kuzmin*, Dimitri Mihhaili p, sünd 8. nov 1908. a Narvas töölisperekonnas. EKP liige 1929. aastast. Aastatel 1929—1936 oli poliit-vangina kodanlikus vanglas. 1936—1938 juh-tis EKP Tallinna organisatsiooni tegevust, organiseeris ka vabatahtlike saatmist Hispaan-iasse. Aktiivne 1940. aasta revolutsionist osavõtja. Suure Isamaasõja ajal võitles Eesti Rahvuskorpuse ridades. Pärast sõda oli juh-tivatel kohtadel partei- ja riigiaparadis. Praegu töötab Eesti NSV Ministrite Nõu-kogus nõunikuna.

4. *Saueauk*, Evald Villemi p, sünd 1917. a Tallinnas. Töölisliikumisest osavõtja kodanli-kus Eestis. Oli koos R. Ehrlichiga partisa-nisalgas Hispaanias. Võitles 1941. a hävituspa-taljonis, langes fašistide kätte vangi ja piinati surnuks.

5. *Kuusik*, Vilhelm Juhani p (4.02.1902—24.07.1970). Revolutsioonilise liikumise tegelane, kommunistliku partei liige aastast 1924. Oli seotud 1924. a 1. detsembri üles-tõusu ettevalmistamisega Pärnus, kuuludes ühte võitlusrühma. Pääses arreteerimisest ja emigreeris Nõukogude Liitu. 1925—1929 õp-pis Leningradis Lääne Vähemusrahvuste Kommunistlikus Ülikoolis. 1929—1930 oli põrandaalusel tööl Eestis. 1930—1938 poliit-vang. 1941—1944 EKP Pärnumaa komitee II, hiljem I sekretär.

6. *Allik*, Hendrik Hansu p, sünd 15. märtsil 1901. a Abja vallas. EKP ja nõukogude riigitegelane, NLKP liige 1917. a. Mõisteti 149 protsessil 1924. a eluajaks sunnitööle. Oli

vanglasoleku ajal «Vangimaja Kiire» toimetaja ja vangla büroo liige.

7. *Veimer*, Arnold Tõnu p (20. 06. 1903—3. 03. 1977). Aktiivne revolutsioonilisest liikumisest osavõtja, NLKP liige 1922. aastast. Mõisteti 149 protsessil eluajaks sunnitööle. Osales 1940. aasta revolutsioonis. Pärast Suurt Isamaasõda töötas juhtival majandus-

ja nõukogude tööl. Aastail 1968—1973 oli Eesti NSV TA president.

8. Ameerika progressiivse eestlaskonna juhiks oli tollal Ameerika Eesti Töölisklubide Liit. Oma häälekandja «Uus Ilm» abil juhtis AETK Liit väliseestlaste solidaarsusliikumist Hispaania abistamiseks, osutas poliitilist ja moraalset abi eesti töörahva võitlusele kodanlikus Eestis.

LUGEJA KOOL

Ain Kaalep

«Kas tõepoolest jälle üks kool?» küsib lugeja teatava hämmastusega, võib-olla isegi omajagu vaenlikult. «Ja pealegi lugeja kool! Luge-ma õppisin ma juba enne kooli, selle koha pealt võiks mind ometi igasuguste koolidega rahule jätta.»

Nende ridade kirjutaja, kes nüüd nimetatud kooli õpetajaks püüab hakata, palub lugejalt kõigepealt natuke kannatlikkust. Kuulaku ta ära paar sõna algava ettevõtte õigustuseks, mõtelgu nende üle ja langetagu alles siis otsus, kas hakata selle kooli õpilaseks või mitte.

Kool? Tänapäeval on koole ju palju küll. Alg-, kesk- ja ülikoolid, kutsekoolid ja õhtukoolid, suvekoolid ja õhtuülikoolid, rahvaülikoolidest rääkimata. Võib veeta peaaegu terve elu, olles õpilane ühes või teises koolis või ülikoolis. Kus kohustuslikus korras, kus vähem või rohkem vabatahtlikult. Niimoodi võib sõna «kool» lõpuks tüüdatagi, isegi sõnu «õpetaja» või «pedagoog» võidakse võõrastama hakata, ise ei taheta olla igavene «õpilane», «õppiija», «üliõpilane».

Aga on üks kool, millest ometi ei pääse ka kõige õppimisvaenlikum inimene. See on elukool. Selge muidugi, et sõna «elukool» on ju kujund, metafoor, aga tegelikult ei muuda see asja. Elukoolis pole küll klassiruumi ja hinnetega koolitunnistusi, selles käimine ei lõpe ka mitte lõputunnistuse või diplomi väljaandmisega, kuid kõik sisuliselt oluline on ikkagi just seesama, mis on omane koolile kitsamas mõttes. Õppimine käib elukoolis kogu aeg, isegi siis, kui õppijal endal pole sellest aimugi, ja see, kes halvasti õpib, saab karistada, enamasti hoopis rängemalt ja halastamatumalt,

kui seda oskaks välja mõelda kõige kurjem pedagoog.

Just selleks, et need karistused oleksid vähem rängad, parimal juhul jääksid hoopis ära, on inimkonna suur kogemus tööle pannud needsamad õpetajad, needsamad pedagoogid ja asutanud needsamad koolid, millest oli juttu — need kõik teenivad elukooli. Kui mõni kool või mõni õpetaja ei ole oma ülesannete kõrgusel, siis on see muidugi väga kurb, aga see ei ole veel mingi põhjus põlata kooli kui sellist, õpetajat kui sellist.

Ka mitte lugeja kooli, sest seegi tahab olla elukooli teenistuses.

Siiski: lugeja? Milleks lugeja kool? Siinkohal ei saa ma vastata kuigi lühidalt. Kõige õigem oleks vist veidi salapäratsedagi ja öelda, et see selgub pärast. Kui kool läbi tehtud, st terve järgnev kirjutistesari läbi loetud. Alustuseks olgu siiski öeldud, kas või ärritamise mõttes, et kui arvatakse piisavat sellest luge-misoskusest, mis omandati enne kooli, siis eksitakse. Väga-väga paljud inimesed, kes tähti tunnevad ja neid sõnadekski kokku loevad, ei oska tegelikult lugeda kirjandust. Kui oskaksid, oleks neil igatahes kergem isegi elukoolis!

Aga nüüd, nagu armastas öelda üks suuremaid ja targemaid prantsuse kirjanikke Voltaire: asja juurde!

*

Praeguste ajalooteadmiste põhjal võiksime luua niisuguse võrdpildi. Kui vaatleksime kõneleva inimese kui bioloogilise nähtuse arengulugu ühe ööpäevana, mis kestab meie ajani, siis moodustaks kirjaoskusega inimeste olemasolu periood ainult umbes 25 minutit selle lõpus. Ja alles viimase poolteise minuti jook-

sul on hakatud taotlema üldist lugemisoskust. Terve inimkond ei ole seda siimaani saavutanud (üle kümne aasta tagasi tehtud arvestuse järgi on peaaegu pool maakera täiskasvanud elanikest kirjaoskamatud — olukord, mis vist oluliselt pole muutunud).

Nii et inimkonna ajaloo suuris mõõtmeis on mõiste «lugeja» midagi väga uut, midagi ajaliselts lausa tühist. Äkki on sisuliseltki tegemist millegi tühisega, juhuslikuga, mööduvaga? Äkki võtame seda mõistet tõsiselt ilma-egu?

Nende küsimuste kaalukus saab kohe ilmsiks, kui mõtleme näiteks niisugustele seikadele. Ameerika vanade kõrgkultuuride seast on üks tuntumaid nn inkade oma. Peruu mägismaal asus XVI sajandini kõrge tsivilisatsioonitasemega arenenud riik, mille kodanikud ei kirjutanud üles keelelisi tekste; vajalikku informatsiooni vahendav nn sõlmkiri, mida nad kasutasid, ei ole igatahes kiri tavalises mõttes. Inkad inkadeks, mõtleme nüüd ajas veelgi kaugemale, nimelt sinnamaani, kus tsivilisatsioonist tavaliselt enam kombeks pole rääkida. Kultuurist aga küll. Ei Kunda, Fatjanovo ega Hallstati kultuuri kandnud rahvaste hulgas polnud lugejaid. (Esimest viljeldi praeguse Eesti, teist Vene, kolmandat Kesk-Euroopa alal, vastavalt VII-IV, II ja I aastatuhandel enne meie ajaarvamist.) Kas aga neid ja nendetaolisi üldse saab nimetada kultuurideks tänapäeva mõttes? Selles suhtes, mis meid huvitab, saab küll. Sest ei ole mingit kahtlust, et kõigil asjaomastel rahvastel oli olemas oma sõnakunst, rahvaluule, folkloor, mida mõnikord ka kaunis naljaka sõnakombinatsiooniga «kirjutamata kirjandus» tähistatakse. See oli midagi väga traditsioonilist, selle algmeid me dateerida enam ei suuda, ei oleks aga võimatu oletada neid isegi sadade tuhandete aastate vanusteks. Mis kõige olulisem: kahtlemata oli tegemist kõrge ja peene kunstiga, nagu meile vaieldamatult tõestab uusimate aegade kestnud «primitiivsete» kultuuride uurimine. Ka arenenud rahvaste rahvaluules võib olla säilinud väga ürgseid elemente: loetagu vaid «Kalevalat». Lühidalt: on olemas olnud ja mõnikord isegi elavaks jäänud igiväärtuslik sõnakunst, mis ei ole üldse kirjandus ja mis järelikult ei vaja lugejaid. Keda siis? Kuulajaid ja kaasalauljaid! Miks siis ei võiks tulevikuski võimalikuks osutada see, mis oli omane mõtleja ja loova inimkonna senise ajaloo suurele osale?

Kui püüaksin nii või teisiti vastata sellele

küsimusele, kalduksin muidugi juba ulmekirjandusse, millega me praegu ei tegele. Püsime esialgu olevikus, millesse endastmõistetavalt kuuluvad ka minevikukogemused. Ja viimaste hulgast on praegu kasulik meenutada fakti, et kirja tekkimine on siiski olnud universaalne nähtus: täiesti omal käel on kirja loonud mitmed rahvad; ei olnud näiteks hiinlastel oma kirjatähti välja mõeldes aimumi, et sumerlased, egiptlased (ja võib-olla ka olmeegid Mehhikos) juba enda omad välja olid mõelnud. Pärastpoole oldi nobedad laenama ja tarbe korral mugandama olemasolevaid tähestikke. Praegu on võimalik kirjalikku kuju anda praktiliselt kõigile maailma keelele (neid on kolme tuhande ümber). Niisiis: inimkond vajas kirja ning lõi selle. Ja: inimkond vajas kirjandust ja lõi selle. Suulisest sõnakunstist hakkas hargnema uus oksake, alguses kaunis väheoluline ja vähemärgatav, üldsegi mitte rahvalik kultuurinähtus, mis nüüd siis nii valdavaks on jõudnud saada. Tänapäevainimestena peame seda võtma kindlasti tõsiselt. Ja et iga endast lugupidav tänapäevainimene siis ka kindlasti on lugeja, järeldub eelnevast paratamatult.

*

Hästi: me oleme lugejad! Aga mismoodi me loeme? Loomulikult silmadega, kuidas siis veel. Mõni isegi väga kiiresti, mitu rida korraga...

On üks niisugune looke hilisantiigist, mis on säilinud rooma kirjanduse vahendusel. Noormees Acontius oli armunud Cydippenimelisele neidu vastuarmastust leidmata. Tal ei jäänud muud üle kui oma suure armastuse nimel välja mõelda kavalus. Antiikrahvad pidasid kõiki templis lausunud lubadusi pühadeks: ei tulnud kõne allagi neid täitmata jätta. Teades aega, mil Cydippe templisse tuleb, jättis Acontius õigesse kohta õuna, millele oli kirjutatud: «Tahan abielluda Acontiussega». Tütarlaps leidis õuna, luges seda lauset ja oligi sellega andnud töötuse, nii et noormees sai oma tahtmise... Küsime: miks luges tütarlaps selle lause valjusti? Ta võinuks ometi töötuse andmata jätta, kui ta tõesti abielluda ei tahtnud!

Asi on selles: tollal loeti ikka valjusti, selle võimaluse peale, et lugeda võib ka suud kinni pidades, ei olnud üldiselt veel tuldud või peeti seda vähemalt millekski erandlikuks. Räägitakse isegi seda, et keskaja kloostrites tehti mungakongide seinad sellepärast nii paksud, et õpetatud vennad oma koodekseid

ja bullasid lugedes naabreid ei segaks. Kas see nüüd just nii oli, pole kindel, aga juba selle pärimuse olemasolu ise näitab, et valjuhäälsel lugemisel keskajalgi normaalseks peeti. Ainult silmadega lugemine on õige noor nähtus. Aga meie meelest on see ju enam-vähem ainuke võimalus... Kuski avalikus kohas jutte ette lugeda võiks ainult hull või millegi muu poolest kahtlane tüüp — soovitan selles küsimuses lugeda Arvo Valtoni novelli «Rohelise seljakotiga mees».

Ometi tuleks märkida, et silmadega lugemist ainsaks normaalseks lugemismooduseks pidades võiksime kaotada midagi väga tähtsat. Kuidas ja kus lugeda siiski ka suuga on iseküsimus, praegu kõneleme natuke veel kõrvadega lugemisest.

Et äsja kõne all oli rahvaluule, mis, nagu leidsime, ei vaja lugejaid, siis jätkamegi arutlust sealtamast. Tänapäeval on ju kirjutatud, õigemini trükitud kirjanduseks saanud seegi, mis kord oli «kirjutamata kirjandus». Kui see tõepoolest lugejaid ei vaja, siis mida teha kas või hiljuti ilmunud kapitaalsete raamatuga «Vana kannel V/ Mustjala regilaulud», mille

on koostanud H. ja E. Tampere? Osta see endale ainult riikli auks ja uhkuseks? (Kõlbab tõesti sellekski, sest on ju suursündmus küll, et Jakob Hurda poolt 1875. aastal algatatud suurejooneline sari jälle jätkub.) Või siiski lugemiseks?

Ma arvan, et tänapäeva inimene, kes paratamatult rahvalaulude tekstidelegi läheb kui kirjandusele, st luulele, peaks neid lugema nimelt kõrvadega. Tal on vaja teada, et nende tekstide autorid neid kunagi ei kirjutanud ja et need tekstid kanti ette lauldes. Kui ta suudab tõepoolest neid tekste kuulda, siis on tal käes ka nende elamuslik väärtus.

«Vana kandle» ideaalne lugeja peaks niisii saama kuulajaks ja kaasaulujaks. Päriselt suudab seda muidugi ainult vastava koolitusega inimene. Aga teisigi aitab ideaalile omajagu läheneda teadmine sellest, et nüüd peab silma aitama ka kõrv. Ja ta on sellega tõepoolest üsna varsti nõus. Kõrv nimelt. Soovitan katsetada!

Kõrvadega lugemise võimet läheb aga vaja mujalgi kui rahvalaule lugedes. Sellest järgmisel korral.

POEETIKA LÜHIKURSUS

Mis on poeetika?
Mihhail Lotman

1. Kunst ja käsitöö.

Kunsti ja käsitööd mõistetakse tavaliselt mitte lihtsalt erinevatena, vaid otse vastandlikena: nii näiteks võime maalrit kiita tahtes nimetada teda kunstnikuks, tema tehtud tööd aga kunstiteoseks, kui aga tahame maalikunstniku halvustada, ütleme tema kohta maaler — st käsitöölise, mitte kunstnik. Räägime nii pikemalt mõtlemata, selline näib olevat juba asjade loomulik suhe. Siiski pole see ainus võimalus.

Kujutleme vastupidist olukorda: nimetame näiteks päris tavalist teekannu kunstiteoseks... ja solvame sellega tema valmistajat («Nii et teie meelest pole see siis ehtne?!»). Ja tõepoolest — teekann on vajalik ese, teekannu kujutav olustikumaaal aga kas kasutu või vähemalt mitte just hädatarvilik. Käsi-

töölise teeb ehtsaid asju, kunstnik loob aga illusioone, ta on pettur — joonistatud teekannus vett ei keedeta.

Selline arutlus pole kunstlik konstruktsioon — lihtsustatult võib mõista niimoodi Platonit («Riik»). Platonist täiesti sõltumata tulid samasugusele järeldusele mitmed utilitarismi esteetika esindajad (mainigem kas või D. Pissarevi ja vene nihiliste), L. Tolstoi oma viimastel eluaastatel jt. Seepärast tuleb vaadelda meie ettekujutust kunstnikust ja käsitöölisest mitte endastmõistetavana, vaid Euroopa kultuuris ajalooliselt kujunenud arusaamana.

Antiikajal ei vastandatud kunsti ja käsitööd: nii kreeka *téchne* (siit ka meie *tehnik*) kui ladina *ars* tähendasid niihästi kunsti, teadust kui käsitööd; kunstnikku ja käsitöölisist tähistati samuti ühe sõnaga — *demiurg* (looja). Aristoteles ühendas kunsti ja käsitööd kui inimese loodu ja kultuurimaailma kuuluva ning vastandas need loomulikule, looduses

olevale. Kunsti hakati käsitööst eraldama hel-
lenismiajal (vrd seitse nn vaba kunsti pole
seotud füüsilise tööga: grammatika, dialekti-
ka, retoorika, aritmeetika, geomeetria, astro-
noomia, muusika — kunst meie mõistes pol-
nud veel eraldunud teadusest), see jätkus
keskajal, lõplikult eraldusid kunst ja käsitöö
renessansikultuuris.

Tõsi küll, juba Platon ütles välja arvamuse,
et tõeline poeesia ei taandu pelgale oskusele
(*téchne*), poeedil peab olema jumalikku an-
net, ta pole lihtne käsitööline — inspiratsioon
lähendab teda jumalatele (dialogis «Ion»)
Koos sellega mõtestatakse platonistlikus ja
neoplatonistlikus filosoofias ümber sõna «de-
miurg», ta tähendab nüüd ka Loojat — vor-
mistust algainest maailma loovat jumalust.

Kunsti inimlikule (tehnoloogia) ja jumali-
kule (inspiratsioon) tahule pöörati eri aja-
järgudel, koolkondades ja suundades erine-
vat tähelepanu. Need käsitlused võib jaotada
kaheks põhitüübiks — esimese kohta võib su-
valiselt öelda klassitsism, teise kohta roman-
tism (kui anname neile mõisteile mitte ajaloo-
lise, vaid tüpoloogilise sisu), kusjuures klassi-
kalisele kunstile on omane suurem tähelepanu
tehniliste aspektidele, range ja selge reeg-
listiku ning kaanonite väljatöötamine jne, sel
ajal kui romantilise kunsti tähelepanukes-
mes on inspiratsioon, mis ei olene mingeist
reeglist või tinglikkusest.¹ Sellele vastavalt
eraldatakse ka kaht psühholoogilist kunstni-
kutüüpi — romantikut, kes on kas muretu
«muusade lemmik» (tegelikkuses pole see
muretu laulik sageli oma klassitsistlikust ame-
tiveness vähem töökas), või «prohvet» (vene
luules saab Puškinist alates prohvetist peaaeg-
u poeedi sünonüüm), sel ajal kui klassik on
meister (sageli suure algustähega).

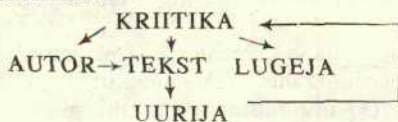
Meie ettekujutus kunstist ja kunstnikust,
mille üle me tavaliselt ei juurdle, pärineb
põhijoontes romantismi esteetikast, ja olugi
et me tema irratsionaalseid põhitõdesid ena-
masti ei poolda, meeldib meile näha loomingu-
s midagi salapärast, millest võib rääkida
vaid üldsõnalisest lennukates fraasides, mitte
aga rasket tööd, mis nõuab ka meilt — luge-
jailt, kuulajatelt, vaatajatelt — asjatundlik-

kust ja haritust. Kuid ka järelromantismi
ajajärgul on mitmed neoklassitsistlikud kool-
konnad nõudnud visalt tähelepanu osutamist
ka kunsti ainelisele ja tehnilisele tahule. Nii
tekkis vene luules 1910. aastail akmeism,
mille esindajad koondusid «Poetide tsunfti».
Ossip Mandelštam, üks tähelepanuväärsemaid
neist luuletajaist, kuulutas oma artiklis «Sõna
olemusest»:

Romantiku, idealisti, aristokraatliku puh-
tast sümbolist unistaja, abstraktse sõnaes-
teetika asemele / — — — / tuli sõnaaine
elav poeesia, tema looja pole aga idealist-
unistaja Mozart, vaid karm ja range käsi-
töömeister Salieri, kes ulatab käe esemete
ja aineliste väärtuste meistriks, asjademaa-
 ilma ehitajale ja loojale.²

2. Kunstikriitika, esteetika ja poeetika.

Kunsti arengu teatud etapil tekib tema tõl-
gendamise ja teoreetilise mõtestamise vaja-
dus. Siis lisanduvad kohustuslikele kunsti-
kommunikatsioonile osalejaile (kirjanduse pu-
 hul on need autor ja lugeja) veel fakultatiiv-
 sed — kriitik ja uurija. Kunstikommunikat-
 siooni struktuuri võib sel juhul kujutada järg-
 mise skeemina:

Kriitikul on siduv osa lugeja ja autori vahel: esimesel aitab ta orienteeruda autori ka-
vatsustes ja teose kunstiväärtuses, teise jaoks
on ta idealiseeritud lugeja, tema otsustused
ja hinnangud edastavad üldistatud lugejaret-
septsiooni. Nii on kriitiku funktsiooniks kunstiteose selgitamine ja hindamine. Sealjuures
ei toetu vastutustundlik kriitik mitte ainult
enda (või veel kellegi) maitsele ja intui-
tsioonile, vaid käsiteldava teose kindlale ana-
lüüsile. See analüüs kuulub uurija pädevusse
(kriitik võib järgemööda täita mõlemat funk-
tsiooni, teksti algul analüüsides, seejärel hin-
nates).

Arvustaja on vahelülks mitte ainult autori
ja lugeja, vaid ka uurija ja autori vahel: reeg-

² Jahmatav otsustus toetub Puškini poolt Salieri
suhu pandud sõnadele;

... Ja käsitööst
ma kunstile lõin kindla alussamba.
Hea käsitööline sai minust ...
... Kooskõla
kontrollisin algebra abil ...
(«Mozart ja Salieri», K. Kanguri tõlge)

¹ Nii on lugu deklaratiivsel tasandil, tegelikkuses
ei purusta romantiline kunst kaanoneid nii radi-
kaalselt, kui see näib tema loojatele. Veel enam,
kuna romantilise kunsti kaanonid kujunevad sti-
hiliselt ja sageli teadvustamata, on oht uute stampi-
de tekkeks ja kinnistumiseks veel suurem kui klas-
sikalises kunstis.

lina tutvustab just kriitik kunstnikku kunsti-teadusliku analüüsi tulemustega, uute kontseptsioonidega jne. Samasugune vahemine osa on ka kriitiku töö tulemusel, see pole ei teadus ega kunst, mitte kunstiline tekst, kuid mitte ka kiri toimetusele. Kriitiku koolkonnast ja isikupärast olenevalt võib see kalduda kas analüüsi või artistlikkusse või taotlema hoopis realugeja stiili järgimist, tohtimata ometi ühegagi neist samastuda kriitika spetsiifika kaotamata.

Romantismi esteetika nõudis kriitikult vaieldamatut artistlikkust:

poesiat võib arvustada üksnes poeesia. Kui kunstiarvustus pole ise kunstiteos, olgu siis tänu loodavaks muljeks kasutatavale ainele või kunstilisele vormile ja vabale toonile Vana-Rooma satiiri vaimus, pole tal kodanikuõigusi kunstirii-gis.

(F. Schlegel, «Fragmendid»)

Selline metodoloogiliselt küsitav, praktikas aga vaevalt teostatav arusaam on erakordselt püsiv ja sageli heidetakse mitte üksnes arvustajate, vaid ka kirjandusteadlaste töödele ette, et seal puudub käsitledava teose kunstilisus, veel enam, vahel püüavad uurijad ise kaunistada oma töid pseudokunstiliste võtetega, mis ei tee au ei teadusele ega kunstile.

Uurija seisukohalt võib igale kunstiteosele läheneda kahest vaatepunktist:

(1) inspireerimise aspektist: mis inspireeris autorit tema loomingus? Kuidas on see seotud ilusa, üleva jms kategooriatega?

(2) kunstitehnoloogilise küljest: kuidas ta on tehtud?

Erinevus on siin põhimõtteline: kui öeldakse, et mingi kunstiteos on inspireerinud humanismi, patriotismi või muud kõrgeid ideaale, võime öeldut sama edukalt pidada nii muusikateose, luuletuse kui maali kohta käivaks; igal kunstiliigil on aga erinev, tema ainega seonduv tehnika, nagu ka iga kunstnik kasutab talle omast, tema kunstnikukäekirja iseloomustavat tehnikat. Seepärast on ka uurimismeetod ja tema objekt ise siin põhimõtteliselt erinevad ja kunsti neid tahke peavad vaatlema eri distsipliinid.

Esteetika kui filosoofia üks haru vaatleb, kuidas realiseeruvad ja arenevad kunstis esteetika kategooriad. Kuivõrd esteetika aineks on ilus üldse, on kunst vaid üks (olgu pealegi tähtsaim) esteetika objekt. Esteetikat huvitab kunsti olemus, tema kõige üldisemad omadused ja karakteristikud. Ilu, humaansus, rahva-

likkus ja teised esteetika kategooriad on ühised kõigile kunstiliikidele, esteetika pädevuse ei kuulu aga enam kõik see, mis on omane vaid mingile ühele kunstiliigile.

Poeetika aineks on kunsti tehniliste aspektide analüüs. Kitsas mõttes tähendab poeetika vaid luulekunsti teooriat. Kuid juba esimeses, Aristoteelse antud süstemaatilises käsitluses hõlmab poeetika kogu sõnakunsti ja puudutab ka teisi kunstiliike. Viimasel ajal kasutatakse seda terminit ka laiemas tähenduses rakendatuna kunstiloomingu kõige erinevamatele aspektidele. Nii ilmus juba 1936. aastal O. Freidenbergi uurimus «Süžee ja žanri poeetika», mis käsitleb nii kirjandust kui mütoloogiat. B. Uspenski «Kompositsiooni poeetikas» (Moskva, 1970) on kõne all nii kirjandusteose, maali kui osalt ka filmi narratiivse ülesehituse probleemid. Lõpuks võib mainida V. Grigorjevi «Sõna poeetikat» (Moskva, 1979), kus räägitakse sõnalistest konstruktsioonidest, piirdumata sealjuures kunstilise kõnega:

«Sõna poeetika» all mõistetakse rangelt lingvistilises tähenduses sõna ontoloogia neid iseärasusi, mis avalduvad ükskõik millise keelekandja loova suhtumise puhul oma kõnesse (lk 12).

Tõime selle mõtteavalduse siin seepärast, et ta osutab termini niisugusele tähendusele, mida tavaliselt üksnes eeldatakse: kunstiloomingu uurijad rõhutavad ainult tema tehnilist aspekti, keeleteadlase jaoks on aga oluline, et jutt pole ükskõik millisest, vaid nimelt loometehnikast.

Tõlgendades poeetikat kunstiteose tehnoloogiana kasutame seda terminit tema kõige otsesemas tähenduses. Ta pärineb kreeka sõnast *poiēo*, mille põhitähendused on «teha», «luua», «ehitada»; poeet on eelkõige tegija, ehitaja, looja; poeem — teos, töö.

Kaasaegne poeetika seab enda ette järgmised põhiülesanded:

Esitaks, kunstiteose seesmise struktuuri kirjeldamine.

Teiseks, kunsti tüpoloogiline analüüs temas peituvate konstruktiivsete printsiipide vaatepunktist.

Kolmandaks, kunsti funktsioneerimise uurimine üldises kultuurimehhanismis.

Need uuringud eeldavad aga poeetika kui teadusdistsipliini teoreetiliste teadmiste ja analüütiliste meetodite valdamist. Kunstiloomingul on oma tehnika, teaduslikul oma.

Kõigest sellest tulebki juttu siinses rubriigis avaldatavates esseedes.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

«Noorus kohustab»
Linnar Primägi

Põhimõtetega on nagu inimestega: just kõige edumeelsemad neist on sageli kõige reaktioonilisemat päritolu. Nõnda ka «Noorus kohustab» — kaunis üleskutse, mille põlvnemislugu viib meid tagasi XVIII sajandi lõpu Euroopasse, Suure Revolutsiooni aegsele Prantsusmaale, kus arvutud senise ühiskonnaelu põhjarusaamad jagasid Bastille' vangimaja saatust: neist ei jäänud kivi kivi peale.

Vahest kõige põrutavam oli tollasele ühiskondlikule teadvusele uudis, et inimest leidub maailmas üksainus *spécies*, pärisinimene, ning aristokraadid ei moodusta üldse eraldi liiki, mis täisväärtuslikult paljunedagi saaks ainult isekeskis. *Egalité*, võrdsuse idee tekkis esmalt just bioloogilise kontseptsioonina, arusaamana, et isanda — koguni kuninga* — eluniit pole tehtud teisest ainest kui tema teenri oma.

Aristokraadid niisugust juttu algul muidugi ei uskunud, aga praktiliste näidete varal veendi nad peatselt ümber. Ülemaailmse lihtsürelikkuse, «Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni» valgel minetasid mõttekuse (ja kehtivuse) päritav aadel, tiitlid ja vapid, kaotas õiguspärasuse feodaalne omand. Aristokraadiks jääda läks keeruliseks, seisus nõudis äkki pingutust. Vankujate meeleginnituseks ning apostaatide vastu läkski siis lendu manitsus: «*Noblesse oblige!*» — Suursugusust, st aadel kohustab — kõigest hoolimata — säilitama seisuse väärikuse ja kombed.

Kirjapandud kujul leiame selle algselt läbinisti reaktioonilise üleskutse aga alles keisririigiage se moralisti hertsog de Lévis' «Maksiimidest ja refleksioonidest» (1808), ning sealt juba tähenduses, mis annab märku Napoleoni võimu all esilekerkinud teeneteadli mentaliteedist: «Kes pärineb kuulsast

suguvõsast, peab oma lastele õpetama, et kui avalikkus on valmis neile au andma nende vanemate auväärsuse pärast, siis ootab ta, et selle jäljed ilmneksid ka nende lastes...
A a d e l k o h u s t a b .»

Seesama Prantsuse revolutsiooni töö oma langusjärgus 1794. aasta suvel, termidoorlaste tagurliku valitsuse ajal Pariisi tänavale seltskonna, kes kandis «kullatud» või «kuldse nooruse», *jeunesse dorée* sõimuniime, kuivõrd koosnes uusrikaste suurkodanlaste ning endiste aadlike võsudest. Nood panid erilist rõhku oma naeruväärsuseni peenutsevale väljanägemisele ning, malakad käes, kolkisid tänaval jakobiine ja lihtrahvast.

Nende kahe kontrrevolutsioonilise *slogan*'i ühendusest ongi sündinud meie edumeelne *jeunesse oblige*, «Noorus kohustab».

*

Võiks arvata, et noorus on olemas olnud alati, aga vähemalt kultuuriloolises mõttes pole see nõnda — noorus kui iseväärtuslik inimelujärk on samuti XVIII, kodanliku sajandi leidus. Just kodanliku võrdsuse pinnal tekkis ühiskondlikus teadvuses käsitus inimesest kui vabalt arenevast või vabalt areneda võivast ja vabalt arenema pidavastki olen-dist. Arenemine, milles seni oli nähtud vaid noorusega kaasnevat paratamatust, muutus inimest kui tervet liiki eristavaks kvaliteediks: *noorurist sai inimese arhetüüp*. «Tormi ja tungi» ajastu varustas selle arhetüübi esmakordselt «geeniuse» omadustega, mis lähemal vaatlusel osutuvad kõik noore inimese iseloomulikeks omadusteks: mässumeelsus ja nonkonformism, jõud, loomulikkus ja looduslähedus, fantaasia ning julgus, elamine omaenese seaduste järgi — isiksuse kvaliteedid, mis paljudel tolle aja autoritel kristalliseerusid mütoloogilise *Prometheuse* kujus. Kõige tüüpilisemalt ehk Goethe samanimelises luuletuses (1775):

Kes aitas mind
titaanide õeluse vastu?

Kes päästis mind surmast,

kes orjusest?

Eks ole kõik su enda töö,
pühalt lõõmav südal!

* Meenutagem vaid Saint-Justi sõnu Rahvuskonvendis 14. novembril 1792: «Kuningat ei tule kohtu alla anda mitte tema valitsemisaegsete kuritegude eest, vaid selle eest, et ta on kuningas...»

Siin istun ma
 ja enda kujukärgi
 loon rahvasoo,
 kes on nagu mina —
 vaevleb, nutab,
 naudib ja tunneb rõõmu,
 ja nagu minagi
 ei karda sind, /Zeus!
 (Tlk A. Sang.)

Lootust ja veel realiseerimata võimalusi tulvil noor-oleku kui ainsa inimväärse seisundi kõrval pidi vanemine paratamatult tunduma ahvatlusetu, desillusioneeriv. Toosama Goethe näiteks meenutab just oma Prometheuse-aja tähendusrikkaima luuletusena Edward Youngi «Õmõtteid»:

Then old Age and Experience, hand in hand,
 Lead him to death, and make him understand,
 After a search so painful and so long,
 That all his life he has been in the wrong.

Ning vähemalt kirjanduses, mis oma ajastu ühiskondlikku teadvust peegeldas ja mõjutas kõige vahetumalt, omandas noorus iseisva elujärgu tähenduse puht füüsiliseski mõttes: uueks teemaks sai noore inimese surm. Elu lõppemine noorusega, elu, mida täidab ainult noorus, muutus eluks kõrgemas mõttes («Ainult kangelased surevad noorelt»). Ja kui Goethe 1774. aastal avaldas oma «Wertheri», siis ei saanud temast üleöö mitte üksnes Euroopa tuntumaid kirjanikke, vaid ka oma ajastu noorsoo juhtiv ideoloog, nooruse-idee lipukandja. Surra noorelt ja kangelasena muutus sestpeale Euroopa kultuuris ikka ja jälle süttivaks ihaldusväärseks. Nooruses hakati korraga nägema inimelu krooni, tippu, mõtet.

*

Ometi — meeldigu see või argu meeldigu — on kogu meie tsivilisatsiooni areng olnud suunatud vaid sellele, et poleks vaja varakult surra. Tsivilisatsioon töötab vanaduse jaoks ja nõnda pole ka midagi kummalist selles, et lause «Noorus kohustab» ei käsita noorust enam mitte iseväärtusliku eluetapina, vaid pelga sissejuhatuse või ettevalmistusajana, mis omandab väärtuse õieti alles hilisema täiskasvamuse läbi — sedamööda, mida tõhusam on olnud nooruse piüid endast üle ja lahti saada. «Noorus kohustab» on üleskutse en-

nastalgavusele, mille kohaselt elu eesmärk ei peaks olema jääda võimalikult kaua (või igavesti) nooreks, vaid saada võimalikult ruttu vanaks.

Vanadust on ju ikka ja kõikjal seostatud tarkusega, mida siis on defineeritud kui elukogemust ning ettevaatlikkust, st otse vastupidisena geniaalsusele «tormi ja tungi» eestvõitlejate käsituses. Pölvkondade või isade ja poegade vastuolu, meile nii hästi tuntud XIX sajandi kirjanduse põhjal, on tervenisti kantud sellest maise elutarkuse ning surmapõlvaga tiivuka geniaalsuse konfliktist, mida ühelt poolt esindab kõige selgemini ehk kinnitus, et «noorus on küll haigus, aga õnneks möödub», ning teisalt veendumus, et «les grand-pères ont toujours tort» («vanaisadel pole iial õigus»).

Kaine mõistus ütleb siiski, et elu kui pikaajalise terviku seisukohalt on noorus sellele keskendumaks liiga põgus periood. Vananemise paratamatus maksab vastuhakkajale õelalt kätte naeruväärusega, mida küll viisakuse pärast tavatsetakse nimetada nooruslikkuseks, mis aga oma optimistlikus ebakriitilisuses tegelikult väärib infantiilsuse nime. Inimese saatus on küpseda ning ainult väga julged või väga rumalad ei tee oma saatusest endale eesmärki. Ülejäänule on adresseeritud need read Hesse luuletusest «Astmed»:

Kord närbuvad kõik õied ning kõik noorus
 Kord taandub, sest on sellelegi eale
 Ju antud oma tarkus, oma voores,
 Mis ju ei tohi kesta igavesti.
 (Tlk A. Kaalep.)

Et inimene lapsikuks ei muutuks — või nagu arengupsühholoogid ütlevad: et tema IQ ei langeks —, on ainult üks võimalus: küpseda vaimselt kiiremini kui füüsiliselt. Ja selles ühes mõttes on «Noorus kohustab» muidugi ehmatavalt tõsi: infantiilseks jääda ei nõua mingit pingutust.

*

Täiskasvamus, kuivõrd ta infantiilsusele vastandub, on kahtlemata mõistuse omandus, seisund, milles inimintellekti iseloomustab iseseisva kriitilise analüüsi võime. Et see võime tugineb teadmistele, siis pole ta mitte valmis kujul kaasa sündinud, vaid kultuuristumise käigus arendatav, õpitav.

Terve tsivilisatsiooni ajalugu elab teadmiste vormis. Ja kui vähemalt meile tähendab täiskasvamus eelkõige tsiviliseeritust, siis tä-

Jaak Arro, s 1957.
«Linna».
Õli, papp, 1983.

hendab see ka ülesamist lapsikust illusioonist, nagu saaks tsivilisatsiooni mitme tundmatuga võrrandeid lahendada mingi üheainsa või paari antud suuruse alusel. Teadmisi ei või iial olla küllalt. Vaat mispärast pole võimalik meeletiigutusega lugeda 26-aastase Flaubert'i ahastushüüdu: «Il faudrait vivre deux cent ans pour avoir une idée de n'importe quoi.» — «Tuleks elada kakssada aastat, et üldse millestki ettekujutust saada!»

Kahtsada aastat ei anna meile keegi. Rhodos on juba me jalge all ning tants iga hetk algamas. Ei ole aeg pikali heita. Aeg on eritleda, analüüsida, kaaluda, hinnata. On meie kord olla vaimult täiskasvanud, on meie kord mäletada tsivilisatsiooni.*

See on midagi enam kui küsimus kohustusliku koolihariduse läbitegemisest (mis seni, kui kõneldakse üksnes õpetamise ja mitte õppimise reformist, küsimuseks ei kasvagi). Küsimus on pidevas enesetäiendamises kui vaimuelu elamise viisis.

*

Lakkamatu vaimne kasv on tsivilisatsiooni-teadliku inimese eetilise imperatiivi ega niisil mitte ainult noorte kohus. Selles mõttes

* Selles seoses meenub meie sajandi algupoole suure reaalteadlase Hermann Weyli täheldus, et kui spetsiifiline füüsikaalane andekus katkeks üheainsagi inimpõlve ajaks, siis võiks moodsa füüsika hoone kokku kukkuda ja pärastistele generatsioonidele tunduda vaid pentsiku spekulatsioonina. Kui arvestada füüsikaalaste teadmiste tohutut kasvu teisel sajandipoolel, siis võib kujutleda, et unustamiseks piisav aeg on mitmekordselt lühenenud. Nõndasamuti on lugu ka kõikidel teistel teadmisaladel.

on lendlause «Noorus kohustab» kahtlemata tendentslik, indulgentslik (kui vanurite vabastuskiri) — ning ebaõige.

Teises mõttes — et noored kohustavad ka vanemaid põlvkondi tasemel püsima — aga tähelepanuväärne ja õige. Et ollakse noor, pole pelgalt vanaduse tragöödia, vaid ka tema inimsuse stiimul.

Tuksata, noorus, kui maru, kui äike, piitsana sähvata vanade üle!
Tule ja tõuse kui kevade päike, loomise rõõmuga sütitä süle!

Nõnda on selle äratundmise sõnastanud meie rahvuskirjandusliku nooruse lipuluuletaja Gustav Suits.

Meile eestlastele tähendab «Noor-Eesti» kogemus muide rahvuspedagoogilist näidisõppetundi teemal «Noorus kohustab», õppetundi, milline kultuuriplahvatus võib tekkida omaenese ebatäiuslikkuse, omaenese nooruse kollektiivsest arusaamast, kui — oma seniseid saavutusi halvustamata — põlatakse ülbet enesega rahulolu ning aina püüeldakse oma kultuurilise silmaringi avardamist ja sügavamalt arusaama meie tsivilisatsiooni teedest. Kas ei meenuta just niisugust rõõmsat kogemust need Hando Runneli read? —

ÜKS VÄGA VANA RAHVAS,
kel muldne tarkus suus,
meid teretas aegade tagant
ja ütles, me olla uus,
ja ütles, me olla elus,
me päevad olla veel ees.
Ning seda õnne kuuldes
meil olid silmad vees.

FILOSOOFI MÄRKMIK

Ülo Kaevats

Kultuuri saab uurida, mõista ja ette kujutada teatavasti väga erineval viisil. Globaalses vaates ja näitlikult võib teda kujutleda üleskäigutrepina, mille lakkamatu ehitamise käi-

gus on inimkond kasvanud ürgühiskonnast kõrgtsivilisatsiooni. Niisugune progressiastmestik tekib, on olemas ja kindlustub vaid inimeste, üksikeste väljavahetavate põlvkondade loovas tegevuses, raugematus käte- ja mõtetetöös. Kuid ühtaegu vormib see looming inimesi endidki, kujundab nende elu- ja vai-

mulaadi, loob edasiehitamise võimalusi. Pole seega kaugeltki vähetähtis, millised osised kultuuri moodustavad ja missugustes seostes nad omavahel on.

Varasel arenguastmel olevate rahvaste vaimuelu põhivormiks on igal pool olnud mütolooogia. Nüüdisteadvus peegeldas ja orienteeris hõimuelu, oli kollektiivse käitumise mitmekülgne ja võimas regulaator. Mütolooogiline mõtlemistüüp tegi tolle aja inimestele maailma koduseks ja seeläbi tundsid nad oma osadust maailmas. Aga müüdielu igavene kordumine ei sisaldanud endas peaaegu üldse edasilükkumispüüdlust. Kultuuri edastamise kõikehõlmavaks viisiks oli inimtegevuse väljakujunenud tüüpelementide (traditsioonide, tavade, tabude jm) säilitamine-edasiandmine, kultuuri rikastamisel polnud praktiliselt mingit tähtsust.

Ligi kolm tuhat aastat tagasi tekkis enam-vähem üheaegselt kolmes antiiktsivilisatsiooni keskuses Indias, Hiinas ja Kreekas müüditeadvuse kriis. See ei suutnud enam uueneda ühiskondlikku olemist «teenindada». Mütolooogia asemele ja kohale tekkis filosoofia, täites ühiskonna vaimuelus selle «tühja ruumi», kust mütolooogia välja tõrjuti. «OümPOSE saatus,» kirjutas A. Herzen, «otsustati sel hetkel, kui Thales pöördus looduse poole.» (Miks ja kuidas niisugune revolutsiooniline muutus toimus, samuti India ja Hiina filosoofia eripärast — sellest kunagi edaspidi.)

Mütolooogia ja filosoofia on sügavalt erinevad ühiskondliku teadvuse vormid, nad on osalised täiesti erineva iseloomu ja arenguseadustega kultuuris. Niisugune mõttemutatsioon, mis ajaloolastelt Kreeka ime nime saanud, sünnitas uue kultuuritüübi, mida tunname euroopa kultuuri tähenduses. See on omamoodi vastand traditsionaalsele kultuurile, dünaamiline, kiirelt arenev. Vähemalt viimase nelja sajandi jooksul on euroopa kultuuri ümberkujundava toime ulatus olnud juba lausa ülemaailmne.

Kõigis neis muutumistes on nii- või teistmoodi osalenud ka filosoofia.

Aga siiski, kolm viimast aastatuhandet inimkonna kultuuriloos! Ajaloo mastaabis väike ajalõik, aga ühiskonna arengus? Mõelda vaid, see on ju peaaegu kõik — nii antiik, keskaeg, renessanss, uusaeg kui meie kahekümnes sajand. Kui palju on siin tekkimiskadumisi, kvaliteedihüpetega uuenumisi, ennenägematuid avaratumisi ja ... iseendaksjäämist. Kõik see muutumise ja püsimise, pi-

devuse ja katkevuste, mitmekesisuse ja ühtsuse põimim on ka filosoofia saatuse lugu, nii vormis kui sisus, otse ja kaude.

Oma nime just niisugusel kujul on filosoofia saanud oma ühe sünnimaa — kreeka keelest, seal on see laenuna levinud muudese ki keeltesse. Sisu järgi on teda — nagu üht head last kunagi! — veel mitut moodi «ristitud»: tarkusearmastus, mõteteadvus, maailma- ja eluvaade, olemis- ja tunnetusõpetus, mõistuse ja südame distsipliin. Seda sisus üsnagi laialikiskuvat loetelu pole ei-tea-mis keeruline tunduvalt pikemakski teha — nõnda hea, vajalik ja mitmekülgne on see laps kultuuriloos olnud!

Ükski asi pole igavene. Ajavoolus vajaminevat elujõudu on filosoofia usinasti kogunud pealetulevate inim põlvde suurimate mõtlejate loomungust. Sidet juurte, eelkäijatega on aidanud alal hoida kirjasõna, säilitades minevikutarkade õpetusi ja neid läbi aegade edasi kandes. Alla ei tohiks siinkohal hinnata ka kõigi tarkusearmastajate lugupidavat aukartust ning siirast vaibumatut huvi.

Filosoofia arengutee päris algusest meie päevadesse välja on olnud keeruline ja täis vastuolusid, hargnemisi ja käänakuid. See on võngelnud-hüpelnud läbi vaimuelu tõusudes ja langustes heitlike sajandite, eriilmeliste (rahvus) kultuuride, ainukordsete mõtlejaisiksuste. Ajalugu, ühiskondlik-ajalooline protsess, kultuuri areng on filosoofiat mitmel viisil vorminud ja kujundanud: lisandunud on uusi mõtteehtuslikke ladestusi, avardunud (aga ajuti ja mõnes suhtes ahenedud) käsitlusaine ja vaimne perspektiiv, mitmekesisistunud vastastoimed muude kultuuriosistega. Täpsemaks ja sügavamaks on muutunud filosoofilise kirjeldamise-mõtestamise-seletamise vahendid, vahedamaks kriitilise analüüsi skalpell, paksemaks positiivse kogemuse kihid.

Kogu see edenemine on teoks saanud suundadeks ja vooludeks lahknevuste, sisetiste eituste ja järjepidevuse, kriitika ja ülesehitava mõtetegevuse vormis. Filosoofiast (ainsuses) saabki rääkida õigupoolest vaid kui ühtsusest mitmekesisuses, kui paljudele filosoofiatele üldomasest, eristamaks teda vaimuelu muudest aladest. Lähemal vaatlemisel selgub, et siledast tõusujoonest ei saa siin jutugi olla, filosoofia arenguprotsessis on peidus sügav vastuolude dialektika. Näiteks vaieldamatu edasilükkumise kõrval täheldame filosoofia ning filosoofidest mõistuserütlite lakka-

matut kahevõitlust ikka ja jälle uues kuues kerkivate igaveste probleemidega. Miks nad kord juba mõnedegi suurte asjadega ühele poole ei saa?

Paraku mitte alati ei ole filosoofia saanud olla niisugune, missuguseks filosoofid oleksid tahtnud ta luua. On siis suutlikkusest puudu tulnud? Vahel sedagi, aga mitte alati. Ei ole ju filosoofia mingi «asi iseeneses», puhas (enese) kriitiline mõistus, suveräänne vaimu-elu fenomen, vaid materiaalse elutegevuse kohal kõrguva ideoloogilise pealisehitushoone üks korruseid. Ühiskonna sotsiokultuurilise liikumise suund ja hoog, ajastu vaimuruumi laius ja kõrgus, tulevikuidealide kirkus ja veetus — kõik see ja veel muudki determineerivad filosoofia igapäevaelu ja muutumise.

Filosoofia ei ole lihtsalt üks vaimuelu fragment teiste omasuguste reas. «Filosoofia on mõtetes hõlmatud ajastu,» ütleb tuntud aforism, väljendades kujundlikult filosoofiale omast taotlust käsitada võimalikult laiahaardeliselt ja tervikseostes maailma ning inimese kohta selles. Ajastu sotsiaalse, tunnetusliku ja kultuurilise arengutaseme kokkuvõtte, tihenduse, tuumana on ta ühtlasi üheks edasilikumise tõukevedruks, toimides vaimuruumi avardaja, intellekti harija ja (teaduse kaudu) potentsiaalse praktika uute dimensioonide viisandaja rollis.

Niisiis on filosoofial kokkupuuteid ja vastasseoseid kõigi inimtegevusaladega. Teisalt jälle on pea igal inimliku tunnetuse, läbielamise ja sihiseadmise probleemil oma filosoofiline tagamaa, üldistus- ja põhistusmõõde. Filosoofia huvi Inimese ja inimeste huvi filosoofia vastu on põline, mõlemapoolne, vastastikku arendav ja kasutoov.

Filosoofia ongi oma loomult ajas muutuv ratsionaalne dialoog. Dialoog ajastu ja inimesega, elava loovtegevuse ja kultuurijuurtega, mineviku, oleviku ja tulevikuga.

Filosoofial on tänapäeva arenenud maailma ühiskonna elus igati väarikas koht. Ometi pole ta oma võimalusi veel kaugeltki ammendanud. Pole olemas mingeid keeluseadusi, mis piiraksid filosoofia toimeala ja osatähtsust sotsiaalse tegevuse sfääris, kultuuriloomes, inimvaimu harimisel. Paljud viited — nii kogu inimkonna kui nõukogude ühiskonna elust — ennustavad filosoofiale lähitulevikus (ajaloo taustal — järjekordest) «tähetundi». Ajastu globaalselt vastuolulise ja ene-

setapuotlikult äreva olemise arengusuundumuste tabamine lihtsalt vajab filosoofia tunnetusjõudu ja tervikmõtestust. Ja murranguaja sihiseadmised — konkreetseid humanismiideaale, et Elu ja Inimene ikka kesta saaksid ja olema jääksid.

«Valmis» ei saa filosoofia mitte kunagi...

«Filosoofi märkmik» on kavandatud seisjuhatuse ja -vaadetenä filosoofiamaailma. FM taotleb lühiartiklite, vabaarutluste ja mõtiskluste vormis pakkuda filosoofilist vahelugemist, mineviku ja moodsa mõttekultuuri mosaigikiilde. Sisuldasa koonduvad siinsesse kirjutisteketti filosoofia põhimõistete sisuvaatlused, arutlused maailma- ja eluvaate põhiküsimuste vallast, «tarkusearmastuse» igaveste probleemide mõttevoluti hargnenud lahenduskatsete ekspositsioonid, suurmõtletajate tutvustused jms.

FM ülesehitus ei ole allutatud rangelt raamivatele süsteemiprintsiipidele ei sisus ega vormis. Kummatigi ei ole süsteemimeel tegijaid päris maha jätnud. Järjekindlal lugemisel võiks neist arutlus- ja teadmistükikestest aegapidi enam-vähem seostatud mõttevisioonide sugeneda. Vähemalt mõnede probleemikontsentrite ümber ja iseseisva edasimõtlemissahte korral kindlasti.

Tänapäeva professionaalne filosoofiateadmine on eriettevalmistuseta inimestele sageli raskesti ligipääsetav, sest lugejapoolset tarvilikud eelteadmised teksti ja sõnumi mõistmiseks võivad osutada hõredaks. Filosoofide erialases mõtlemis- ja keelepruugis omaks võetud terminoloogia, argumenteerimise tehnilised võtted, põhistusmallid, filosoofiaajaloolised lühiekskursid-viiped, kriitika mängureeglid jäävad arusaamatuks ning tunduvad igava, akadeemilise mõttemängu või isegi tarbetu targutamisena. Seetõttu täidab filosoofia osa oma sotsiaalseid funktsioone nn populaarfilosoofia kujul. Meie arvates on seegi pärisfilosoofia, mitte viimase koolipoisile arusaadavaks lahjendatud üldteada põhisisu, mis siis belletristlikus tulevargis vahule löödud. Tõsi, möödapääsmatuid järeleandmisi analüütilises, loogilises, tehnilises ränguses peavad tasakaalustama sünteetilised, emotsionaalsed, kommunikatiivsed vahendid, üldarusaadavust taotlevad mõtte- ja stiilikihistused. Populaarfilosoofia ei ole niisiis filosoofiast laenatud lisandustega argiteadvus, (populaar) teadus või koguni sõnakunst. Kuigi, jah, temas on igaihest neist

midagi ja selge piiri tõmbamine nende vahele on tihti peaaegu võimatu.

Populaarfilosoofia olemuslikuks tunnuseks on ikkagi filosoofiline maailmateadvustamisviis. Kui filosoofilist maailmanägemisviisi, probleemiseadet ja lahendusi saaks kadudeta «puust ette teha», harimata tavateadvuse tasandile taandada, siis poleks ju filosoofiat vajagi! Sel juhul oleks ta vaid vaimset naudingut pakkuv ja vaba aega täitev klaaspärlimäng. Ajalugu ja argumendid veenavad meid siiski, et filosoofia võib mõne inimese jaoks ka seda olla, aga ta ei pea seda olema ning olemuslikult ja oma põhiosas ei olegi.

Nõnda siis on populaarfilosoofiagi pärisfilosoofia ja vajab tarkust *a r m a s t a v a i d* lugejaid. Skeptik võib siinkohal ennast proovile panna. Jaa, jaa, kui vaid teaks täpselt, mis on tarkus? ja mida tähendab armastama? — vaid siis saaks täie asjatundmisega ja lõplikult isenda lugejakuuluvuse otsustada.

Ainus, millega meie kõhklejat julgustada saame, on lohus, et peale FM nappide lehekülgede lugemisaja pole siin kaotada midagi . . .

Nüüd jääb veel vaid lisada — mis oma iseendastmõistetavuses on õieti üleaarungi! —, et meie käsitluse maailmavaateliseks orientiiriks, metodoloogiliseks aluspõhjaks ja väärtushinnangute mõõdupuuks on marksistlik filosoofia. FM pakub populaar- e igamehefilosoofia vormis lähi- ja kaugvaatlusi kirjavast (filosoofia)maailmast, nähtuna läbi marksistliku maailmamõistmise prillide.

Tänane avalugu on FM kirjutisterea saatesõnaks; punktiirsisemes filosoofia arenguteed ja -tausta ning heitsime aruõudva ettevaatepilgu märkmiku lehekülgedele. Siin sed tihendatud mõttearendused sisaldavad palju küsimusi, mis küsisõnutsi küll otse tähistamata. Olgu nad heatahtlikuks taganttõukajaks tegijaile ja vastuste ootajaile.

VAATENURK

«Käsi kirjutab sõnu»
Mart Orav

Tõnu Önnepalu. *Jõeäärne maja*.
«Eesti Raamat», Tallinn, 1985. 48 lk.

Autor on luulekogu raaminud sihipäraste tekstidega. Avaluuletuses esinev määratlus (ja panen kirja selle loo) lubab arvata ka kõik järgnevad luuletused koos mõtestatuks. Neljaosaline (sisukorras küll eraldatud) — «Mis rõõmutu elu» vahendab poeedimina deprimeeritud emotsionaalset seisundit, mille lähteks on kokkupuude luuleriigiga (vrd *Varem/ oli luule suur jõgi/ mina — madalad kaldad*). Negatiivsest küllastusest taaspuhastumise vajadus sisaldub lüürilises pöördumises sama luuletuse lõpus: *Luht ootab vihma/ sooja valget sadu/ mis seinana langedes/ uhaks ta puhtaks/ kevade savistest setetest/ Tule mulle vihmaks*. Luulekogu lõpüksikkel «Mu maja» osutabki toimunud selginemisele. See ei saagi olla identne alg-

seisundiga. Kulmineerivas viimases tekstis kohtuvad jälle luulekogu alguse jõgi ja kaldad: *Mu maja/ on jõe madalal kaldal/ Päevast luitudud/ rõskusest pehkinud/ peaaegu täiesti/ saanud selleks/ mis oli*. Jättest puhastunud hing on tasakaalustatud, meel kinnitatud kindlamaks endisest. Nende seisundikuulutuste vahele jäävad tsüklid esitavad eelkõige galerii reaal- või imaginaarmaastikust lähtunud muljeid ja meeleolusid.

Tõnu Önnepalu värsiloomes põhielementiks on kirjeldus, sageli üliobjektiveeriv («Laupäeva õhtul buss», «Ammugi unarul üksikul», «Kaks kuud»). Luuletaja näeb ja väljendab, kuid puudub vahepealne tundmine: *süda ei tunne sõnu — käsi kirjutab sõnu*. Meeleolu edastavais kirjeldusis on subjektiivsust alget rohkem («Täna pean videvikutundi», «Hommikul purjetab päike latvade kohale», «Tuul vahedalt lõikab mu ihu»). On ka liitumist, kus muljele lisanduvad meeleolu edastavad värsid («Niisugune on see tund»).

Muljed järgnevad üksteisele nn sekundi- või taskuraamatustiilis. Eelkõige on nende

lähteks looduse puhtam ja ülendavam pool. Kõik poeetilises maastikus toimuv on poeediminale loomulik ja aksepteeritav («Kütt», «Novembriõhtu esimese lumega Raadi kalmistul»). Traagikale siin kohta pole. Muljeline esituslaad välistab hinnangu nähtustele ja asjadele. Pilgu peatuma jäämine sillerdivatele välispindadele tingib ka, et asjade «olemuse» järele ei küsitagi. Domineerivale loodusele võib alistuda endakaotuseni: *mind pole* («Õhtupoolikul»). Teised inimesed on selles maailmamudelis eksikülalised. Nendegi sisemusse autoril asja ei ole. Maailma korrastatus ja leplikkus välistab ka koomilisuse skaala pea kõik astmed, erandiks mõni väga sordiinitatud ironiakäik («Mis on tõelisem?», «Mu maja» II). Ironia kui «karge mõistuse ja valva teadvuse» esindaja puudumine lasseb mõnikord triumfeerida sentimentaalsusel («Põhjatuu laul»). Enamasti välistab monotoonne tundelaad siiski emotsionaalsed äärmused. Muljeterea mõeldav lõpmatus tingib tekstide fragmentaarsuse. Tõnu Õnnepalu kujutuslaadil on, ime küll, tüpoloogilisi kokupuutepunkte vana hea impressionismiga. (Arvestades autori tõlkehuvisid tohiks vahest oletada ka tutvust prantsuse luulega.)

«Jõeäärse maja» poeetiline ruum asetub meie ette suveräänsena ega ole vähimalgi määral repressiivne lugeja suhtes. Nn kaasautorluse välistab selliste signaalide nappus, puudumine või möödarihitus, millede abil vastuvõtja võiks luua oma teksti. Valitud kujutuslaad tingib teksti kodeeritud intensiivsuse vähesuse, mis nullistab ka vastuvõtu intensiivsuse. «Ütleksin, et suurim luule seisneb intensiivseimate ja sügavaimate elamuste valamises intensiivseimasse vormi. Intensiivsus ei tarvitse olla plahvatuslik, see isegi võib väljenduda alatoonitusena: diskreetne õrnus võib olla sama pingeline kui raev, diskreetne meloodia sama mõjuv kui marseljees. Kuid midagi peab kuski süttima — kas leebe tulena või lausa leegina,» on iseloomustanud Ants Oras. «Jõeäärse maja» autor on «ebakunstlikule» luulevormile tendeerinud teadlikult. Enamasti argisest keelekasutusest valitud sõnadel pole individuaalset värvingut. Abstraktseid mõisteid on harva (*igavik, olev, olematu*) ja nendega ei oska autor palju peale hakata. Osalt masinlikustunud keelekasutuses on banaalsusi (*truu süda, hubisev kollane küünal, teekannu sumiseb, tibutab uduvihma*). Distiplineerivas meetrilises luules on keele allumatus autorile eriti ilmne («Kuu-

loojang»). Olulisim on aga Tõnu Õnnepalu nõrkus *Dichter*'ina, tihendajana. Teksti liiasus on tal kohati lausa nõutukstegev. Seda sorti luules aga tühistab üksikluuletuse mõju ainuski ebakõla tervikus.

Tõnu Õnnepalu luulelaadil on ühispunkte luule sellise arenguga, mida iseloomustab kavatsuslik lihtsus, loomulikkus ehk kunstlikkusetus, maksimaalne kõnekeelelähedus, loobumise lüürismi ja intiimse tooni kasuks. Proosa ja poeesia piiri kadudes muutub tekst luuleks vaid viimasena manifesteerituna. Teisel on luules keelelisest artistlikkusest loobumist ja tegelikkuse dokumentaalset ja naturalistlikku välgvalgustamist nimetatud postmodernistlikuks kujutusviisiks. Kõnekeel vältivat seejuures keele estetiseerimist ja kunstlikkust. Luuletajad, keda käsitlevate tööde refereeringuist need iseloomustused pärinevad, kuuluvad küll selliste kultuuriringide tänapäevakirjandusse, millest meie kultuuri-teadvus on seni saanudki rohkem aimu refereeringute refereeringute kui tõlgitud algtekstide kaudu. Tõenäoliselt on aga sellele suunale aldistumas osa Eestigi luulest. «Küsimus seisab siin rohkem luuletajas kui põhimõttes,» on erinevate luulelaadide kunstiväärtuse kohta kinnitanud Heiti Talvik pool sajandit tagasi.

Muutuvad nii ajad kui luuletajad. Seejärel on aimamatu praegu ka debütandi mundris avalikustatud Tõnu Õnnepalu (sünd 1962) edasine luuletete. Tartu lehtedes ilmunud kriitika mõõndusteta kiiduga ei sõanda siinkirjutaja liituda. Ootame ära.

Natuurlik sõna
Joel Sang

«Sõna» nr. 9.
«Loomingu» Raamatukogu 1986,
nr. 14/15.

«Meie «noorpoeedid». . . elavad oma vaimu ja fraasiga täiesti selle modernismi koolis, mis meie moodne värsi- ja proosalüürika silmapilgul pakub. / — — — / Reformeeritud Lõuna-Eesti keel, stiil — kas à la Under, Semper ja Tuglas «friseerit», ehk jälle Alle ning Barbaruse metsikute salkudega. Ning peab ütleva, et õppurid oma õpparitele mitte

häbi ei tee, vaid mõnegi pala alla väga hästi võiks «kuulsamad» nimed panna, ilma et keegi paha aimaks.»

Nii arvas omal ajal Hugo Raudsepp. Laenasin selle tsitaadi Rein Kruusi artiklist «1920. aastate alguse noorkirjanikest», mis kroonib «Sõna» viimase numbri. Tsitaat on kõnekas, siit annaks tõmmata tänapäeva mitmeid otseseid paralleele, kuid Kruus oma tuntud delikaatsuses on sellest loobunud.

Raudsepa hinnang peab paika paraku ka 80. aastate noorkirjanike puhul. Algajail puudub enamasti jõud ja iseseisvus, ikka sõrgivad nad eelmise põlvkonna sabas, käivad juba sissetallatud radu. Ühes on tunda Luike, teises Runnelit, kolmandas Kaplinskiit jne. Noori on sellepärast pidevalt manitsetud ja näägutatud. Ainult Sirje Ruitsoo on püüdnud näha epigoonluses voorust, ristinud jäljendused allusioonideks ja kõnelnud kirjanduse küpsusest. Kas eesti kirjandus on tõesti küpse?! Ei tahaks nagu uskuda. Midagi peab tulema veel.

Meie noor kirjameeste põlvkond on alles hiljaaegu jõudnud selgema enesetunnetuseni ja «Sõna» viimane anne esitabki asjaomase deklaratsiooni. Avakirjutises «Kas ei ole nooruse aeg?» tõdevad Kajar Pruul ja Kalev Kesküla ühtse põlvkondliku programmi puudumist ja seletavad seda pikka aega valitsetud globaalse surutisega — ühiskondlik stagnatsioon, modernismi kriis jne. Sellelt pinnalt ei saagi võrsuda teovõimsat edasipürgivat generatsiooni. Kõik see on õige, aga mingi tee peab ju ometi valima. Euroopa kunst on suubunud akademismi, manerismi, postmodernismi. Kui edasi liikuda ei saa, tuleb minna tagasi. Sest peatumine on keelatud.

Nüüd hakkab jälle kõlama ülalesitatud tsitaat, aga juba uues ühenduses. Selge see, pole kerge välja pääseda oma vahetute eelkäijate varjust, eriti kui ees on sellised kujud nagu Luik või Runnel, Valton või Unt. Segab juba liigne pietet. Hoopis lihtsam on kohelda kirjanduslukku varisenud vanameistreid. Ja nende matkimine ei ole ka enam paljas matkimine, vaid kunstikavatsuslik stilisatsioon. Nõnda ongi praegune akadeemiline noorus avastanud enda jaoks 20. aastad ja paistab tollasest fluidumist kõvasti sisse võetud. Kõige avalikum märk on vahest «Siuru» salongi asutamine Tartus, ent üha selgemat keelt räägivad ka noorkirjanike tekstid.

Kuigi arglikke viipeid oli juba varemgi, manifesteerus see retrosuund Jaan Unduski

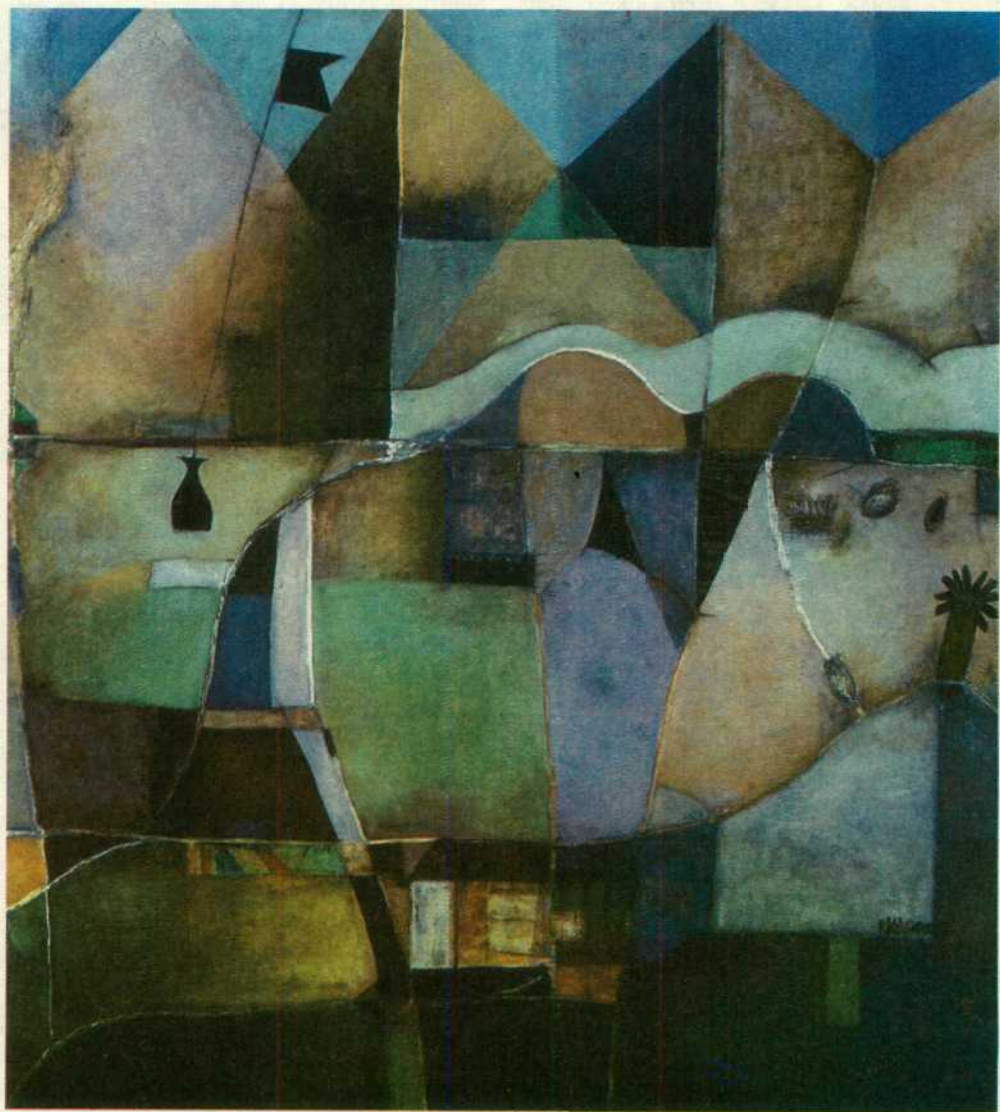
monoloogis «Sina, Tuglas» (ilmunud «Loomingus» 1986, nr 2). «Sina, Tuglas» on meisterlik stilisatsioon, millele võib ette heita ainult kohatist punnitatust, kaldumist jaan-krossilikku barokki. «Sõnas» jätkab Undusk oma liini jutuga «Kolm kimpu». Siingi iseloomustab teda kujukas ja küllane keelepruuk; kergelt kiimlev stiil annab vagajutu-laadiga kena kontrasti. Aga «Sõnas» ei ole Undusk enam üks, tema kõrvale on astunud teine väljapaistev stilist Mart Susi artikliga «Ühe kriitiku metodoloogilistest meeliskalduvustest».

Susi Tuglase-käsitus on uudne, kuid uudne mitte niivõrd sisulises kui just väljenduslikus plaanis. Nimelt kasutab Susi järjekindlalt Aaviku keelt, nii et teksti üldarusaadavus selle all tublisti kannatab. Rangelt võttes ei mahu tema stilisatsioon enam hästi 20. aastate raamidesse — paljud sõnad (*koiduma, järeutus, sirnang* jt) puuduvad Aaviku «Uute sõnade sõnastiku» teises trükis. Kuid see polegi tähtis, tähtsam on hoiakumuutus, mis teda eelmises põlvkonnast lahutab. Kui eelmine põlvkond põlastas ohjeldamatut sõnade sigitamist, siis näib uus plejaad solidariseeruvat selles punktis täiesti Meriste-Saari kogudusega. Kuidas seda seletada?

Seletusi on kaks.

Teada on, et inimese keelepädevus kujuneb välja enne puberteeti, mil ollakse vastu võtlik igasugustele innovatsioonidele. Sõnu võib juurde õppida hiljemgi, aga keelelised hoiakud enam naljalt ei muutu. Susi aastakäik on parasjagu selline, et tema verbaalne küpsimine pidi langema eelmisesse kümnendisse, mil uudissõnade tulv ähvardas uputada nii terminoloogiat kui ka üldkeelt. Kui veel mineaalsed tajusid keelelist isetegevust vanemate seltsimeeste klimakteerse narrusena, siis nooremad, kes selle laviini alla jäid, võtsid ehk kõike pakutavat pahaaimamatult, lihtsalt adapteerusid.

Teine seletus puudutab kunsti üldisi arenguseaduspärasusi ja tundub mulle veelgi usutavam. Ilmselt toimib siin lihtne, ent universaalne mehhanism — kunstis vastandub iga uus põlvkond eelmisele ja leiab seeläbi mingi sideme üle-eelmisega. Nõnda võiksime vaadelda eesti kirjanduses kaht enam-vähem selgepiirilist rida: ... «Noor-Eesti» ... arbujad ... kassetipõlvkond, ja sellega vaheliti ... «Siuru» ... Kross-Kaalep ... Undusk-Susi. Krossi ja Kaalepi neologismilembus on üldteada.

Rein Kelpmann, s 1960.
«Rajad mägedes».
Õli, lõuend, 1986.

Sirje Protsin, s 1959.

«Näotu maastik».

Õli, lõuend, 1983.

Viimase versiooni kasuks räägib seegi, et kõige vihasemad ja armukadedamad reaktioonid Unduski jutule tulid Olaf Uutilt ja Lembe Hiedelilt, kes kuuluvad Kaalepiga ühte põlvkonda. Ja pange tähele, üheks Unduski advokaadiks hakkas priitahtlikult... kes muu kui Kaalep!

Undusk ja Susi ei ole kaugeltki ainsad «Siuru» ihalejad. Kõnealusel «Sõnas» järgivad siurulikku poeetikat Mall Paas («Kolm luuletust Pierrot'le») ja Hasso Krull, serva pidi mahuvad selle alla ka Jaanus Adamsoni palindroomid ja Ringo Ringvee graafiline luule. Ehk on siiski liiast oletada selle põhjal mingi uue kirjandusliku rühmituse esilekerkimist? Võib-olla on asi üksnes rühmitajas? Teatavasti on numbriga koostaja Toomas Haug kirjandusloos asjatundja, kelle kitsam uurimisteema just «Siuru» ja «Tarapita». Muidugi on mängus ka Haugi käsi, kuid tema osa ei maksa üle tähtsustada. «Siuru» fluidumit hõljub mujalgi, näiteks käesolevas «Vikerkaar» numbris, kus ta on materialiseerunud Indrek Hirve elegantseteks värssideks.

Niisiis, uus põlvkondlik rühmitus on tõepoolest kujunemas, ja see on juba midagi. Samas pean tunnistama, et tema estetiitlik põhihoiak mind päriselt ei rahulda. Näen selle taga salonglikku mängu, «nauturlikku» harrastust, mis kuigi kaugele ei vii. Kahtlen, kas kõigel sellel on ikka tunnetuslikku kattet. Seepärast ühinen ma Pruuli ja Kesküla lootusega: «usume, et eesti luule julgeb vaadata näkku inimesele, ajale ja igavikule. Leiab, nähtu kiuste, jälle üles inimese mõõdu ning kuulutab seda tundetugeval sõnal. Vältib nii päevakajalise rameduse kui ka sügavama metafüüsikata meeliskluste karid. Kui läheb nii, on tõesti üsna ükskõik, mis aastakäikude mehed teda kirjutavad. Ehk kõeb selline luule juba praegu kusagil hoopis nooremate seas?»

Keskendudes arvustuses ühele tendentsile, olen ma seni ülekohtuselt mööda läinud auto-

ritest, kes ei taha koonduda Unduski lipu alla. Püüan oma viga käigupealt õiendada: alamõdulisi tekste «Sõna» viimases numbris ei ole, kogu materjali oleks ka «Vikerkaar» heal meelel ära avaldanud. (Ainult Margit Sutropi käsitus tundub teiste seas ülearu kompilatiivne. Diplomitöö kokkuvõtva peatükina oleks seegi 5+.)

Ja nüüd — mida taotleb vastasutatud «Vikerkaar»? «Vikerkaargi» tahaks toetuda noortele autoritele, maksimaalselt rakendada nende loomepotentsiaali. Kuid vaevalt see nii kergesti õnnestub. «Sõna» kogemus ütleb: kui hoida senist taset, ei suuda loominguline noorus praegu oma toodanguga üht kuukirja ülal pidada. Seepärast tuleb vanusetsensus esialgu kõrvale heita ja kasutada ka juba küpseid kirjamehi.

«Sõna» avanumbris lubati: «Loomingu» Raamatukogu» on jällegi avanud leheküljed noorte, algajate autorite loomingule. Seekord on ajakiri valmis seda tegema kaks-kolm, isegi neli korda aastas» (Paul Kuusberg). Ja: ««Sõna» üritab võtta ajakirja ilmet» (Mihkel Mutt). Milliseks kujunes aga «Sõna» jada tegelikult: I — 1980, II — 1980, III — 1981, IV — 1981, V — 1982, VI — 1983, VII — 1984, VIII — 1985, IX — 1986. Kui jätta kõrvale luuleklubide spetsiaalnumber (III), siis näeme, et «Sõnast» sai juba teisel eksisteerimisaastal noorte autorite aastaraamat.

Omaaegne «Sõna» (1918) oli koguteos ja ka uus «Sõna» ei saavutanud märkimisväärset regulaarsust. «Vikerkaar» (1922—25, 1930—34) aga oli perioodiline väljaanne ja loodame, et ka tema vastne nimekaim paljalt episoodiliseks nähtuseks ei jää. Nii nagu uusi väljaandeid ristides peeti silmas kultuuri järjepidevust, nii tuleks järjepidevust taotleda kirjastamispraktikaski. Seepärast ei maksaks ka «Sõna» päris hingusele saata. «Loomingu» Raamatukogu» kui tõlkeajakirja tiiva all võiks ta aeg-ajalt edasi ilmuda, koondades ja virgutades noori tõlkijaid.

LUGEMISSOOVITUS

Headuse õppetunnid
Vladimir Bragin

Kirjastus «Eesti Raamat» avaldas vene keeles Valentin Rasputini proosakogumiku, kuhu on võetud jutustused «Ela ja mäleta» ning «Tulekahju», jutud «Ela sajand ja armasta sajand», «Mida varesele edasi öelda?», «Prantsuse keele tunnid» ja «Ei saa-a!» ning ajalooline ja etnograafiline olukirjeldus «Siber ilma romantikata». Raamatu selline koostis võimaldab saada küllaltki tervikliku ettekujutuse V. Rasputini loomelaadist, milles äärmiselt mahukas kunstiline kujund põimub avaliku publitsistlikkusega, otsese pöördumisega lugeja teadvuse poole. Kahe erineva poolusena võiks siinkohal nimetada jutustust «Ela ja mäleta» ning kirjaniku viimast teost «Tulekahju», mille üle meie kriitikas praegu palju vaieldakse.

V. Rasputini looming on kantud tänapäeva muredest ja valust, tema loomingu juured on sügaval rahva elus, seepärast püüab ta hetkelise taga näha igavikulist, sotsiaalse taga üldinimlikku ning argiste asjatoimetuste ja murede taga olemise põhialuseid. Rahva eneseteadvuse lähteid käsitledes ei idealiseeri V. Rasputin neid, ta näeb nii nende häid kui ka nõrku külgi. Ühelt poolt on see «üldine ja laabuv olemasolu», mis on aidanud vastu pidada rasketel sõja-aastatel ja vahetult pärast neid. Teisalt aga on see ka oma normatiivsuses tardunud moraal, mis ei võta arvesse konkreetse inimese saatust. Mispärast hukub jutustuse «Ela ja mäleta» tegelane Nastjona? Minu arvates on traagilise lõpplahenduse üheks põhjuseks ka kategoorilise imperatiivi kokkupõrge, mille keerisesse Nastjona jäi nagu vesikikivide vahele. Valetada ta ei suutnud ja tõtt rääkida oli võimatu. Harjunud elama kogukonna tavade järgi, sattus ta olukorda, mil tema edasine saatust sõltus ainuüksi temast endast: «Niipalju kui vabadust ja jõudu jätkub, talita kuidas tahad, mine, kuhu heaks arvad». Aga tahtevabadusest jäigi Nastjonal vajaka, ta ei tajunud end sõltumatu isiksusena, individuaalsusena. Pealegi ei lohutanud teda ükski oma küla inimestest, keegi ei lausunud talle head sõna. Kõigist hüljatuna, kogukonnast väljalangenuna

otsustas Nastjona astuda viimase kohutava sammu, mis töötas vabanemist piinadest...

Dramaatilisest maailmatunnetusest on kantud ka jutustust «Tulekahju», kuigi tegevus toimub sedapuhku meie rahuliku «hüveolu» tingimustes. Ilmselt olid kirjastusel omad kaalutlused kogumiku koostamisel, kuid lugejana on kahju, et sellesse ei ole võetud ei «Viimset tärminit» ega ka «Lahkumist Matjorast», mis koos «Tulekahjuga» moodustavad omapärase triloogia inimese saatusest nüüdisajal. Autor ei jutusta lihtsalt külaelanikest, vaid meist kõigist, ta räägib sellest, mis meiega toimub, milles me oleme võitnud ja mida me kaotame, kui me «jõu üliküllusest» vehime teaduse ja tehnika progressi malakaga vasakule ja paremale ning miskipärast materdame sellega loodust ja kogu sajandite kestel väljakujunenud elulaadi. Asi pole üksnes üleujutatud külades ja maharaiutud metsades (kuigi ka nendes!), kõige tähtsam on see, et röövellik mõttelage suhtumine ümbritsevasse maailma jätab sügava jälje inimhinge, tuhabast südametunnistuse, kustutab piiri hea ja halva vahel: «hea ja halb on segamini läinud, see koledasti lehkav segu on hiljem kogunisti jalust ära lükatud». Need on read «Tulekahjust». Nii jutustuse pealkiri kui ka epigraaf «Põleb, põleb koduküla. . .» annavad kindla häälestuse. Leegitsevad külapoe laod, jutustuse peategelase Ivan Petrovitši «vaevlev ja karmune» hing ning lõõmava tulekahju valgus toovad selgelt ja eredalt esile need küsimused, mis viisid Ivan Petrovitši piirini, millest «edasi ei ole enam midagi».

Jegorovka küla, kus Ivan Petrovitš oli veetnud suurema osa oma elust, tabab Matjora saatust. Uues asulas, kuhu koondusid inimesed samasugustest küladest, nagu oli olnud Jegorovka, hakatakse alguses elu sisse seadma igivanade tavade kohaselt. Siis aga läheb kõik pahupidi ja sassi. Siia asusid elama «kergekaalulised inimesed, kes ei tahtnud ei majapidamist sisse seada ega ka aialappi harida, kes teadsid ainult üht teed — kauplusse, tahtsid kõhu täis süüa ja lüüa kuidagi surnuks tööajast tööajani jäävat aega. Alguses tööajast tööajani, pärast aga võeti juba tööajast endast lisa, töö jäi kaupluse varju ja mida aeg edasi, seda rohkem, ikka mõnusa-mini ja uljamalt.» See «kergekaalulisus»

ei ole iseloomuomadus, see on terve elufilosoofia, mis sünnitab kõikelukatavuse tunnet ja vastutustundetust. «Kergekaaluliste» inimeste jaoks ei ole midagi püha, miski ei tee neile südamevalu, nad kanduvad mööda maailma ringi nagu juuretud kõrbetaimed. Rahvasuu ütleb niisuguste kohta: «Kus hästi läheb, seal on kodumaa.» Ja siis veel «arhaarovlased», kes terroriseerivad asulat ja suruvad peale oma julmi seadusi — nad on ju sellise elusse «kergekaalulise» suhtumise loogiline tulemus, mil ühed kõlbelsed põhimõtted on juba hääbunud, aga uusi veel ei ole. Sellest ka joomarlus — mitte kui põhjus, vaid kui niisuguse vaimse seisundi ja ühiskonnas valitseva moraali tagajärg, mille puhul «inimese mõõdupuuks ei ole loomulik kalduvus headusele, vaid nende valitud mugav seisund hea ja kurja vahel, keha ühtlane ja mõõdukas temperatuur». Kurvad, kuid õiglasel sõnad.

Sellest räägib ka jutt «Ei saa-a!», mis on tulvil valu meie silme all hukkuva inimese pärast ja mingit painavat piina, et teda ei saa enam mitte millegagi aidata.

V. Rasputini loomingus on väga palju traagilisi motiive, siiski ei jäta see väljapääsmatuse ja lootusetuse tunnet. Tõeline humanism avaldub tema loomingus sügavas usus inimesesse, sellesse, et veel ei ole hilja taastada need rahva elu väärtused, mis tegid selle tugevaks ja püsivaks. Tõsi, V. Rasputin ei anna valmis vastuseid ega üheseid lahendusi. Jutustuse «Tulekahju» lõpus, jäänud kahekesi selle peategelasega, ei saagi me teada, mida ta otsustab, millise tee ta valib, kuid vaadeldes tema karakterit seoses selliste kujudega, nagu vanamutt Anna, Darja ning õpetajanna Lidia Mihhailovna jutust «Prantsuse keele tunnid», me mõistame, et ütlusel «head inimesed ei ole maailmast otsa lõppenud, nendel püsibki maailm» on tõepõhi all.

TOIMETUSELT. Eesti keeles on V. Rasputini teostest ilmunud: «Viimne tärmin» («Loomingu» Raamatukogu, 1972 nr 47—49), «Vassili ja Vassilissa» ning «Kohtumine» (kogumikus «Klaasitüüsi toomingamarju», «Eesti Raamat», 1973), «Ela ja mäleta» («Eesti Raamat», 1977) ning «Lahkumine Matjorast» («Eesti Raamat», 1980).

VIKERKAAK

Rahvakalender Toomas Kall

Rahvapärane ajaarvamine — rahvakalender tekkis ja levis suuliselt, teda säilitati mälus. Kogu tähtpäevade süsteem (. . .) oli inimestel peas ja vastavalt vajadustele alustati lugemist. Rahvakalender kajastab rahva omaaegset maailmavaadet.

«Eesti rahvaluule ülevaade», Tln, 1959

Alguses on uusaasta, uusaastast 6 nädalat «Aerofloti» päeva, «Aerofloti» päevast 4 nädalat naistepäeva, naistepäevast 2 nädalat elamu- ja kommunaalmajandus- ning teenindustöötajate päeva, elamu- ja kommunaalmajandus- ning teenindustöötajate päevast 7 nädalat raadiopäeva, kõigi sidetöötajate pidupäeva, raadiopäevast, kõigi sidetöötajate pi-

dupäevast nädal looduskaitsepäeva, looduskaitsepäevast kaks nädalat piirivalvurite ja lastekaitsepäeva, piirivalvurite ja lastekaitsepäevast 4 nädalat jaani-, leiutajate ja ratsionaliseerijate päeva, jaani-, leiutajate ja ratsionaliseerijate päevast 3 nädalat Bastille' vallutamise päeva, Bastille' lammutamise päevast 5 nädalat ehitajate päeva, ehitajate päevast 3 nädalat rahu-, teadmiste-, nafta- ja gaasitööstuse töötajate päeva, rahu-, teadmiste-, nafta- ja gaasitööstuse töötajate päevast 3 nädalat paastumaarjapäeva, paastumaarjapäevast 4 nädalat toiduainetetööstuse töötajate päeva, toiduainetetööstuse töötajate päevast 3 nädalat miilitsa-, noorsoo- ja mardipäeva, miilitsa-, noorsoo- ja mardipäevast 2 nädalat raketi-, kadri- ja suurtükiväepäeva, raketi-, kadri- ja suurtükiväepäevast 4 nädalat energeetikute ja toomapäeva.

Ja energeetikute ja toomapäeva paiku ostab tark inimene juba uue kalendri.

Valvuri laul
Joel Sang

Seal, kus kõrge tara on,
ühiskondlik vara on,
seisab ikka vahimees
lukustatud ukse ees.

Valvab ta, et vara siit
ära ei viiks parasiit,
et ei piiluks sisse praost
nuuskur teisest ilmajaost.

Vahimees, kes vahti peab,
oma ülesannet teab:
valvata ta kohus on
kõike, mis meil ohus on.

Mööda suviseid matkaradu
Priit Aimla

Seejärel võtsin suuna Juminda poolsaarele. Selle jämedamas otsas asub Leesi küla. Möödusin kohalikust raamatukogust ning märkasin maasse torgatud plekist tahvlikest, millele oli kirjutatud: «Maa-alune kalme». Lugesin mitu korda üle ja jäin mõttesse...

Tähendab, kõigepealt maeti keegi maha, inimesest jäi järele haud, aga et kadunukestest lõplikult vabaneda, ei piisanud sellestki — tuli ka haud maha matta? Ja pärastpoole, kunagi aastaid hiljem, mõeldi pattu lunastada sellega, et...

Missugust pattu, miks just pattu? Aga ilma patuta oleks seda lugu võimatu seletada! Valleks osutus kas see, kuhu mees maeti, või see,

kuidas ta maeti. Võimalik, et omal ajal pandi talle isegi hauasammas püsti? Aegade möödudes toimus väärtuste ümberhindamine ja sammas võeti maha. Siis toimus mehe surmajärgses saatuses veel üks pööre — häbeneti, et sammast ei ole — ja muudeti see häbi haua mahamatmise teel olematuks? Või ehk oli vale see, et ta üldse maha maeti, see tähendab — see, et mees üldse suri? Kui ta aga suri ebaloomulikkude surma, siis nähtavasti peeti mingil perioodil ebaõigeks seda, kuidas ta elas? Nii või teisiti: lõppude lõpuks leiti, et kogu see mahamaetud kupatus, iseäranis mees kui asja tuum, väärib siiski jäädvustamist...

Iga uue sammuga kustutati eelmine!

Mulle meenus, kuidas ma koolipoisina kahe sain. Hiljem hakkas õpetaja klassi keskmise hinde pärast kartma ja — kratsis mu puuduliku olematuks. Seejärel näis talle auk mu nime taga kahtlasena — ja ta kratsis maha mu nime. Pärast, inspektori kartuses hakkas õpetaja pead murdma rikutud päevikulehe pärast; tõmbas teise lausa välja. Noh, numberdatud lehe puudumist märganuks algajagi kontroll, seepärast paigutas õpetaja sinna vahele: «Siit puudu lk 37—38.» Niimoodi sai mu puudulik hinne ikkagi varjatud?!

... Otsustasin eelkäijate pingutusi täiendada omapoolsega. Kaevasin plekist tahvlikest mulla alla, võtsin võileiva ümbert laulupeoplakati küljest kärjstatud riba, maalisin viltpliatsiga sõnad peale ja jätsin kirja rohule lebama. Järgmine mööduja võib pikemalt pead vaevamata Juminda poolsaare kitsama otsa poole edasi astuda. Mis mõtteid saab tekitada pabeririba, mille ühel küljel rahvariidesokis jalad ja teisel küljel lakooniline lause: «SILT, MIS OSUTAB ÜHELE ASUPAIGALE»?

JUTUSABA

Nool taevast
G. K. Chesterton

Tõlkinud Kersti Unt

Gilbert Keith Chestertoni (1874—1936) tuntakse kui ajakirjaniku, humoristi, para-

doksimeistrit, romaanikirjanikku ja eelkõige kui sarmikate detektiivlugude autorit. Enamasti on nende lugude kangelaseks väikest kasvu katoliku preester isa Brown, pealtnäha kohmakas ja juhmivõitu, ent tegelikult tark ja humaanne inimene, kes hämmastava inimesetundmise ja leidlikkusega lahendab ülikeerukaid kriminaalmõistatusi. Chester-

toni jutud paistavad silma kaunite kirjelduste ja humoorikate situatsioonide poolest, tihti on nad vaimukalt puänteeritud. Käesolev lugu on võetud kogumikust «Umbusklik isa Brown».

Kardetavasti algab oma sadakond detektiivjuttu sellega, et mõrvatud on mõni Ameerika miljonär — millegipärast peetakse seesugust sündmust suureks õnnetuseks. Mul on rõõm teatada, et seegi lugu algab miljonäri mõrvaga, teatud mõttes koguni kolme miljonäri mõrvaga ning nii mõnigi võib seda asjaolu võtta kui *embarras de richesse**. Kuid just see kokkusattumus või kurjategija järjekindlus tõstiski kogu afääri tavapärase kuritegude seast esile ning andis talle tema erakordsuse.

Üldiselt räägiti, et kõik kolm langesid veritasu või needuse ohvriks, mis käis kaasas ühe nii iseenesest kui ka ajalooliselt väga väärtusliku relikvia omamisõigusega. See oli vääriskividega kaunistatud peeker, mida tunti Kopti** Karikana. Karika päritolu oli teadmata, ent oletati, et tal on olnud usuline otstarve, ja leidis neidki, kes panid karika omanikke tabanud õnnetuse mõne idamaalasest kristlase arvele, kes õudusega nägi hinnalist karikat argiinimeste kätes. Mõistatuslik tapja, oli ta siis fanaatik või ei, muutus vähemalt ajakirjandus- ja keelepeksumailmas tontlikuks ja sensatsiooniliseks kujuks. Nimeetu olevus sai enesele nime või siis hüüdnime. Meid aga huvitab praegu vaid tema kolmanda ohvri lugu, sest üksnes tollesse juhtumisse oli võimalus sekkuda kellelgi isa Brownil, kes on meie visandite tegelaseks.

Kui isa Brown Atlandi ületanud liinilaevalt esmakordselt Ameerika pinnale astus, avastas ta nagu nii mõnigi inglane enne teda, et ta on palju tähtsam isik, kui kunagi oleks osanud arvata. Väheldast kasvu, lühinägelike silmade ja silmapaistmatu näoga, üsnagi kulu- nud mustas preestrirüüs võinuks ta kodumaal liikuda mistahes rahva hulgas, ilma et selles olnuks midagi muud tavatut kui üksnes tema tavatu silmapaistatus. Aga ameeriklased on meistrid kuulsust üles puhuma ning isa Browni kaasabi paari-kolme kummalise kriminaalmõistatuse lahendamisel ning tema kauaaegne tutvus Flambeau'ga, endise kurjategija ja

pärastise detektiiviga, oli talle sellest, mida Inglismaal vaid uduselt teati, Ameerikas maine loonud. Preestri ümar nägu muutus üllatusest juhmiks, kui salk ajakirjanikke justkui teerõõvlite jõuk ta sadamasillal kinni pidas ning talle küsimusi hakkas esitama kõikvõimalike asjade kohta, milles ta end vaevalt autoriteediks võis pidada, nagu näiteks nais- teriituse üksikasjad või kuritegevuse statisti- ka selsamal maal, kuhu ta just äsja oli saa- bunud. Vahest oligi kontrast tolle mustavas lahingurivis grupiga see, mis lasi märgata üht reporteritest eraldi seisvat, ümbruse he- leda valguse taustal samamoodi mustavat, ent ometi täiesti üksildast kuju. See oli pikk kollaka jumeaga mees, kes kandis hiiglasuuri prille. Kui ajakirjanikud olid lõpetanud, vii- pas ta isa Brownile ning päris: «Vabandage, ega te kapten Waini ei otsi?»

Isa Browni pärast tuleb meil nüüd vaban- dada, sest ise oleks ta end kõigiti vabandada püüdnud. Pidagem meeles, et meie preester polnud varem Ameerikas käinud, ning eriti veel seda, et ta polnud kunagi näinud selliseid kilpkonnaluust raamidega prille, sest niisu- gune mood ei olnud tollal veel Inglismaale jõudnud. Isa Browni esimeseks muljeks oli, et talle vahib vastu tuukri kiivrit meenutav merekoletis. Mees oli hästi riides ja ilmsüü- tule isa Brownile tundsid mehe prillid veid- ralt moonutava defektina. Samahästi võinuks mõni dändi kasutada elegantse lisandina puujalga. Mehe küsimus tekitas isa Brownis samuti hämmingut. Waini-nimeline Ameerika lendur, tema prantsuse sõprade sõber, oli tõepoolest nende inimeste pikas nimekirjas, keda ta oma Ameerika-reisil lootis kohata, kuid isa Brown ei osanud arvata, et kohtab teda nii ruttu.

«Vabandust,» sõnas ta kõhklevalt, «kas teie olete kapten Wain? Kas te... kas te tunnete teda?»

«Ma olen üsna kindel, et ma pole kapten Wain,» sõnas prillitatud mees puisel ilmel. «Selles veendusin ma kohe, kui nägin, et ta teid seal autos ootab. Aga teie teine küsimus on väheke keerukam: ma usun, et tunnen Waini ja ka tema onu ning samuti vana Mertonit. Mina tunnen vana Mertonit, aga vana Merton mind mitte. Tema arvab, et tal on sellega vedanud, mina jälle, et veda- nud on hoopis minul. Mõistate?»

Isa Brown ei mõistnud midagi. Silmi pilgutades vahtis ta sädelevat mereavarust ja linnatorne, seejärel jälle prillidega meest.

* pr k 'üliküllusest tulenev kimbatus' vajaduse puhul valida üks paljude heade võimaluste seast

** koptid — ristiusku egiptlased

Asjaolu, et mees oma silmi varjas, polnud ainus, mis lõi mulje millestki läbitungimatust. Miski ta kollakas näos oli peaaegu asiaatlik, lausa hiinlaslik, ning tema jutt tundus koosnevat üksteise otsa kuhjuvaist ironialademeist. Ta oli inimtüüp, keda selle muidu nii südamliku ja seltsiva rahva hulgas võis siinseal siiski kohata — salapärane ameeriklane.

«Minu nimi on Drage,» lausus mees. «Norman Drage. Ma olen Ameerika kodanik ja see seletab kõik. Igatahes arvan ma, et teie sõbra Waini sooviks on seletada ülejäänud, nii et... tähistama hakkame mõni teine kord.»

Üpris juhmistunud isa Brown veeti veidi kaugemal seisva auto juurde, kust keegi saluk juuksekahtlute ja kurnatud ilmega noormees teda juba eemalt hüüdis ning end Peter Wainina esitles. Enne kui isa Brown midagi taibata jõudis, topiti ta autosse ja juba kihutas ta tubli kiirusega läbi linna ja sealt edasi. Preester polnud harjunud sellise ameerikalikult hoogsa tegutsemisega, ta oli nii kohkunud, nagu oleks draakonitega sõjavanker ta muinasmaale viinud. Ja just niisuguses rahutust tekitavas olukorras kuuliski isa Brown Waini pikkadest monoloogidest ja Drage'i lühilausestest kokkuseatud loo Kopti Karikast ja kahest sellega seotud kuriteost.

Selgus, et Wainil on onu nimega Crake, sellel omakorda äripartner Merton, kolmas neist jõukatest ärimestest, kellele too peeker oli kuulunud. Esimene neist, Titus P. Trant, vasekuningas, oli saanud ähvarduskirju isikult, kes kirjutas oma nimena alla Daniel Doom*. Nimi oli oletatavasti pseudonüüm, ent selle taha varjuja sai peagi üldtuntuks, ehkki mitte populaarseks, teda teati niisama hästi kui Robin Hoodi ja Kõrilõikajat Jacki kokku. Sest varsti sai selgeks, et ähvarduskirjade kirjutaja ei kavatse piirduda vaid ähvardustega. Ühel ilusal hommikul leiti vana Trant peadpidi omaenda aiatiigist, kuriteokohal polnud ainsatki jälge. Karikas oli õnneks pangas luku taga ning läks koos muu varaga tema nõbu Brian Horderi kätte, kes oli ka väga jõukas mees ning keda nimetu vaenlane samuti ähvardustega üle külvas. Brian Horder leiti surnuna kalju jalamilt oma mereäärse residentsi läheduses, majas oli seekord toime pandud ulatuslik röövi-

mine. Kuigi karikas jälle pääses, varastati siiski küllalt palju võlakirju ja väärtpabe-reid, tekitamaks Horderi finantsasjus suurt segadust.

«Brian Horderi lesk,» selgitas Wain, «oli sunnitud müüma enamiku väärtasjadest ning ma usun, et Brander Merton ostis karika just sel ajal, sest kui ma teda esmakordselt kohtasin, oli see juba tema valduses. Võite isegi arvata, et sellise asja omanik olla pole kuigi mugav.»

«Kas mr. Merton on ka ähvarduskirju saanud?» päris isa Brown pärast pausi.

«Küllap ta juba on,» sõnas mr. Drage ja miski tema hääles sundis preestrit talle imestunult otsa vaatama, kuni ta aru sai, et prillitatud mees naerab vaikselt ja niisugusel moel, et meie uustlunukal kõhe hakkas.

«Olen selles üsna kindel,» sõnas Peter Wain kulmu kortsutades. «Ma pole neid kirju näinud, sest äriasjus on ta üsna kinnine nagu suured ärimehed ikka. Olen märganud, et mõni kiri teda tõesti ärritab ja riivab ja mõnegi kirja on ta sekretärilegi näitamata kohe tükkideks rebinud. Sekretär on ka närviliseks muutunud ja räägib, et kindlasti kavatseb keegi vanameest lõksu meelitada. Ning lõpuks pean ütlema, et me oleksime väga tänulikud, kui saaksime ses asjas head nõu. Kõik ju tunnevad teie reputatsiooni, isa Brown, ja sekretär palus mind hoolitseda selle eest, et tuleksite otsemaid Mertoni majja.»

«Ah soo,» sõnas isa Brown, kellele nüüd viimaks hakkas koitma selle ilmse inimröövi mõte. «Aga tõepoolest, ma ei mõista, kuidas võiksin mina teha midagi enam kui teie. Teie olete ju kohalikud ning teil on teaduslikult põhjendatud järeldustele jõudmiseks sada korda rohkem algandmeid kui minusugusel juhuslikul külalisel.»

«Jah,» märkis mr. Drage kuival, «meie järeldused on vahest ülearu teaduslikud, et õiged olla. Mina arvan, et kui miski tabas niisugust meest nagu Titus P. Trant, siis tuli see taevast, ootamata mingit teaduslikku seletust. Seda nimetatakse välguks selgest taevast.»

«Ega te ometi mõtle,» hüüdis Wain, «et see oli midagi üleloomulikku?»

Kuid polnud iial võimalik ära arvata, mida mr. Drage mõtles. Kui ta väitis kellegi olevat tõesti nutika, siis tahtis ta tõenäoliselt öelda, et too inimene on loll. Mr. Drage säilitas idamaise rahu, kuni auto veidi aega

* ingl k 'hukatus'

Faint text at the bottom of the page, possibly a signature or title, including the word "Pencil" and some illegible characters.

Silva Eher, s 1954.
«Mägede kaja».
Õli, lõuend, 1985.

Jaan Elken, s 1954.
«Kalevipoja põik».
Õli, lõuend, 1986.

hiljem peatus kohas, mis oli ilmselt nende sihtpunkt. Nad olid sõitnud läbi hõreda metsaga kaetud maakoha, mis lõpuks avardus hiiglaslikuks tсандikukks, ning otse nende ees seisis ehitis — müür või väga kõrge tara, ümmargune nagu Rooma sõjalaager või pigem nagu aerodroom. Barjäär oli ainek, mis ei paistnud olevat ei puu ega kivi ning osutus lähemal uurimisel metalliks.

Mehed ronisid autost välja, pärast manipulatsioone, mis sarnanesid seifi avamisele, libises sujuvalt lahti pisike uks müüris. Ent isa Browni suureks üllatuseks ei ilmutanud mees, keda kutsuti Norman Drage'iks, mingit kavatsust siseneda, vaid lahkus kurjaennustavalt lõbusas meeleolus.

«Sisse ma ei tule,» sõnas ta. «Usun, et see teeks Mertoni-vanale ülearu palju rõõmu ja erutaks teda. Talle meeldib nii väga mind näha, et ta sureks rõõmust.»

Ning ta kõndis minema, sellal kui üha enam hämmelduv isa Brown juhutati sisse terasukest, mis sedamaid nende järel kinni klõpsatas. Sees laius rõõmsates värvides kiirev aed, kus polnud ühtki puud ega põõsast või suuremaid lilli. Aia keskel kõrgus kauni, koguni rabava arhitektuuriga maja, nii kõrge ja kitsas, et meenutas pigem küll torni. Maja klaaskatus peegeldas hõõguvat päikesevalgust, kuid näis, et hoone alaosas polnud ainsatki akent. Kõik oli piinlikult ja sädelevalt puhas ning Ameerika selges õhus tundus see ka loomulik olevat. Kui külalised hiigeluksest sisenesid, leidsid nad end keset säravaid värvides marmorseid, metalseid ja emailitud pindu, ent treppi polnud kusagil näha. Ülespoole ei viinud ühtki teed peale ainsa liftikäigu täpselt paksude müüride keskkohas ning pääsu sellesse valvasid tugevad õlakad mehed, kes olid üsna erariides politseinike moodi.

«Hoolikas kaitseüsteem, kas pole,» sõnas Wain. «Võib-olla ajab see teid pisut naerma, isa Brown, kui leiate, et Merton peab elama sellises kindluses, ilma ühegi puuta aias, nii et keegi end nende taha peita ei saaks. Aga te ei kujuta ette, millega meil siin maal kõik võidelda tuleb. Te võib-olla ei teagi, kes on Brander Merton. Merton on üsna tavalise välimusega mees ja tänaval võiks temast mööduda teda märkamatagi, ehkki viimasel ajal pole selleks kuigi palju võimalust, sest Merton käib väljas vaid aeg-ajalt ja ka siis kinnises autos. Aga kui Brander Mertoniaga midagi juhtuks, siis vappuks maa Alaskast Antillideni

välja. Ma usun, et pole olnud ühtki kuningat ega imperaatorit, kel oleks olnud nii palju võimu kui temal. Lõppude lõpuks arvan ma, et kui teid oleks palutud külastada Vene tsaari või Inglise kuningat, oleksite seda teinud juba puhtast uudishimust. Võib-olla te ei hooli tsaaridest ega miljonäridest, aga ma tahtsin öelda, et sedasorti võim pakub alati huvi. Ja ma loodan, et teie põhimõtted siiski lubavad külastada ka Mertoni-sugust kaas-aegset imperaatorit.»

«Loomulikult,» sõnas isa Brown vaikelt. «Külastada vange ja neid, kes õnnetuse kütikes vaelevad, on minu kohus.»

Järgnes vaikus ning noormees kortsutas kummalisel, peaaegu salapärasel ilmel kulmu. Siis sõnas ta järsult:

«Igatahes tuleb meeles pidada, et tema vastu pole mitte üksnes tavalised sulid või «Must Käsi»*. See Daniel Doom meenutab suuresti Saatanat ennast. Mõelda vaid, kuidas ta tabas Tranti tema oma aias ja Horderi tema oma maja lähedal ning siiski minema pääses!»

Härrasmaja kõrgeim korrus paksude müüride varjus koosnes kahest ruumist: välimisest, kuhu sisenesid külalised, ja seesmisest, mis oli suurmiljonäri pühapaik. Meie seltskond astus välimisse ruumi just sel hetkel, kui seesmisest väljusid kaks külalist. Üht ter- vitas Peter Wain juba eemalt kui oma onu. See oli väike, aga tugev ja väga liikuv mees kiilana tunduva paljaksuetud peaga ja pruuni näoga, mis näis olevat liiga pruun selleks, et oleks kunagi üldse valge võinud olla. Mees oli viimastes indiaanisõdades kuulsaks saanud vana Crake, keda kõik kutsusid Hickory Crake'iks, meenutades sellega üht teist, kuulsa- mat Old Hickorit**. Crake'i vastandiks oli ta kaaslane, väga hoolitsetud välimusega džentelmen tumedate justkui lakikorruga kaetud juustega, lai must lint monokli küljes. See oli Barnard Blake, vana Mertoni advokaat, kes oli käinud Mertoni äripartneritega firma asju arutamas. Neli meest kohtusid välimise ruumi keskel ning peatusid, et tulijad ja lahkujad saaksid omavahel viisakusi vahetada. Ning kõigi nende tulekute ja minekute aegu istus ruumi teises otsas siseukse

* sajandivahetusel USA-s tegutsenud maffia

** ingl 'vana hikkoripuu'. Selle kangekaelsusele ja visadusele viitava hüüdnime andsid sõdurid 1812.—1814. aasta Inglise—Ameerika sõjas kindral Andrew Jacksonile, kellest hiljem sai Ameerika president.

lähedal veel üks inimfiguur, massiivne ja liikumatu siseruumi akna valguskumas. See oli neegri näoga ja tohutult laiade õlgadega mees, üks neist, keda ameeriklased neile oma se humoorika eneskriitikaga mänglevalt Pahaks Inimeseks, lähemad sõbrad ihukaitsjaks ja vaenlased palgamõrtsukaks nimetavad.

Mees ei liigutanud ega noogutanud kellelegi tervituseks, ent tema viibimine välimises ruumis sundis Peter Waini otsekohe närviliselt pärima:

«Kas šefi juures on keegi?»

«Ära mine verest välja,» itsitas Waini onu. «Sekretär Wilton on seal ja ma loodan, et sellest peaks igapähele piisama. Ma usun, et Wilton ei heida Mertonit valvates magamagi. Ta on parem kui kakskümmend ihukaitsjat. Ja ta on kiire ning hääletu nagu indiaanlane.»

«Noh, sina peaksid seda igatahes teadma,» sõnas ta nõbu naerdes. «Ma mäletan küll neid indiaanlaste võtteid, mida sa mullegi õpetasid, kui ma veel poisike olin ja indiaanlaste jutte lugesin. Aga minu juttudes tuli ikka nii välja, et indiaanlased jäid kaotajaks pooleks.»

«Tegelikult polnud see kaugeltki nii,» sõnas väna piiriasukas mornilt.

«Tõesti või?» päris leebe mr. Blake. «Ma olen ikka arvanud, et meie tulirelvade vastu polnud neil küll midagi peale hakata.»

«Olen näinud indiaanlast, kes seisis saja püssimehega vastamisi, käes vaid tilluke skalpeerimisenuga, ja tappis sellega valge mehe minu kõrval fordiharjal,» sõnas Crake.

«Noo, mis ta siis selle noaga tegi?» päris teine.

«Viskas,» vastas Crake, «viskas välgukiirul, enne kui keegi tulistada jõudis. Ei tea, kust ta seda õppinud oli.»

«Noh, ma loodan, et sina seda selgeks ei õppinud,» sõnas ta nõbu naerdes.

«Mulle näib,» sõnas isa Brown mõtlikult, «et sellel lool võib olla oma moraal.»

Sellal kui mehed vestlesid, oli mr. Wilton, Mertoni sekretär, seemisest ruumist väljunud ja ootel seisma jäänud. Ta oli kahvatu heledajuukseline mees kandilise lõua ja kindlameelse koerapilguga: polnud just raske uskuda, et ta valvekoera kombel suutis keskenduda vaid ühele asjale.

Ta sõnas vaid: «Mr. Merton võtab teid vastu umbes kümne minuti pärast.» See lause oli lobisevale seltskonnale märguandeks laiali minna. Vana Crake ütles, et peab nüüd lah-

kuma; tema nõbu ja advokaat väljusid koos temaga, jättes isa Browni hetkeks sekretäri kahekesi, sest hiiglaslikku neegrit ruumi teises otsas võis küll vaevalt pidada inimeseks või isegi elusolendiks — nii liikumatult istus ta, lai selg meeste poole ja pilk kiindunud seemise ruumi uksele.

«Ülihoolikad ettevaatusabinõud, kas pole,» sõnas sekretär. «Olete ehk juba kuulnud Daniel Doomist ja sellestki, miks on ohtlik bossi väga kauaks üksi jätta?»

«Aga praegusel hetkel ta ju on üksi, eks ole?» päris isa Brown.

Sekretär vaatas talle oma tõsiste hallide silmadega otsa.

«Viisteist minutit,» sõnas ta. «Viisteist minutit kahekümne neljast tunnist. See on tema ainus tõeline üksiolek ning ta nõuab seda kategooriliselt ja üsnagi tähelepanuväärsel põhjusel.»

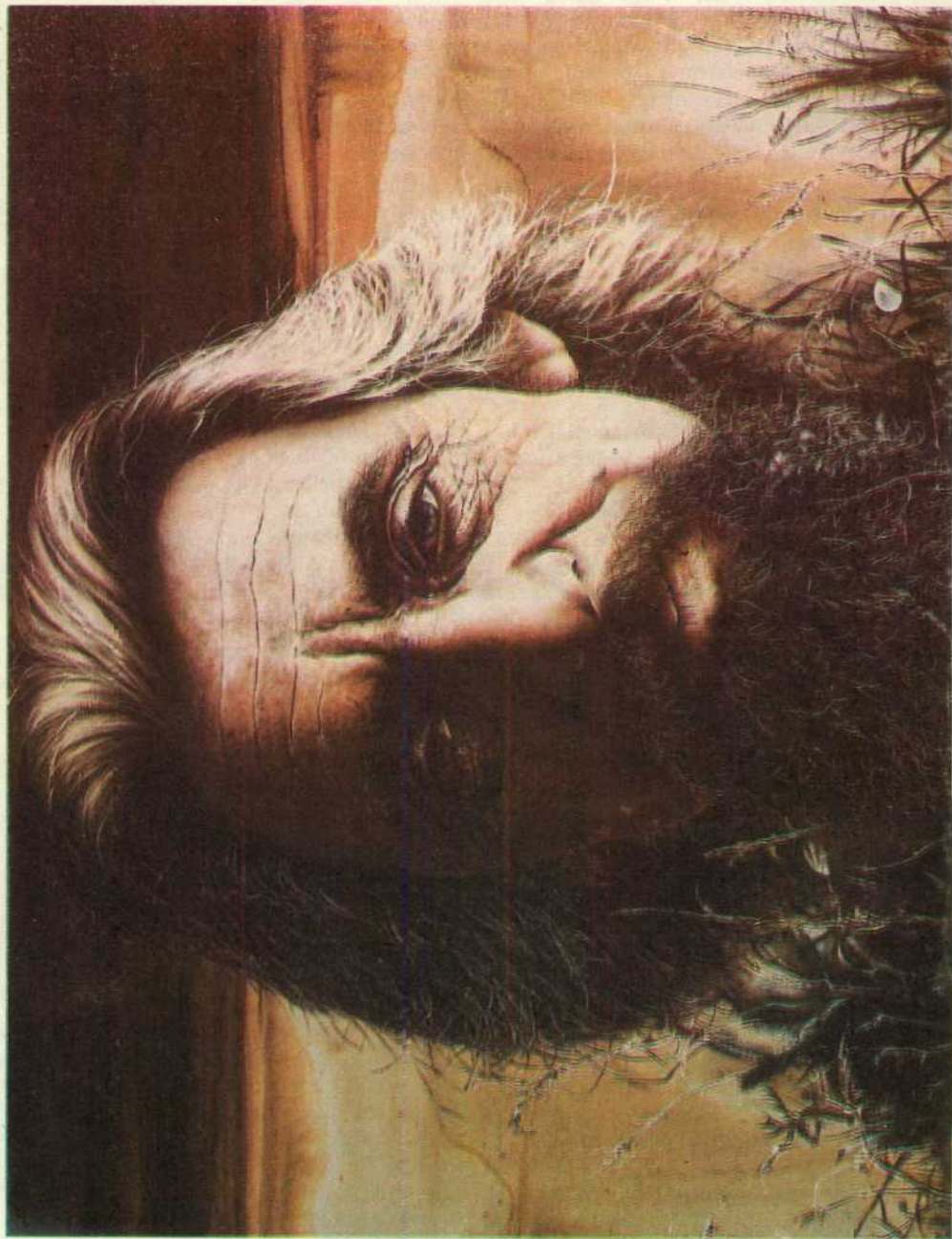
«Ja see põhjus on?» päris külaline.

Sekretär Wiltoni vaade säilits endise kindluse, ent tema seni tõsine suujoon muutus nüüd süngeks.

«Kopti Karikas,» seletas ta. «Olete vist unustanud Kopti Karika, tema aga ei ole unustanud ei seda ega midagi muud. Kopti Karika puhul ei usalda ta kedagi teist. See on tema toas luku taga ja ainult tema teab, kus nimelt. Ta ei võta karikat välja enne, kui me kõik oleme eemaldunud. Nii et me peame riskima selle veerandtunniga, mil ta üksi on ja karikat kummardab. Ma arvan, et see on ka ainuke asi, mida ta kummardab. Ega tegelikult erilist riski pole: olen kogu selle maja lõksuks muutnud. Ma ei usu, et Saatan isegi suudaks sellesse lõksu tungida, veel vähem sellest välja pääseda. Kui see neetud Daniel Doom meid külastabki, siis tuleb tal ka lõunale jääda ja veidi kauemakski, jumala eest. Mina istun siin viisteist minutit nagu nõeltel ja sel hetkel, kui ma kuulen lasku või võitluse müra, vajutan ma vaat sellele nupule ning elektrivool laeb ringikujulise müüri, nii et sellest üle ronida tähendab kindlat surma. Loomulikult ei saa mingit lasku ollagi, sest see siin on ainus sissepääs, ning ainus aken, mille valgelt ta istub, on üleval torni tipus, mis on niisama sile kui jäämägi. Loomulikult oleme siin kõik relvastatud, ja kui Doom tõesti oskaks sellesse ruumi pääseda, oleks ta surnud mees.»

Mõtlikult silmi pilgutades vahtis isa Brown vaibale. Siis sõnas ta äkki justkui võpatades:

Ilmar Kruusamäe,
s 1957.
«Küütoru vaade».
Õli, lõuend, 1983.

Ervin Õunapuu,
s 1956.
«Lend üle käopesa».
Õli, lõuend, 1985.

«Ma loodan, te ei pahanda, et ma sellest juttu teen, aga just praegu tuli mul üks mõte. See puudutab teid.»

«Jah?» märkis Wilton. «Ja mis see siis on?»

«Ma arvan, et te olete üheleainsale ideele pühendunud mees,» lausus isa Brown. «Ja andke mulle andeks, et ma seda ütlen, kuid mulle näib, et rohkem mõtlete te küll Daniel Doomi kinnipüüdmisele kui Brander Mertoni kaitsmisele.»

Wilton võpatas kergelt, ent vaatas endiselt üksisilmi oma kaaslasele otsa. Siis venis ta sünge suu väga aeglaselt kummaliseks naeratuseks.

«Kuidas te. . . Miks te nii mõtlete?» küsis ta.

«Te ise ütlesite, et kui kuuleksite lasku, surmaksite põgeneva vaenlase sedamaid elektriga,» lausus preester. «Ma loodan, et te taipate: see lask võib teie peremehele saada saatuslikuks enne, kui elektrišokk saab saatuslikuks tema vaenlasele. Ma ei taha sugugi öelda, et te mr. Mertonit ei kaitseks, kui võimalik, ent näib, et see on teie jaoks teisejärguline. Ettevaatusabinõud on tõesti väga põhjalikud ning näib, et see on teie töö. Ent need näivad olevat kavandatud peamiselt mõrtsuka püüdmiseks, mitte aga inimese päästmiseks.»

«Isa Brown,» sõnas sekretär, kes nüüd taas vaikselt kõneles, «te olete väga taibukas, ent teis on peale taibukuse veel midagi. Te olete just selline inimene, kellele tahaks tunnustada tätt, ning arvatavasti saate te seda niikuinii teada, sest minu kulul tehakse sel teemal juba nalja. Kõik räägivad, et kurjategija püüdmine on muutunud minu monomaa-

niaks, ja võib-olla see ongi nii. Nüüd ütlen teile midagi, mida ei tea keegi. Minu täielik nimi on John Wilton Horder.» Isa Brown noogutas, justkui saaks ta alles nüüd kõigest lõplikult aru, ent teine jätkas.

«See tegelane, kes nimetab end Daniel Doomiks, tappis minu isa ja onu ning laostas mu ema. Ja kui Mertonil sekretäri vaja oli, asusin ma sellele töökohale, sest mõtlesin, et sinna, kus on karikas, ilmub varem või hiljem ka kurjategija. Aga ma ei teadnud, kes see kurjategija on, ning ainus, mis ma teha võisin, oli oodata ning Mertonit ustavalt teenida.»

«Ma mõistan,» sõnas isa Brown leebelt. «Muide, kas pole aeg tema teenistusse ilmuda?»

«Jah, muidugi,» vastas Wilton, ärgates võpatusega sügavaist mõttest, nii et preester taipas, et kättemaksumaania oli teda taas täielikult vallanud. «Astuge nüüd aga sisse.»

Isa Brown suundus sedamaid seesmisse ruumi. Oli surmvaikne, ei kostnud ühtki tervitussõna ning hetk hiljem ilmus preester taas uksele.

Selsamal hetkel liigahtas vaikiv ihukaitsja, kes ukse lähedal oli istunud, otsekui ärganuks ellu mõni hiiglaslik mööbliese. Näis, nagu oleks üksnes preestri hoiak talle märku andnud, sest isa Browni pead valgustas vaid seesmise ruumi aken, ta nägu jäi varju.

«Ma arvan, et peate nüüd küll oma nupule vajutama,» sõnas isa Brown ohkamisi.

Ühe hoobiga näis Wilton kättemaksumõttest ärkavat, ta hüppas üles, ta hää l katkes.

«Lasku ei olnud ju!» hüüdis ta.

«Noh,» sõnas isa Brown, «oleneb sellest, mida te lasuks nimetate.»

(Järgneb.)

KALEIDOSKOOP

Tartu NAKi kevadkalendrist

19. veebruaril esines NAK Tallinnas «Pegasuse» klubis. Luulet lugesid Ülle Kauksi, Tuulikki Raudalainen, Priidu Beier, Kalev Kesküla, Sulev Kübarsepp, Harry Liivrand, Aado Lintrop, Enn Lillemets, Jaan Malin ja Indrek Särg, proosat Piret Viires.

Tuglase-nädal Tartu Kirjanduse Majas

avati 24. veebruaril: Ain Kaalep rääkis Tuglase novellistikast (vt «Looming» nr 2, 1986) ja Indrek Särg ning E. Lillemets esitasid põimiku «Ado Grenzsteini lahkumisest» ja marginaalidest.

28. veebruaril oli Tartus külas Tallinna NAKi esindus.

17. märtsil saadi osa Ave Ülenurme luuletustest, juttudest ja kriitilistest tundmustest.

24. märtsil võeti juhatuse koosolekul

koondise liikmeks Jaanus Adamson.

31. märtsil toimus rahvaluuleõhtu laulu ja filmiga, põhiesinejaks Mare Kõiva ja eriteemaks usundilised muistendid.

7. aprillil saadi kokku ülikooli kirjandusringiga, loeti uudis- ja tõlkevärsse ning Hendrik Lindepuu tutvustas monodraamat «Me olime abielus». Meenutati Kersti Merilaasi.

10. aprillil pidas tõlkija Rein Sepp järjestikku juba neljanda loengu indo-germaani eeposte vallast, kitsamaks jutuaineks seekord «Beowulf» ja selle kultuuriajalooline taust.

14. aprillil oli J. Adamsoni autoriõhtu.

28. aprillil peeti maha teine rahvaluuleõhtu: M. Kõiva rääkis kummitustest.

12. mail kuulati Mart Orava ettekannet «Aleksander Aspelist, biograafiliselt».

18. mail toimus kirjandusõhtu ülikooli botaanikaaias.

Järjepidevus ja dialoog Küllil Pokk, Noora Restinger

10. aprillil toimus Mosinal TRÜ ÜTÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule ringi kevadkool. Kevad on tähtsuse aeg. Miks mitte ka kenade traditsioonide ja vaimuse mõttes. Ülikooli kirjandusring, mis kuuldavasti koosnes viimased kolm aastat üksnes uinuvast juhatajast, taastas selle ettevõtmisega väljastõudustunnet õilsa kombe. Mosina vesivesikesse olid jõudnud ringi uus esimees Indrek Särg, ülikooli õppejõud prof K. Muru, A. Kaalep, P. Olesk, U. Kolk, P. Hagu ja E. Lõhmus, A. Krikmann (KKI) kirjandusmuuseumist, I. Ude ülikoolilehe juurest, P. Tooma Tallinnast ning umbes poolsada filoloogianeidu.

Heataseemilised üliõpilasettekanded olid pühendatud uememale ajaloosainelisele ilukirjandusele: Kristiina Etverk kõneles M. Kõivu ja V. Vahingu «Faehlmannist», Jana Eilart J. Krossi «Professor Martensi ärasõidust» ja Ene Seidla M. Traadi romaanist «Karukell, kurvameelsuse rohi». Mare Janneste tutvustas vanemat laulumängude traditsiooni. Kultuuri järjepidevusele (ning professionaalsete filoloogide võlale selle ees) keskendus muugi mõttevahetus. A. Krikmann rääkis rahvaluule-uurimise seisust ja uutest nähtustest tänapäeva suulises traditsioonis, K. Muru eesti luule senistest arenguteedest ning nüüdisromendist, A. Kaalep XVII—XVIII sajandi eestikeelse luule tähtsusest ja süvauurimise

vajalikkusest. I. Ude otsis põhjusi, miks ülikoolileht praegu lugejat sugugi ei rahulda, P. Olesk aga meenutas noorte kriitikute põlvkonna läbimurret sellesamas lehes 1970. aastatel, rõhutades, et järjepidevus eeldab vastuolulisust, alternatiivsete vaatekohtade olemasolu kultuuris.

Ometi oli laiem dialoog Mosinalgi visa tekkima, hoolimata loodusest ja laulust. Kas loengulis-vaatemänguline vorm on praegusele kultuuritahtelisele üliõpilaskonnale ainumõeldavaks harjunud?

Teatri ümber I Mihkel Mut

Nii nagu mitmes varasemas näidendis või lavastuses, tegeleb M. Karusoo K. Saukasega kahasse kirjutatud «Uka-ukas» noorteprobleemidega. Ta uurib noorsugu sotsiaalses mõjuväljas, näidates, missugused nad tõeliselt on ja miks. «Uka-ukas» on loodud neli 15—16-aastase tütarlapse karakterit, kõik erinevad, nii et tuleks võimalikult representatiivne pilt. On spordiplika Kita (Katrin Saukas ise), elueide kalduvustega Mi (Anne Reemann), kodukanake Ats (Piret Kalda) ja tulevane sinisukk Tiina (Küllil Palmsaar). Kolm viimast on lavakunsti teise kursuse üliõpilased ja olgu nende kiituseks öeldud, et vähemasti isiklikku lähiminevikku oskavad nad hästi teha.

Ega midagi eriti juhtugi. Nelik ja üks poiss (nägin A. Vaarikut, teine on A. Dvinjaninov, samuti tudeng) on kogunenud jaaniööle oma mängude maailma aegsesse vigvami (üsna levinud motiiv nii elus kui kunstis, kuidas endised kaaslased otsustavad aastaid hiljem kohtuda oma kunagises sakraalses paigas). Nad avastavad, et keegi on vigvami puutumatu rikkunud, ilmselt on seal käinud täiskasvanud (sümbol!). Neil lastakse arutleda, isekeskis kembelda, tõtt näkku öelda, kommenteerida. Selle kaudu näeb, missugused on nende väärtushinnangud, kuidas nad on elule orienteeritud. Valitseb isesugune atmosfäär — kammerlik, pingeline, rabe, ehe, valulev — midagi vene «uue laine» tükkidest. Intriiig kui niisugune on minimaalne, jaaniöö võiks samas laadis jätkuda.

Vastastikused suhted püsivad «Kadri»-«Kasutama» laadis. Ometi nähtub ankeetidest, et noortel on kogemusi üsna varakult. Nõutust süvendab asjaolu, et nelja tütarlapse

osi «Norman Vallutajast». H.-R. Helenurmsiin ja varem «Pilvede värvides» tundub oma näitlejateel sammu edasi astunud. R. Rätsepa blondi daami labased intonatsioonid kõlavad ehtsalt, ühildades karakteri omapära tänapäevaga. Ootamatult sümpaatselt mõjub K. Hansberg Mary tütre rollis (teist koosseisu pole vaadanud). Vist esimest korda näen eesti linal või laval mitteprofessionaalset lapseohut olendit, kellel on orgaanikat, puhast kõla, kes ei mõju kunstlikult nagu need kümned tüdrukud-poisid, kes aastate vältel pidanud kaamera või publiku ees üles astuma, kuna näidend või stsenaarium on nõudnud väikese tegelase füüsilist ilmutist. Üks kniks vannis viibiva võõrasema mõnitamiseks oleks K. Hansbergil võinud vähem olla. Aga midu, omal lainepikkusel, oli see osatäitmine minu jaoks helgeim laik eten-duse kanvaas.

Mälul on oma loogika — mõnikord võib etendusest eredalt meelde jääda see, mis temas autori kavatsust mööda ega kogumulje loojana polnudki peamine. Nii on mul siiani, kõvasti üle aasta pärast esietendust mõtted kinni ühes episoodis Toomas Kalli «Lõuna-vaheajas». Tolle näidendi teema on teatavasti ülimalt aktuaalne — karid elamispinna saamisel. Majavalitsuse ametniku juurde tuleb üliõpilasneiu ja küsib korterit. Kuidas tõstab ametnik oma umbusklikud silmad paberite kohalt. Küsitlusel ilmneb, et tütarlapsel pole mingeid ametlikke soodustusi, ta pole elamis-pindne ega isegi mitte rase. Ei, ütleb tüdruk, aga ma tahaksin elada omaette, kas siis sellest põhjustest teile ei piisa? Vastus kõlab ametnikule absurdelt. Ja publikule ka. Kas plika siis ei tea, kuidas asjad seaduse järgi käivad, pörib ametnik. Ega see ole täisni-mese jutt jah, muigame resigneerunult. Aga noh, komöödia-värk — seal tohib ohmu olla. Kohe varsti selgubki, et tütarlapse kodune olukord on perekondlike segasuhete tõttu üsna hull ja tal on tõepoolest raske seal edasi eksisteerida. Intrii siirdub teistele radadele. Ja ometi on tüdruku vastus tähtis. Sest kui jätta harjumuslik esmareaktsioon ja järele mõelda — siis mis on tema soovis absurdset või šokeerivat? Ei vähimatki. Kas pole loo-mulikust loomulikem, et inimene saab valida elamispaika vastavalt oma foobiatele ja fiilia-tele, oma hingetüübile või kalduvustele — niikaua kui see jääb mõistlikkuse piiridesse! Tütarlapse soov on isiksuse vabaduse nõue, mis ei satu vastuollu ühiskondliku parata-

matusega. T. Kalli loodud situatsiooni täht-sus on selles, et ta tahes-tahtmatult hetkekski tuletab meelde asjade tõelist seisu. Ta idee-tera mõjub *memento mori*'na, justkui hoiatades neid: hullem veel pead-jalad koos elamisest on see, kui asjaosalised ja ümbrus-kond hakkavad säärast elu normaalseks pi-dama. Hoopis see on masendav, alandav ja lootusetu. Sest kui absurdiga harjuda, siis ta lakkab olemast absurd.

Võib-olla pole korter parim näide, pea-legi, nagu öeldud, Kall seda teemat otseselt ei arenda. Miks ma siis nii kangekaelselt kirjeldatud episoodi kontekstist välja kisun? Ikka tema tähtsuse pärast. Tahes-tahtmatult avaldub selles paaris lauses, nende suhetes saaliga tänase päeva lakmuspaber. Tegemist on stereotüüpse suhtumise ja avatud hoiaku vahekorraga. Toodud näide pole kaugeltki ainus. Sääraseid lakmuseid on elu täis, neid kohtab igal sammul. Me oleme harjunud liiga paljude asjadega, millega ei tohiks har-juda, võtame lootusetu loomulikusega seda, mida ei tohiks nii võtta: et informatsioon liigub aeglaselt ja puudulikult; et väike asja-ajamine ametiasutuses saab harva ühe päeva jooksul korda; et sageli on ohutum isiklik arvamus enda teada jätta; et kuigi arukate inimeste koosviibimisel on loogiline arva-muste paljusus, jõuab see meieni tihtilugu absoluutse ühehäälsusena; et kirjad tulevad kaheksakümne kilomeetri kauguselt mõni-kord kuu aega; et kogu aeg peab raha kaasas kandma, sest kunagi ei tea, millal de-fitsiiti letile paisatakse jne, jne. Väsinud ängid toidavad kujutelmi, et nii tehakse, see on kord juba paratamatu, *c'est la vie*. Oleks vaja tohutult palju või ühte hiiglaslikku Brechti-tüüpi teatrit, mis tegeleks igapäe-vaste probleemidega ning mille etendused raputaksid, õpetaksid lahti saama silmaklappi-dest, nägema asju nii, nagu nad tegelikult olema peaksid.

Kinoliidu noortesektsioonis Jaak Lõhmus

29.—30. märtsil toimusid Tallinna Kinoma-jas Kinoliidu noortesektsiooni filmipäevad. Ürituse eesmärgiks oli kokku tuua noori, kel soov nüüd või tuleval aastal minna filmialasid õppima või kes tahavad teha praktilist filmi-tööd meie stuudios. Samuti oodati neid, kes tahaksid edaspidi aktiivselt osaleda noorte-sektsiooni töös: plaanis on üritused igal kuul

kõrval on üksainus nooruk. Ma muidugi ei tea midagi tänapäeva noorte kommetest, võib-olla on just säärased tasakaalustamata kooslused populaarsed! Ja tunnistust anda võiksid nad mõlemast — suurest rikutusest või veel suuremast uskorralikkusest. Iga tahes pole Nord Strugatskil oma asja ajada, ta funktsioon on olla sparringupartner, lasta tüdrukutel endid tema kaudu avada ja... ta paistab seda tajuvat.

Tüdrukuid iseloomustatakse mitmete kõnekate detailidega. Võtame või laulukese, mis Kital paar korda huulil. Esimesel hetkel tundub vähe tõenäone, et tänapäeva teismeline ümiseks puhkehetkel endamisi «Laulu rahutust noorusest». Sobiks nagu varasemas ajastusse. Aga kui arvestada, et Kita on küllaldaselt viibinud internatsionaalse koosseisuga spordilaagrites, rinnutanud enne uinumist teiste sama sitkete ja eesmärgile andunud tüdrukute seltsis magamistoa aknal või rõdul, ebamäärane igatsus hinges, aga suurde sporti rabelemise tõttu sublimatsioon ühekülgne, siis on säärane lauluke tabav leid.

Või Tiina numeroloogia-harrastus. Tõsidus, millega ta sellest räägib, illustreerib kenasti kõigest esoteerilisest ja «transsendentsest» vaimustumise lastehaigust. Natuke ekspluateerib näidend seda teemat ülegi. Ja vist tuleks siin pisut «nihestada» (koomikaga võõrandada), sest saal näib harduvat ja uskuvat ühes Tiinaga.

Sümpaatsed ja vajalikud on oma maa ja rahva saatusest inspireeritud stseenid võõrsilt saadetud linti kuulates.

Ilmselt on üldse palju elulist — miks muidu tungleb teatrissa noort publikut, nii et vaheajal on tunne, nagu oleksid sattunud koolilpeole.

Jah, ained ja tüübid on head, muu kunst sinna juurde enam mitte nii väga. Mina kui paadunud «keskealine» oleks oodanud suuremat pinget, intensiivsemat atmosfääri. Lavastust tundus märtsi lõpul alles vähevõitu. Mõtlen seda, et lisaks tekstile veel midagi saali hoovaks. Alles teise vaatuse sääsetapmine kasvas kujundiks. Sealt algas enamvähem Karusoo-vääriline teater.

Nooruse-pihtimuste sosin algul segas, ei saanud aru, hiljem harjus.

Kassitapmise ümber hingeldatakse vist liia.

On trafaretsusi, nagu udus ekslemise sümbol.

Mis seos on uka-ukal, kinnilöömisel ja prii olemisel käsiteldava teemaga? Üsna hämar, et läbivaks sümboliks tõusta, ehkki mingil väga poeetilisel tasandil ka mitte võimatu.

Mida tähendab lõpp? Valgus kustub, tegelased on liikumatud. Siis süttib valgus taas ning tegelased on mähkunud eri tasapindadel millessegi halli.

Peab see märkima peiteaega? Et larvidest on saanud kookonid, kellest peagi lendavad välja... täiskasvanud-liblikad? Iroonia?

Vaadates C. Boothe'i «Naisi» TRA Dramateatris tekkis kahtlus, kas sellest maksab üldse juttu teha, kuna kirumine olevat hea reklaam. Arvan siiski, et asi enam hullemaks minna ei saa, sest saal on niikuinii pilgeni täis ja «Naisi» rüügitakse ilmselt füüsilise piirini. Kõnealust etendust seirates kipitas keelel küsimus, kui kaugele on üldse võimalik minna. Need tükid, mida kunagi «TMK»-s kitsimaigulisteks tituleerisin («Grupipilt», «Härä Amilcar» jmt) tunduvad «Naiste» kõrval kõrge kunstina. Ärksam noorsugu on selle juba «Türi Dallaseks» ristinud. «Naistele» on eeldusi saada millegi üpris negatiivse sünonüümiks meie teatripildis.

Intriig on armetu. Lugu venib nagu tõeline seriaal. Ikka juhtub midagi veel ja veel ja veel. Story on roosamanna. Ole kannatlik ja allaheitlik naine, küll siis su ärakaranud mees näeb sinu eeliseid võrreldes kurja ilusa lipakaga ning tuleb tagasi! Niimoodi pääseb õiglus võidule ainult india filmis. Ehkki kohati saab paksult nalja, on tüki põhitoon sentimentaalne. R. Trassi lavastus ei taotle teist helistikku. Ei vaidle vastu, et meie kaine ajastu võib vajada muinasjuttu, headuse müüti, et seda tuleb pakkuda ja inimesi sellesse uskuma panna, aga paluks kargemalt, puhtamalt ja delikaatsemalt, nii nõretades küll mitte! (Loetagu parem H. Troyat' «Leinavat lund»). Ka on lavastus ebaühtlane. Algul konversatsioonikomöödia, seejärel läheb igavalt tõsiseks, vannitoe ümber saab head nalja, lõpp aga on lausa uskumatu.

Kostüümid ja kujundus on suurejoonelised — pole ka ime, nende kallal on töötanud A. Unt, R. Babitševa-Vanhanen ja S. Uusbek.

Ei saa öelda, et näitlejatöid poleks. On küll, ja see teeb «Naised» mingist aspektist vaadatavaks. S. Laidla, M. Jürgenson, K. Kreismann, M. Lill — enamik on oma tasemel. E. Kulli ja iseäranis A. Paluveri rollid meenutavad pisut pealetükkivalt nende

(senise 2—3 korra asemel aastas), iseseisev filmitegemine, kriitikaseminar jm.

Noortesektiooni kavades kõnelesid Arvo Iho, Jaak Lõhmus ja Lauri Aaspõllu. ÜRKIs õppivad Eesti tudengid Jaan Kolberg, Mait Mäekivi ja Riina Ruus rääkisid, millist ettevalmistust Moskva kool nõuab, missuguseid töid tuleb enne eksameid esitada ja kuidas seal üldse olla; peatähtsana nimetati seda, et õppima tuleks siirduda seltskonniti, koos mõttekaaslastega: kino on kollektiivne kunst, mis eeldab mõttekaaslust jne. Jaan Kolberg kui *self made man* kutsus samas ka üles isiklikku bravuuri ilmutama: kellele sa ikka loodad.

Eesti üliõpilaste kõnelust täiendasid tudengifilmid: Š. Džaparovi «Kosmonaudi rändlaager», M. Vedõševi «Bursa», I. Kvirkadze «Ekskursioon» ning P. Simmi «Võsaturat» ja T. Tahveli «Kümme minutit võitleva ateistiga»; peale selle veel kaks filmikest kunagiselt ERKI ansambliilt: «Tsarli läheb Tallinna» ja «Neurootiline pärastlõuna».

Lotman Sõõdi loomingut analüüsis Mihail Lotman (eelnesid filmid «Ruhnu», «511 paremat fotot Marsist», «Reporter», «Unenägu»), eritledes kultuuri ja pseudokultuuri vahekorra ning nende elujõu vaatlusi Sõõdil, inimese üksiolekut lõputult avaras või siis piiratud ruumis ning arhitektuuriliste motiivide tähtsust selles seoses. ERKI filmide ning «Unenäoga» alustatud teema — filmitegemine filmis — võttis kokku S. Keeduse «Luigeluum», mis pildistab Olav Neulandi «Corrida» saamise lugu.

Peeter Torop rääkis kirjanduse ja filmikunsti keelte erinevustest ning suhtest seoses ekraniseeringuga, tõlke- ja/või transmutatsiooniprobleemidest kirjandusteose filmi ülekandmisel mõnede vene kirjandusklassika ekraniseeringute näitel. Esimese päeva lõpetas Gavino Ledda autobiograafilise romaani «Padre padrone» ekraniseering (rezissöörid P. ja V. Taviani).

30. märtsi filmipäev algas katkenditega filmidest, mis kuidagi peegeldavad eesti noorte elu: «Valge laev», «Tavatu lugu», «Naerata ometi» jt. Järgnes Hardi Volmeri ja Harri Kõrvitsa nuketendus vabriku «Kallisfilm» tootmis- ja juhtimisprobleemidest, selles oli juttu «moraalselt vananenud» asjaajamisest, vana kaadri asendamise vajadusest «noorte kaadrikutega» ja paljust muust, mis meie filmijuhtide südant vaevab.

Filmide «Nõiutud saar» järgnes Ülo Voogilaiu vestlus teemal «Kultuur, traditsioon, juhtimine», milles ta vaatles kultuuri järje-

pidevust ning kultuuri-, sealhulgas ka filmielu juhtimist teoreetiliselt, samuti puudutas ka kultuurihariduse probleeme.

Jaan Ruus käsitles meie filmiajaloo alguse täpsustamisega seotud küsimusi (need asjad on seni selgeks rääkimata) ning tutvustas lühidalt teerajajate elu- ning loomingu- lugu; järgnenud filmiprogramm koosnes J. Pääsukese, K. Märska, E. Tuganovi, H. Parsi ja R. Raamatu töödest.

Üritusest võttis osa 90—100 noort, ÜRKIsse astuda soovijaid kogunes kaheksa (seda on vähel!), omaette filmitegijaid tuli kokku kolm gruppi.

10. aprillil esines noortesektiooni üritusel Kinomajas Linnar Priimägi teemal ««Doktor Faustus» — romaan, film, fenomen», kõneldes küll peamiselt Thomas Manni romaanist ning selle lähetest, kuna Franz Seitzi «Doktor Faustus», mis Tallinnas linastus läinud aasta lõpul, on pigem raamatu viletsavõitu kokkuvõte, pealiskaudne ümberjutustus «Romanführeri» vaimus. Loengut täiendas Istvan Szabo film «Mephisto» (Klaus Manni romaani ainetel).

Viie sajandi meistriteosed Alla Borissova

Niisugust paljutõotavat nime kannab Ermitaažis avatud kujutava kunsti näitus dr. A. Hammeri erakogust.

A. Hammer on USA ärimees ja ühiskonnategelane ning ühtlasi kirklik kunstikoguja. Tema esmatutvust Venemaaga märgib aasta 1922 ja isiklik kohtumine Leniniga.

Hammeri kollektsiooni alaline asukoht on Los Angelese muuseumis. Nõukogudemaal on ta oma kunstiaardeid demonstreerinud kolmel korral. Esimest külalislähtust 1972. a jäädvustab omaniku lahke kingina Goya maal Ermitaažis. Kaks aastat tagasi oli Leningradis huvilistele näha A. Hammeri valduses olev Leonardo da Vinci teadusliku traktaadi käsikiri. Tänavukevadine väljapanek Moskvas ja Leningradis on valik viimase viie aastasaja kunstist ning hõlmab üle 120 kunstiteose.

Näitus «Viie sajandi meistriteosed» toimub NSV Liidu ja USA vahel sõlmitud teaduse-, hariduse- ja kultuurialase koostöö lepingu raames. «Ermitaaž on väga õnnestunud valik meie kultuurisidemete taaselustamise paigana,» ärvas näituse avakõnes A. Hammer.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Aabašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevas, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Vihamm.

Toimetus:

Peatoimetaja Rein Veidemann 601-772.
Peatoimetaja asetäitja Tatjana Teppe

601-772. Vastutav sekretär Jüri Ojamaa
601-858. Algupärane ja tõlkekirjandus

Joel Sang 601-858. Teadus, publitsistika
ja kirjanduskriitika Mihkel Tiks 601-858,
Kajar Pruul 601-858 (Tartus teisip, ree-

deni k 13—15 tel 33-396). Keeetoime-
taja Tiina Lias 601-858. Kunstiline toi-
metaja Jüri Kaarma 601-858. Tehniline

toimetaja Katrin Kuulmann 601-858.
Korrektor Tiiu Vseviov 601-858. Masi-
nakiri Viivi Tammik 601-858.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega
tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini
pst 30. Lõdumisele antud 05. 05. 1986. Trükkimi-
sele antud 10. 06. 86. Offsetpaber 70 × 100 16.
Formaadile 60 × 90 kohaldatud tingtrükipoognaid
7,8. Arvestuspoognaid 8,81. MB-00135. Telli-
muse nr. 1784. EKP Keskkomitee Kirjastuse trüki-
koda, Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiaru 20 000.
Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гага-
рина, 30. Издательство «Периодика». Журнал
«Викерkaar» № 1, июль 1986. На эстонском
языке.

Hind 45 kop.
78245

